

A 18.591

EESTI RAHVALEKSIKON

III VIHK

NOOR-EESTI

ENSV TA Fr. R. Krentzwaldi nim
Kõigandusmuuseumi
Arhiivisamatukogu

1966: 6 147

Bratianu [-aanu], Joan, van., Rumeenia riigimees, * 1822, † 1891; üks vabameelsete juhte, hiljem peaminister.

Bratianu [-aanu], Joan, noor., Rumeenia riigimees, * 1864, † 1927; vabameelsete juht, korduvalt ning kaua peaminister, ka Maailmasõja ajal.

Bratislava (ung. *Pozsony*, sks. *Pressburg*), linn Tšehhoslovakkia keskosa lõunapiiril, Doonau vasakul kaldal, Viinist idas, Slovakkia pealinn ülikooliga, tähtis liiklemiskeskus, metalli- ning riidetööstusega, 124 000 el. (1930). 1541—1784 oli ta Ungari kuningate kroonimiskohaks ja pealinnaks.

brati süsteem, alkoholimüügi kit-sendusviis Rootsis; selle järgi ei müüda alkoholi neile, kellele see on ohtlik.

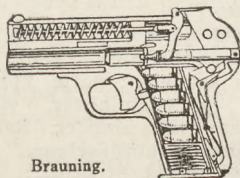
bratše, altoviul e. vioola, varem viulitüüp, suuruse järgi mitut liiki; praegu keelpillide seas alt, tavalisest viulist madalam.

Braun, Ferdinand, saksa füüsik, teenetega elektrotehnikas (braunitoru), eriti raadiotelegraafi alal, * 1850, † 1918.

Braun, Lily, saksa naiskirjanik, ka naisliikumise õhutaja, * 1865, † 1916.

Braun, Otto, Saksa riigimees, * 1872; juhtiv sotsiaaldemokraat, kauaaegne Preisi peaminister enne rahvussotsialistide võimuletulekut.

brauni liikumine, inglise taime-teadlase R. Brown'i järgi nimetatud, molekulide liikumisest olenev virvendav liikumine vedeliku pinnal; erilistel tingimustel ilmneb ultramikroskoobi kaudu. Vt. molekulaarne liikumine.

Brauning.

brauning, automaatpüstol, padrunimagasini käepidemes; ameerika relvameistri J. Browning'i (* 1854, † 1926) leiutatud.

brauni toru, F. Braun'i leiutatud pikergune, erilise ehitusega klaasnõu, milles (hõõg-)katoodilt saadetakse katoodkiired saavad nähtavaiks. On suure tähtsusega elektrivoolu kuju uurimisel ja kaugnägemisel.

Braunschweig, 1) Saksa riigi osa kolmest suuremast ja kuuest väiksemast alast Lääne-Preisimaa alade vahel, 3672 km², 513 000 el.; põllumajandus suhkrutööstusega, Harzi mäestikus soola-, raua- ja pruunsööde-kaevandustega; 2) B. osariigi pealinn, säilitanud tugevasti keskaegset ilmet, 157 000 el. (1933).

braveerima, hooplema, uhmama, trotsima, väljakutsuvalt esinema.

bravissimo (it.), väga hästi!

bravo (it.) = braavo.

bravuur, hoogsus; vahvus; muusikas: osav, elav, meisterlik ettekandeviis.

breakfast (ingl.) = brekfest.

Brede, Herbert, kindralmajor, suurtükiväe juht ja hiljem inspektor, oli mõnda aega Sõjaväe Ühendatud Õppeasutiste ülemaks, * 1888.

Breemen, 1) Saksa riigi väikseim osa, Weseri alamjooksul, koosneb Br. linnast ümberkaudse maaalaga, 258 km², 372 000 el. (1933); 2) linn Weseri kaldal, 75 km suudmest, Hamburgi kõrval suurim Saksa kaubasadam (villa, puuvilla, tubaka, riisi, suhkru, kohvi jm. sissevedu), tööstuskeskus laevaehituse ja veskitega, tubaka- ja masinatööstusega, 323 600 el. (1933).

Brehm [breem], Alfred, saksa loomadeuurija ning reisija, * 1829, † 1884; zooloogia-aia dir. Hamburgis ja Berliinis; avaldas mitmekihilise teose loomade elust: „Illustreeritud loomaelu“.

Brehm-Jürgenson [breem], Paula, eesti laulja, * 1877, esinenud kodumaal ja väljaspool.

Breitinger, Johann Jakob, šveitsi keeleteadlane, kirjanik, * 1701, † 1776; ebaklassitsismi vastane.

brekfest (ingl. *breakfast*), eine.
brelokk e. berlokk, väike ehte-asi, tavaliselt uuriketi ehisripats.

Bremer [*bree-*], Fredrika [*-rii-*], rootsi naiskirjanik, *1801, †1865.

bremsberg (sks.), kahe kõrvutise liiniga raudtee peam. kaevanduse kallakteel, kus allalaskuvad täidetud vagonetid oma raskusega tühjad vagonetid kõie või keti kaudu üles tõmbavad.

Brennero, mäekuru Tiroomis, kõige madalam ülemineku-koht Alpidest (1370 m ü. mp.) Saksamaalt Itaaliasse, Innsbruck-Verona raudteega, on a-st 1919 Itaalia-Austria piirik.

Brenta, Põhja-Itaalia jõgi Alpidest Veneetsia lahte, 160 km pikk.

Brentano [*-taa-*], Clemens, saksa kirjanik-romantik, *1778, †1842; Bettina Arnim'i vend, kogus ja avaldas 19. saj. algul ühes oma õemehe A. Arnimiga tähtsa kogu saksa rahvalaule; lüürik ja fantastiline jutustaja.

Brentano [*-taa-*], Franz, saksa filosoof, *1838, †1917; prof. peamiselt Viinis, tähtis loogik.

Brentano [*-taa-*], Lujõ, eelmise v. end. saksa vabameelne majandusteadlane, *1844, †1931.

Brescia [*breša*], samanimelise provintsi pealinn Põhja-Itaalias, Alpide jalal, 119 000 el. (1931).

Breslau, linn Ida-Saksamaal, Oderi keskjooksul, suur liiklemis-, kaubandus- ja tööstuskeskus Sileesias, Breslau maak. ja Alam-Sileesia pealinn, ülikoolidega, metallitööstusega, 625 000 el. (1933).

Bresti rahu, rahu Maailmasõjas, tehti Brest-Litovskis Nõukogude Vene ja teiselt poolt Saksa ning selle liitlaste vahel 3. III 1918, vabastas Saksamaa sõjategevusest idarindel, oli Venele äärmiselt raske tingimustega ning jühistati Vene poolt 13. XI 1918 (pärast revolutsiooni Saksamaal).

Brest-Litovsk, praeguse Ida-Poola linnakese Brześć'i [*bžests'i*] venekeelne nimi.

Breško-Breškovskaja, Jekaterina, elupõline vene revolutsionäär,

*1844, †1934; oli korduvalt vangis ja Siberis asumisel, 1917. a. revolutsiooni järel Kerenski kaaslane, sots.-rev. mõjukas tegelane.

brešš, om. breši, os. brešši, murd; läbimurd kaitsemüüris.

Bretagne [*-ta'ni*], mägine poolsaar Looe-Prantsusmaal sadamarikka rannikuga, keskel kuni 400 m kõrge lavamaa nõmmetaimes-tikuga; sisemaal elatakse karjandusest, rannikuil kalandusest ja merendusest; rahvastik kelti päritoluga, sisse rännanud 5.—6. saj. Inglismaalt, siiani säilitanud rahvuslikku omapära (keel, rõivad).

bretoonid, Bretagne'i elanikud.
bretooni keel kuulub kelti keelkonda ja on lähemas suguluses kümri ja korni keelega Lääne-Inglismaal.

bretooni romaanid, kelti kun. Artus't ja ta rüütleid käsitlevad vana-prantsuse jutustused, mis Chrétien de Troyes 12. saj. lõpul värsistas.

bretšia, rihas, purdkivim liitunud terav nurgalistest kivimiosadest, konglomeraadi vastand.

breve (lad. k. 'lühidalt'), paavsti ametlik kiri.

breviaar, lühike ülevaade, andmestik millegi kohta; roomakat. vaimulikkude ametlik ladinakeelne palveraamat kõigi päevade ja tundide kohta kindlaksmääratud palvetega.

brevilokvents, lühisõnalisus kõnes.

brevis manu (lad. k. 'lühikäelselt'), lüh. *br. m.* või *b. m.*, otsekohe, „ilma pikemata“.

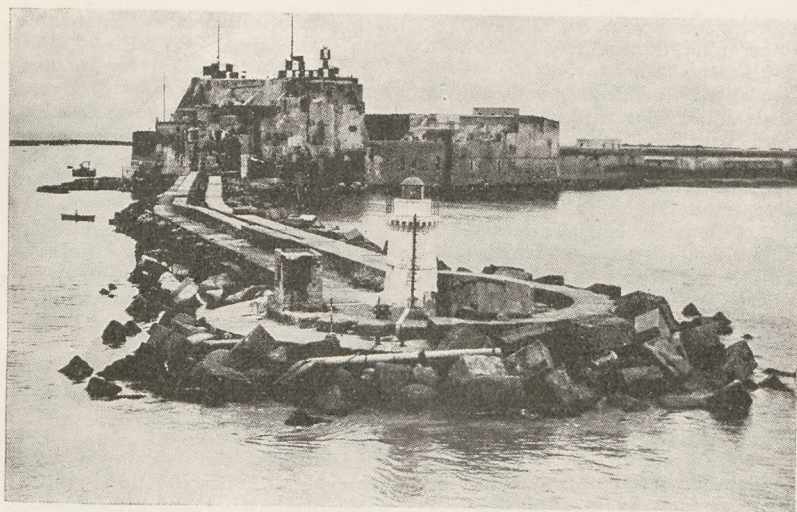
brevis (lad.), 'lühike'.

Brewster [*bruusta*], David, inglise füüsik, *1781, †1868; tähtis polarisatsiooni ja valguse murdumise uurija.

Briand [*brid'õ*], Aristide [*-ti'd*], Prantsuse riigimees, *1862, †1932; esialgu sotsialist; palju kordi minister ja peaminister, viimased eluaastad välisminister, Rahvasteliidu juhtiv rahutegelane.

bridge (ingl.) = bridž.

Bridges [*bridžiz*], Robert, inglise

Brindisi. Sümboliseerib Itaalia tungi itta.

peenetundeline luuletaja, värsivormi arendaja, arst, * 1844, † 1930.

bridž, kaardimäng 52 kaardiga, Eestis alates 1930 väga levinud.

Brienzi järv, loodusilus järv Šveitsis, Berni kantonis, Aari ülemjooksu orus, 14 km pikk, kuni 2,5 km lai, 29 km², 567 m ü. mp., üks turismi sihtkohti.

brigaad, väekoondis kahest või enamast rügemendist, meil teotsemisüksus mitmest väeliigist.

Brigader, Anna, läti optimistlikult häälestatud kirjanik, * 1861, † 1933; kirjutanud jutte, näiden-deid, luuletusi, eriti õnnestunud laste- ja noorsoo-kirjanduse alal.

brigadiir, brigaadiülem.

brigant (it.), (tee-)röövel.

brigantiin, purjekas 2 mastiga, millest ainult esimene on (nagu suurte laevade esimestid) raade ja raapurjedega.

Brighton [braitən], supellinn Lõuna-Inglismaa rannikul, 147 000 el. (1933).

brii juust, juustusort (esijoones Brie maa-alalt Pariisi läh.), müüakse karpides.

briisid, vinud e. rannikutuuled (maalt merele või merelt maale), maa- või merevinud.

briketeerima, (turvast, söe- või maagipuru) suuremaiks tükkideks kokku suruma või kokku põletama.

brikett, telliskivikujuline pressitud süsi, turvas või maak; valmistatakse suure rõhu all peam. kuivatatud pruunsöest või kiviöökilustikust nende kasutamise hõlbustuseks.

brikk, raade ja raapurjedega varustatud kahe mastiga purjekas.

briljant, vormilt korrapäraseks lihvitud, kalliskivina kasutatav teemant.

briljantiin, tehnikas segu metalli ja klaasi poleerimiseks; iluravis õlisisaldusega juustemääre.

briljantlõng, iluõmbluses hele lõng selle ümber keerutatud metallselt läikiva ehislõngaga.

briljantne, hiilgav, tore, silmapaistev, suurepärane.

Brindisi [brin-], sõjasadam Kagu-Itaalias, Aädria mere ääres, 40 000 el. (1931).

brisantlõhkeained, väga kiire

plahvatusvõimega, nn. lööklõhkeained, näit. dünamiit.

brisantne, purustav.

Brisbane [*brɪ'sbeɪn*], sadamalinn Austraalia idarannikul, Queenslandi osariigi pealinn, ülikooliga. 300 000 el. (1934).

Briseis, Homeroose Ilias'es kreeklaste poolt Trooja all vangistatud ja Achilleuse naisorjaks tehtud kuningatütar; tema pärast tekkis kuulus tüli Achilleuse ja Agamemnoni vahel.

Bristol, sadamalinn Edela-Inglismaal, kaubanduskeskus peam. minevikus, ülikooliga, tööstuslinn sõekaevandustega, 411 000 el. (1933).

Bristoli kanal, sügavale maasse lõikuv merelaht Edela-Inglismaal, u. 130 km pikk.

bristolpaber, kirjutusmaterjalist kokupressitud paks ja sile paber.

Britannia (lad.), Inglis- ning Šotimaa vana nimetus.

britanniametallid, liik inglistina-sulameid, tarvit. ms. majapidamisriistade valmistamiseks.

Briti Guayana [*gwaiaana*], inglise asumaa Lõuna-Ameerika kirderannikul, vastu Venetsueelat, 231 750 km², 312 500 el. Pealinn Georgetown.

Briti Honduuras, inglise asumaa Kesk-Ameerika idarannikul, 22 270 km², 54 000 el. (1934). Väljavedu: värviline väärspuit ja lõunamaa puuviljad.

Briti Ida-Aafrika, inglise asumaa Abessiiniast lõunas ja Belgia Kongost idas, koosneb maaaladest: Keenia, Uganda, Tanganjika, Sansibari saar, Pemba saar.

Briti India, India (←) keisririik Ees-Indias ja naaberaladel (Taga-Indias, Iraanis), koosneb paljudest suuremaid provintsidest ja sadadest India riikidest, 4 684 000 km², 353 milj. el. (1931).

Briti Kolumbia, Kanada edeliosa, provintsi Vaikse ookeani ääres, rikas metsast, karusloomist ja kaladest.

Briti Lõuna-Aafrika, inglise maad Lõuna-Aafrikas: Lõuna-Aafrika Unioon (Kapimaa, Natal, Oranje,

Transvaal), Rodeesia, Betšuaanamaa jmm. alad.

Briti Lääne-Aafrika, inglise asumaaad Lääne-Aafrikas: Nigeeria, Kullarannik, Sierra Leone, Gambia.

Briti Lääne-India, inglise asumaaad Lääne-India saarestikus: Bahama saared, Jamaika, Trinidad ja mitmed väiksemad saared.

Briti Malaia, inglise alad Malaka poolsaarel ja selle ümbruse saartel, asumaaad ja hoolealused Malai riigid, 136 500 km², ligi 4 milj. el. Asumaade pealinn: Singapur (Malaka lõunaotsas).

Briti Muuseum, Londonis, suurim muuseum ja üks suurimaid teaduslikke asutisi maailmas, asut. 1753. Selle põhikoguks on raamatukogu, mis sisaldab palju vanu teoseid ja kõik a-st 1753 Inglismaal ilmunud raamatud, käsikirju, kaarte jm. Rikast on ka muististe osakond, eriti antiikaja kohta; sisaldab ms. rohkesti münte, jooniseid ja vaselõikeid. Eraldi asetseb loodusteaduslik osakond. Praegune peahoone on valminud 19. saj. keskel.

Briti Njassamaa, inglise kaitsealune riik Ida-Aafrikas, Njassa järvest läänes, 103 480 km², 1,5 milj. el. (1931), peam. bantu neegreid.

Briti Piibliselts, täielikumalt Briti ja Välismaa Piibliselts, asut. 1804, üks suurimaid ühinguid piibli väljandmiseks ja levitamiseks maailmas.

Briti Põhja-Ameerika, inglise maa-alad P.-Ameerikas: Kanada, Newfoundland Labradoriga ja Bermuda saared, ligi 10 milj. km², üle 10 milj. el.

Briti riik, inglise riik, suurim riik maailmas, keskvalitsusega Inglismaal, koosneb Suur-Britannia (Inglismaast ühes Šotiga), India keisririigist, reast autonoomseist riikidest e. dominioonidest (näit. Iiri, Kanada, Austraalia, Lõuna-Aafrika Unioon), paljudest asumaaadest ja kaitsealustest maa-aladest e. protektoraatidest, kõik kokku u. 35 milj. km², üle 495 milj.

el., neist ligi $\frac{3}{4}$ Aasias, ligi $\frac{1}{4}$ Euroopas ja Aafrikas kokku (sellest suurem pool Aafrikas), vähem Ameerikas ja Austraalias.

Briti saared, saared Loode-Euroopas: Suur-Britannia, Iirimaa ja rida väiksemaid neile lähedasi saari (Man, Hebriidid, Orkney, Shetlandi jt.).

Briti Somaalimaa, Inglise kaitsealune maa Ida-Aafrikas, Adeni lahe lõunarannikul, kuiv rohtla, 176 000 km², 347 000 el. Pealinn Berbera.

Briti Uus-Guinea [*gine'a*] e. Paapua, Uus-Guinea kaguosa ühes mõn. saartega, 234 489 km², 275 000 elanikut.

britlased, vana Britannia vanimad, kelti soost elanikud; praegu: inglased.

britška (vn.), vene päritoluga kerge lahtine sõiduvanker.

britt, om. briti, britlane.

Brjussov, Valeri [*-leeri*], vene juhtiv sümbolistlik luuletaja, * 1873, † 1924; kirjutas ka romaane, oli arvustaja ning luuleteoreetik.

br. m., lühend, = brevi manu.

Brno (sks. *Brünn*), Määrimaa pealinn Tšehhoslovakkias, Svarcava kaldal, liiklemis-, kaubandus- ja tööstuskeskus, villa-, naha- ja masinatööstusega, mitme kõrgema õppeasutisega, 264 000 el. (1930).

Broad-way [*brood-uei*], peatänav New Yorgis.

Brocken = Blocksberg.

Brockhaus, F. A., suur saksa kirjastus, graafiline suurtööstus, köitekoda ja raamatukauplus Leipzgis; eriala: entsüklopeediad, esijooned „Der grosse Brockhaus“ (15. tr. 20+1 köidet, ilm. 1928—1935).

Brockmann, Reiner, van., saksa soost kreeka k. õpetaja Tallinna gümnaasiumis, * 1609, † 1647; eesti keele hea tundja, kirjutas kolm esimest ilmlikku eestikeelset luuletust (1637—39).

brodeerima, broderiid õmblema.

broderii = augutikand.

broderiipits, augutikandiga riideriba, tarvitatud pitsina.

Bródy [*broodi*], Sándor [*šaa*], ungari esimene naturalistlik romaani kirjanik, * 1863, † 1924; kirjutanud ka näidendeid ja novelle.

Brofeldt [*bruu*], vt. A h o.

Brogie [*brolji*], Louis Victor de [*lui*], prantsuse füüsik, prof. Pariisis, * 1892; mateeria-lainete teooria looja.

brokaat, 1) raske, mustriiselt kulla või hõbedaga läbikootud tihe siidriie, ka värviliste, lilleliste mustritega; 2) metallipulber pronksvärvideks; 3) brokaatpaber, värviline paber kuld- või hõbemustriga.

brokatell, poolsiidriie, sissekootud siidpind-mustritega.

Broken Hill, 1) linnake Kagu-Austraalias, tina- ja hõbedakavandustega; 2) linnake Rodeesias (Lõuna-Aafrikas), seatina- ja tsingikavandustega, antropoloogiliselt tähtsate inimluustiku-jäänuste leidukohtadega.

bromaadid, broomhappe soolad.

bromaatika, toitude otstarbekohase valmistamise õpetus.

bromatoloogia, õpetus toiduaineist.

bromiidid, broomvesinikhappe soolad, broom-metallid.

bromism, broom-mürgistus.

bromoform, läkakõha rahustamise vahend, vedelik.

bromuraal, üks uinutavaid, rahustavaid vahendeid, valge pulber, kahjatu.

bronhiaalkatarr = bronhiit.

bronhiaalne, kopsutoru(de)sse puutuv.

bronhid, kopsutorud.

bronhiit, kopsutoru-põletik e. kopsukatarr.

brontosaurus, väljasurnud hii-

Brontosaurus.

gelroomaja kriidiajastust, kuni 20 m pikk, jäänuseid leitud P.-Ameerikas.

Brooklyn [*bruklin*], New Yorgi linnaosa Long Islandi saare lääneserval, varemalt iseseisev sadama- ja tööstuslinn, suurte laevatehastega, 2,56 milj. el. (1930).

broom, keemiline element, märk Br, tumepunane vedelik, erikaal 3,18, aat.-k. 79,92, tardumistemp. —7,3°, juba harilikult temp. juures annab teravalõhnalist ja limanahka ärritavat pruuni auru, ihunahale mõjub põletavalt; looduses vabalt ei esine, vaid metallisooladena, väikesel määral leidub ka merevees; saadakse harilikult kaaliumi- ja naatriumiühendest. Puhas br.-naatrium ja br.-kaalium on rahustamisvahendid; broomhõbe on valgustundlik ja tarv. fotograafias.

broomhõbe-paber, valgustundliku kihiga kaetud paber fotograafias piltide paljundamiseks.

broomhõbe-želatiin, želatiin vähese broomhõbeda-lisandiga, tarv. fotograafiliste plaatide, filmide ja paberite katmiseks.

broomkaalium, kaaliumbromiid, rahustav arstim.

broommürgistus e. bromism, mürgistus broomiühendite tarvitamisest arstimina.

broomnaatrium, naatriumbromiid, rahustav arstim.

broomvesinik, terava lõhnaga gaas.

broomvesinikhape, broomvesiniku vesilahus, annab tähtsaid soolasid, bromide, näiteks broomkaaliumi, broomnaatriumi ja broomhõbedat.

broš. = brošüür, brošeeritud.

brošeerima, raamatu trükipoog-naid vihutama ja raamatuid kergelt köitma.

brošüür, kerges, pehmes, paberköites raamat; väheste lehekülgedega trükiteos, lendkiri.

Brown [*braun*], Robert, inglise taimeteadlane, * 1773, † 1858; molekulaarse liikumise ja rakutuuma avastaja.

Browne [*braun*], George v., a-st 1762 Liivimaa ja a-st 1775 ka

Eestimaa kindralkuberner, edumeelne reformija, * 1698, † 1791.

brovni liikumine, vt. *brauni l.*

Browning [*brau-*], Robert, inglise suur luuletaja Londonis ja Itaalias, * 1812, † 1889; jõuline, värske, kuid raskepärane stiilis.

Browning [*brau-*], John [*džon*], ameerika relvavabrikant peam. automaatsete käsirelvade ja kuulipildujate, nn. brauning-relvade alal, * 1854, † 1926.

Bruch, Max, saksa helilooja, eriti kooriteoste alal, * 1838, † 1920.

Bruckner, Anton, austria helilooja, kuulus sümfooniate (9) autor, * 1824, † 1896.

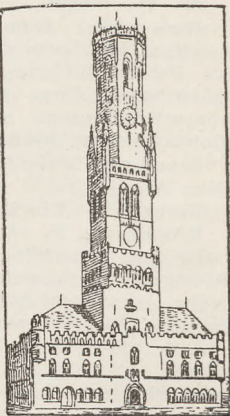
Bruegel [*bröögel*], madalmaade maalikunstnike perekond 16. saj. II ja 17. saj. I poolel.

Bruegel [*bröögel*], Pieter [*pii-*], van., eelm. perekonna pea, * u. 1525, † 1569; eriala: viirastused ja põrgupildid, hiljem talupojaelu kujutamine puhtais värves. Tema poeg Pieter jätkas isa loomingulaadi; teine poeg Jan sai kuulsaks lilledemaalijaks.

Brugge

(sks. *Brügge*, pr. *Bruges*),

ajalooliselt kuulus linn Belgias, suure kanali ääres, 15 km Põhjamerest, kudumistööndusega, tor-date kesk-aegsete ehitismälestistega, 52 000 el.; 14. ja 15. saj. kunstielu ja maailmakaubanduse tähtis keskus.

Brugge. Hall.

Bruiningk [*brüü-*], Heinrich, Liivimaa kindral-superintendent 1711—1736, ülesehitava tegevusega Põhjasõja järel, * 1675, † 1736.

Bruiningk [*brüü-*], Karl A. Chr., Liivimaa mõisnik ja julge ning

radikaalne tegelane talurahva seisukorra parandamisel, esijoones seadusandluse kaudu, * 1782, † 1848.

Bruiningk [brüü-], Hermann, baltisaksa ajaloolane Tartus ja Riias, * 1849, † 1927; arhiivide korraldaja, avaldanud rea tähtsaid uurimusi.

Brunberg, Ed. = Bornhöhe, Ed.

Bruneau [brünoo], Alfred, prantsuse helilooja, * 1857, † 1934; ooperite, uvertüüride jm. autor.

Brunellesco ehk Brunelleschi [-e'ski], Filippo, itaalia kujur ja ehituskunstnik, * 1377, † 1446.

Brunetière [brünätjäär], Ferdinand, prantsuse kirjandusloolane, kirjandusliikide arengu teoreetik, klassik, naturalismi vastane, * 1849, † 1906.

Brunhilde, Nibelungide laulus (saksa rahvuseepos) Burgundia kun. Gunther'i abikaasa; laseb surmata Siegfriedi, kelle pettuse tõttu ta oli sattunud abiellu Guntheriga.

Bruni, Leonardo, itaalia humanistlik ajaloolane, * 1369, † 1444.

Bruno, Giordano [džordaano], itaalia filosoof, * 1548, † 1600; õpetatud munk, dominiiklane, kirikuvaenuline vabamõtleja, eitas Jumala isiksust, nägi kõiges olemasolevas igavese ürgjõu avaldusi; reis is ja õpetas mitmel maal, põletati 1600 Roomas ketserina.

Brunot [brünoo], Ferdinand E., prantsuse keeleteadlane, * 1860, alates 1900 prof. Pariisis; põhjapanevate töödega prantsuse keele ajaloo alalt.

Brussilov [-iilov], Aleksei, kindral, Vene väejuht Maailmasõjas, peam. edelarindel, * 1853, † 1926.

brustver, mullast rindvall kaitseks kuulide vastu ja varjuks.

brutaalne, toores, elajalik.

bruto, lüh. *bto*, maha arvamata, kogu.

brutokaal, kauba kaal ühes pakendiga. Vastand: netokaal.

brutokaup, kogukaup (kaup koos pakendiga).

bruto neto eest e. brutto pro netto (it.), kauba kaal ühes pakendiga, arvatud kauba puhaskaaluks.

brutosumma, üldsumma.

bruto-tonnaaz, laeva kõigi kiniste ruumide üldmaht mahutus-tonnides. Vrd. neto-tonnaaz, laeva lastiruumide maht.

brutotulu, üldtulu, kogu tulu, kulusid ja kahjusid maha arvamata.

Brutus, Marcus, Vana-Rooma riigimees, * 85, † 42 e. Kr.; vabariikliku korra kaitsja, Caesari tapjate vandenõu juht, kaotas lahingu a. 42 ja surmas enese.

Bruxelles [brüsse'll] (pr.) = Brüssel.

brändi (ingl. brandy), lauaviin.

Brückner, Alexander, Vene ajaloo uurija, * 1834, † 1896; prof. Venemaal (ka Tartus, 1871–91), rea teostega, eriala: Peeter I ja Katariina II aeg.

Brückner, Alexander, poola slaavi keeleteadlane ja poola kultuuri-loomane, * 1856.

Brückner, Eduard, saksa meteoroloog, * 1862, † 1927; vahelduvate ilmastikuperioodide oletaja.

Brügge (sks.) = Brugge.

brüleekest, om. -kastme, pruunistatud magus kaste.

brüleepuding, pruunistatud magus puding.

Brüller, Christjan, eesti koolitegelane, olnud õpetaja ning koolinõunik (kuni 1937) ja seltskonnategelane Tallinnas, * 1877.

Brüllow, Aleksander, saksa rahvusest vene ehituskunstnik, Peterburi kunstiakadeemia prof., * 1798, † 1877. Peateoseid: Pulkovo observatoorium, Talvepalee, Marmorpalee, Peetri kirik jt. Peterburis.

Brüllow e. Brjullof, Karl, (prantsuse päritolu) vene maalikunstnik, Peterburi kunstiakad. prof., * 1799, † 1852 Itaalias; sai maailmakuulsaks oma suure maaliga „Pompei viimnepäev“ (1830–33).

brümäär (pr. *brumaire*), aasta II kuu prantsuse revolutsioonilises kalendris (maksvel olnud 1793–1805).

brünetne, tumepruuni-juukseline, „mustavereline“, pruunikas.

brünett, Brünetne isik.

Öine Budapest Doonau kaldail.

Brüning, Heinrich, Saksa riigimees, * 1885; 1930—32 riigikantsler, demokraatia kaitsja mõlema äärmuse vastu; hiljem emigrant.

Brünn (sks.) = Brno.

brüoloog, samblateadlane.

brüoloogia, samblateadus.

brüskeerima, teravuse, hoolimatuse, jämedusega rabama; hoolimatult käitlema.

Brüssel, Belgia pealinn Schelde jõe haru Senne'i ja kanalite ääres, ühenduses Scheldega, tähtis raudtee-sõlmpunkt, elava kaubanduse ja kudumistööndusega, koosneb kahest poolest, flaami ja prantsuse linnaosast, ülikooli ja kunstiakadeemiaga, toredate vanade ja uute ehitistega (ms. kuulus kohtupalee), ühes eeslinnadega 891 000 el. (1934).

bto, lühend sõnast *bruto*.

bubert [bu'-], om. buberti, magussöök piimast, munast ja vähesel määral nisujahust.

buboon, kubemenäärme-muhk.

Bucholtz, Fedor, botaanik, * 1872, † 1924, a-st 1919 prof. ja botaanika-aja juh. Tartus; avaldanud hulga uurimusi seente ja taimehaiguste alalt.

Buckinghami loss e. B. palee [*bakingəmi*], Inglise kuninga valitussloss Londonis, Westminsteri linnaosas; kuulsal maalidekoguga.

Bucuresti [-e'sti] (rum.) = Bukarest.

Budapest [ung. hääldus bu'da-päšt], Ungari pealinn Doonau kaldail, koosneb end. kahest linnast — Budast Doonau kõrgel läänekaldal ja Pestist madalal idakaldal. Buda on vanalinn kõverate ja kitsaste tänavatega, kuid toreda kuningalossiga kaldaäärsel mäel, Pest aga moodsa tänavastikuga uuslinn. Linnapooli ühendavad mitu silda. B. on tähtis liiklemis-, kaubandus- ja tööstuskeskus (põlumaj.-tooted ja nende ümbertöötamine), kultuurilinn ülikooli, teadusteakadeemia ja paljude kõrgemate õppeasutistega, hulga teatrite ja muuseumidega, tähtsate ehitistega, omab ühes eeslinnadega 1 421 000 el. — A-st 1526 (Buda) ja 1541 (Pest) kuni 1686 olid linnad Türgi valitsuse all (pealegi vallutamisel hävinud); uutena ühendati mõlemad 1872 Ungari pealinnaks.

„Buddenbrooks“, saksa kirjaniku

T. Mann'i kuulus romaan (1901, eesti k. 1936: „Buddenbrookid“).

Buddha (sanskriti k. 'ārganu', 'valgustatu'), india usu-uendaja, õige nimega Gotama, Sakya aadli-soost, * u. 560, † u. 480 e. Kr. Otsis vabanemist maailma kannatustest ja leidis seda kõigest maistest loobumises ning kõrgemas elus; nõudis valju kõlblat elu, munklust; eitas jumala olemasolu; õpetas ja kogus enese ümber arvuka jüngeritepere, alates Benaarese, Põhja-Indias.

Budennõi [*budjo'nnõi*], Semen [*semjo'n*], * 1883, Nõukogude-Vene väejuht alates 1918, punase ratsaväega löi korduvalt valgeid vägesid Lõuna-Venemaal; ratsaväe juht, marssal.

Budenz, József [*joožef*], ungari keeleteadlane, * 1836, † 1892; põhjapanevate töödega soome-ugri keeleteaduse alal sai selle rajajaks.

budhism, Buddha poolt 6. saj. e. Kr. Põhja-Indias rajatud usund, õpetus uuestisünnist, kaheksaosalistest teest kannatustest ja hingerändamisest vabanemiseks ja nirvaanasse jõudmiseks. Tingimuseks on ms. viie käsu pidamine: ei tohi tappa, varastada, valetada, puudutada teise naist ega tarvitada alkoholiseid jooke. Budhism sai 3. saj. e. Kr. riigikirikuks, lagunes siis 2 haruks (millest üks tõstis Buddha jumaluseks), levis eriti Ida-Aasias (Hiinas, Jaapanis), kuid kodumaal käis allamäge; on puhtamal kujul säilinud Tseiloni saarel ja Taga-Indias. Budhism ei tundnud algselt jumalateenistust, kuna ta jumalat ei tunnustanud, hiljem on aga tekkinud palju jumalaid ja toreda korraldusega jumalateenistust.

buduaar, daamidetuba, naiste rõivastumisruum, ka lähemate tuttavate vastuvõtuks.

Buenos Aires [*buenos*] (hisp. k. 'head tuuled'), Argentiina pealinn (a-st 1862), La Plata suudme lähedal, suurim linn ja tähtsaim kaubasadam Lõuna-Ameerikas (väljavedu: nisu, liha, vill, nahad),

suure ülikooliga jm. kõrgemate õppeasutistega, 2 231 000 el. (1934).

bufalo-hein e. pühvelhein, väike kõrreline taim P.-Ameerika pree-riates.

Buffalo, sadamalinna Am. Ühendriikides, New Yorgi osariigis, Erie järve ääres, metallitööstuse, veskite ja suurte tapamajadega, liha-, kivisöö- ning viljakaubandusega, 573 000 el. (1930).

bufo, laulja koomilises ooperis e. *opera buffa*'s.

Bug, 1) jõgi Ukrainas, suubub Musta merre Dnepri suudme lähedal, üle 800 km pikk; 2) Visla jõe idapoolne haru Poolas, suubub Vislasse ühes Nareviga põhja pool Varssavit, 750 km pikk.

Buhhaara, 1) oasise ja kõrbede ala Kesk-Aasias, Amu-Darjast kirdes, a-st 1924 Uzbekistani nõukogude-vabariigi osa; elanikeks peam. usbekid, peale selle kirgiisid, turkmeenid jm. muhameedlased; kasvatatakse nisu, puuvilla, puuvilja, lammast ja siidiussi, kootakse vaipu; 2) eelmise pealinn, idamaine linn paljude mošeedega, oli vanast ajast Kesk-Aasia kultuuri keskuseks, 46 700 el. (1930).

Buhharin [*-aarin*], Nikolai, vene kommunismi teoreetik, * 1888, † 1938; tegev juba 1905, a-st 1917 juhtiv tegelane, avaldanud majandusteaduslikke töid ja palju ajakirj. artikleid. Surmatud.

Bukarest (rum. *Bucuresti*), Rumeenia pealinn Valahhia' madalmikul, tekstiil- ja metallitööstusega, tööstussaaduste- ja viljakaubandusega, ülikooli ja üle 100 kirikuga, toredate tänavatega, seal kõrval aga lihtsate, külastaoliste linnaosadega, 630 000 el. (1930).

bukett, lillekimp; segu-lõhnaaine.

Bukh, Niels [*niils*], taani võimlemisõpetaja, põhivõimlemis-süsteemi autor, * 1880; teos: „Põhivõimlemine“ (1921, eesti k. 1925).

bukinist, vanaraamatu-kaupleja, antikvariaadi pidaja.

bukoolika, vana-aja poeesialiik; karjuseelu, idüllilised lood karjuste elust vaikes looduses.

bukooliline, karjuse-elusse puutuv, seda käsitlev.

Bukoviina, maa-ala Põhja-Rumeenias, Karpaatide kirdeosas, 10 442 km², 883 000 el., peam. ruuteene. Metsarikas maa: mägedes okas-, madalamal pöökpuud. Elav metsatööndus tugeva väljaveoga; toodetakse ka maisi, nisu ja mett. Pealinn Czernovitz. A. 1775 läks Türgilt Austriale, 1919 Austrialt Rumeeniale.

bukskin = pukski.

Bulak-Balakhovits [-la'k -oov-], Stanislav, ohvitser, Vene valgete vägede juhtiv tegelane Pihkva all 1918—19.

bulatt, (india, pärsia) kirju mõõgateraseliik.

bulbill, *bot.*, sibulpung (juurdub mahakukkunult).

bulbnina, laevanina, mille veealune osa on laiem veepinnal olevast.

bulbraud, ühest servast paksem lattraud.

buldog, koeratõug, väike kuni keskmise suurusega arendvorm inglise dogist, lühikese nina ja paistvate esihammastega, tugeva kehahitusega.

Bulgaaria, kuningriik Balkani poolsaare idaosas, Rumeeniast lõunas, Jugoslaaviast idas, ulatub Musta mereni, Vahemerest lahutatud Kreeka rannaribaga, 103 146 km², 6 milj. el. (1932). Mägismaa: põhjaosas lavamaastik, keskel lääne-ida suunas Balkani mäed ja Ida-Rumeelia nõgu, edelas Rhodope kaljumäed (kuni 3000 m). Peajõgi: Maritsa (kagusuunas). Ilmastu põhjaosas mandriline, külma talvega, lõunas pehme. Mäed on kaetud metsadega. Rahvastik: peam. bulgaarlased (³/₄), lisaks rohkesti türklasi. ³/₄ rahvastikust kr.-kat. usku, palju muhameedlasi. B. on põllumajandus- ja karjakasvatusemaa (mais, nisu, riis, tubakas, puuviljad, roosid — roosiõli väljaveoks). Mäe- ja vabrikutööndus on vähe arenenud. Pealinn Sofia on mägedes. — A j a i n g u: 6. saj. tulid siia slaavlased, 7. saj.

lõpul türgi tõugu bulgaarid ja slaamid eelmistega kokku, 9. saj. läksid kr.-kat. usku. U. 1000 a. paiku sattus maa Bütsantsi alla, oli vahepeal osaliselt iseseisev ja 1393 langes Türgi ikkesse. Vene-Türgi sõja järel sai B. põhjaosa 1878 iseseisvaks vürstkonnaks Türgis, 1908 iseseisvaks kuningriigiks ühes temaga liidetud Ida-Rumeeliaga. Balkani sõjad lõppesid B-le kahjulikult. Maailmasõjas liitus B. 1915 keskriikide ja Türgiga, kaotas 1919. a. rahuga maid Kreekale ja Jugoslaaviale. A. 1918 kuningaks Boris III.

bulgaaria keel on slaavi keelkonna haru; vana-bulg. keel sai 9. saj. slaavlaste esimeseks kirjakeeleks, nn. kirikuslaavi keeleks.

bulgaaria kirjandus, vanim kirj. slaavi keelte alal, sai alguse 9. saj. slaavlaste apostlite Kyrillose ja Methodiose piiblitõlke kaudu; uusbulgaariakeelne kirjandus tekkis alles 19. saj. keskel ja jõudis silmapaistvale arengule 20. saj. algul.

bulgaarid e. bolgaarid, ajalooline türgi-tatari rahvas Ida-Venemaal, kellest osa tungis 7. saj. lõpul Doonaumaile ja seal slaavistus, ülejäänud osa aga lõi Volga keskjooksu maile eriti 10.—13. saj. võimsa riigi (pealinnaga Bolgar e. Bulgar), mis lõpuks alistus tatarlastele. Bulgaarid olid agaraks vahetalitajaiks Idamaade ning teiselt poolt soome sugu rahvaste, varjaagide ja venelaste vahelises kaubanduses.

bulgaarlased, bulgaaridest ja slaavlastest tekkinud segarahvas lõunaslaavlaste peres, u. 5 milj., elavad enamasti Bulgaarias, rohkesti aga ka B. naaberriikides.

buliimia, täitmatu söögi-isu.

bull, pidulik paavsti käskkirj; tähendas enne üriku pitserit ja veel varem selle pitseri hoiukapslit.

bullmööbel, A. Boulle'i loodud stiilis luksusmööbel Louis XIV, XV ja XVI ajast, praegu haruldane muuseumi-ese.

Bulmerineq, August v., balti-

saksa õigusteadlane, * 1822, † 1890; prof. Tartus, kuulsate uurimustega rahvusvahelise õiguse alalt.

Bulmerineq, Aleksander, usu-teadlane, semiidi keelte ja VT teaduse prof. Tartu Ülikoolis, * 1868, † 1938.

bulvar, esialgselt vall ja valli-pealne jalutustee; nüüd lai ring-tänav-puistee.

Bulwer [bulwə], Edward, inglise kirjanik, * 1803, † 1873; kirjutanud laialt loetud ajaloolisi romaane, näit. „Pompei viimased päevad“ (1834, eesti k. 1888).

bumerang, kõver viskepuu, jahi- ja sõjariist austraallastel, märki mitte tabamisel lendab keeltes viskaja juurde tagasi.

Bunge, Friedrich Georg v., balti õigusteadlane, õigusteadlane ja kultuuritegelane, * 1802, † 1897; prof. Tartus, erus Tallinas, siis Peterburis keisri ülesandel Balti eraõigust koostamas, viimaks, a-st 1865 erus Saksamaal. Oli mitmesuguste teaduslike väljaannete toimetaja ning paljude uurimuste autor.

Bunge, Alexander v., eelmise vend, botaanik, * 1803, † 1890, prof. Tartus 1836–67; teostanud ning juhitanud taimegeograafilisi uurimusi, edendanud taimesüsteematikat.

Bunin, Ivan, vene kirjanik ja luuletaja, * 1870; on kirjutanud külaromaane selge stiili ja osavate looduskirjeldustega; tähtsaim neist „Küla“ (1910, eesti k. 1936). Nobeli laureaat.

Bunsen, Robert Wilhelm v., saksa keemik ja füüsik, * 1811, † 1899; üle 50 a. prof. saksa ülikoolides, leiutas gaasipõleti, ühe galvaani elemendi ja ühes Kirchhoff'iga spektraal-analüüsi.

bunseni element, galvaani element (←) tsiingist ja söest väävelja salpeeterhappes.

bunseni põleti, gaasipõleti reguleeritava õhu-juurdevooluga; seejuures gaas põleb jäägita, tahmata, sinise ning väga kuumade leegiga. Samal alusel töötavad ka gaasipliidid ja gaasi-hõõglambid.

Bunyan [banjən], John [dʒən], inglise baptist, rändjutlustaja, * 1628, † 1688; kirjutanud populaarseid vaimulikke teoseid sügava usulise tundega ning rahvalikus stiilis.

Buonarroti [-ro'ti], vt. Michelangelo.

buran [-r'an] (vn.), lume- ja liivatorm Loode- ning Kesk-Aasias ja Euroopa-Venemaal.

Burekhardt, Jakob, šveitsi kunstija kultuuriloolane, antiik- ja renessansiaja uurija, * 1818, † 1897; ta peateos „Renessansi kultuur Itaalias“ (1860) on ilm. paljude trükkides.

Burger, Fritz, saksa kunstiloolane, prof. Münchenis, paljude uurimuste autor, * 1877, † 1916.

Burgkmair, Hans, saksa maalikunstnik, puulõikur, * 1473, † 1531.

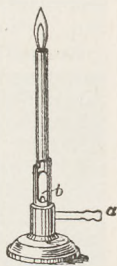
Burgos, maakonnalinn Põhja-Hispaanias, kuulsa gooti stiilis peakirikuga (13.—15. saj.), 40 000 el. (1931).

Burgundia (pr. *Bourgogne*), ajalooline maakond Ida-Prantsusmaal Rooni (Rhône'i) põhjapoolse haru Saône'i ümbruskonnas, viljakas veinitootmismaa. On olnud ajaloos mitme riikliku üksuse nimetuseks.

Buridan, Johannes, prantsuse õpetlane 14. saj., skolastik.

Buridani eesel, eesel, kes kahe võrdse heinakuhja vahel seisab ja nälgib, kuna ta ei suuda kummagi kasuks otsustada (näide vaba tahte puudumisest).

burjaadid, mongoli tõugu rahvas Siberis, enamasti Burjaatias. Baikali järve, eriti selle lõunaotsa

Bunseni põleti (a — gaasitoru, b — õhu juurdevoolu regulaator).

Bumerang (a — eri kujusid, b — lennutee).

ümbruses, u. 400 000 is.; jahimehed, kalurid ja põllupidajad.

Burjaatia e. Burjato-Mongoolia, autonoomne nõukogude-vabariik Siberis, Baikali järve ümber, peam. sellest kagus, 389 100 km², 575 000 el. (1931), neist üle poole venelased, vähemik burjaate. Pealinn: Verhneudinsk.

burka, kaukaaslaste karvane varukateta ülekuub.

burlakk (vn.), kodutu tööline ja laevavedaja Volga jõel.

Burleigh [bööli], William, Inglise riigimees, * 1520, † 1598; 40 a. valitsuse juht, kuninganna Elisabethi nõuandja, Maria Stuarti peavastane, võitles edukalt katoliikluse vastu nii siseriigis kui väljaspool.

burlesk, jämekoomiline pilketükk, labane jant.

burleskne, jämekoomiline.

Burman, Karl, ehituskunstnik Tallinnas, * 1882; ehitanud rea silmapaistvaid hooneid, esinenud maalikunstnikuna paljudel kunstinäitustel.

Burman, Paul, eelmise vend, eesti viljakas maalikunstnik, * 1888, † 1934; maastikkude ja loomade maalija, esinenud paljudel kunstinäitustel, teotsenud ka raamatute graafilise illustreerimise alal.

Burne-Jones [böön-džouns], Edward, inglise maalikunstnik, * 1833, † 1898.

Burnett [böönit], Frances [fraanziz], Inglismaalt pärit ameerika romaanikirjanik, * 1849, † 1924; kirjutanud ms. lasteraamatu „Väike lord Fauntleroy“ (1886, eesti k. 1923 ja 1937).

Burnley [böönli], linn Loode-Inglismaal söekaevanduste ja puuvillatööstusega, 100 000 el. (1929).

Burns [bööns], Robert, šoti jõuline ning rahvapärane luuletaja rahvalaulu-laadis, * 1759, † 1796.

burnus, araabia valge villane peakotiga mantel.

Burschenschaft, ülemaalse üliõpilasorganisatsiooni tüüp Saksa-maal 19. saj-l ja Tartus peam. 19.

saj. I poolel; siin enamasti intiimühinguna.

burš, üliõpilaskorporatsiooni täieõiguslik tegevliige.

buršikoosne = buršilik.

buršikoosus, buršilikkus.

buršilaul, tüüpiline üliõpilaslaul.

buršilik e. buršlik, ülemeelik, oheldamatu; upsakalt iseteadev.

buršvilistlane, üliõpilasorg-i liige, kes ülikoolist lahkunud enne selle lõpetamist, üliõpilasvilistlane.

buržua e. pursui, kodanlane; suurnik, tõusik.

buržuaasia, kodanlus; laiemas tähenduses kõik varandusega kodanikkude kihid.

Burtsev, Vladimir, vene revolutsionäär (kuni 1917), * 1862; venekeelsete sotsialistlikkude ajakirjade väljaandja Lääne-Euroopas, provokaatorite paljastaja.

Busch, Wilhelm, saksa andekas pilkelaulik ja karikaturist, * 1832, † 1908; avaldanud teoseid täis huumorit ja vaimukust nii sõnas kui pildis, sealhulgas lasteraamatuid, millest mitmed ilm. ka eesti keeles, näit. „Maks ja Moorits“ (1865, e. k. 1921).

Buschan, Georg, saksa rahvateadlane, * 1863; avaldanud suuri teoseid maailma rahvaste kohta ja naise seisundist loodusrahvail.

business [biznis] (ingl.), äriasjad.

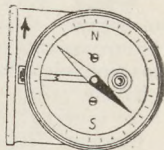
Busoni [-ooni], Ferruccio [feru'itšo], itaalia helilooja, klaverikunstnik, * 1866, † 1924; kuulus kontsertija ning muusikapedagoog; loonud ooperid „Turandot“, „Dr. Faust“.

bussool, dioptri e. sihikuga kompass, tarvitatakse nurgamõõteriistana; nõelgalvano-meeter, voolutugevuse mõõtmise riist.

bušee, leht-taignast õhuke kook.

bušido [-ido], rüütelliku au ning käitumise mõiste nimetus jaapanis.

bušmanid, võsainimesed. lühike kasvuga heledanahkne väike loodusrahvas Edela-Aafrika sise-

Bussool.

Paul Burman: Kitsekari.

aladel (Kalaharis), rändavad jahipidajad, kuni 10 000 is., välja suremas.

buššel, om. buššeli, viljamööduühik inglise maades (Inglise aladel ja Am. Ühendriikides), 36,37 või 35,24 l (vana b.).

butafooria, näitelava-tarbed, rekvisiidid; üldse kriibu-krahu.

Butler [*batlə*], Samuel, inglise luuletaja, * 1612, † 1680; satiirilise kangelaspoemi „Hudibras“ autor.

Butler [*batlə*], Josephine [*džouziifiin*], inglise sotsiaalkirjanik kümnete töödega naise ühiskondlikust seisundist, * 1828, † 1906.

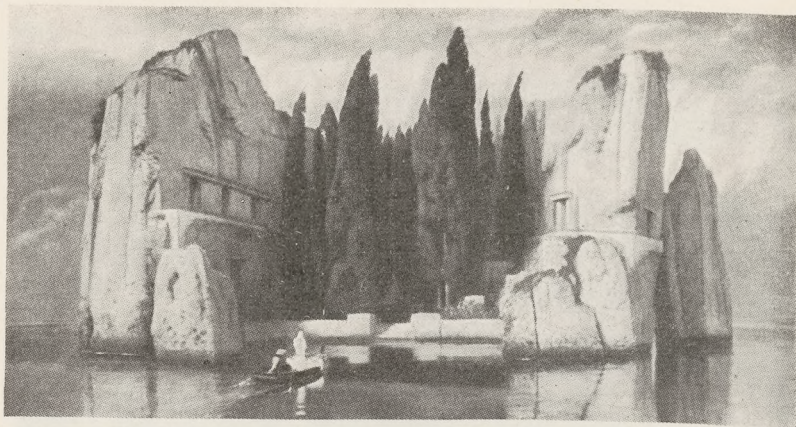
Butler [*batlə*], Samuel, inglise kirjanik, * 1835, † 1902; kirjutanud satiirilisi ja utoopilisi romaane.

butonjäär, nõõpauk; õis nõõpaukus; veega täidetud ning rinnale kinnitamiseks konksuga varustatud klaastoruke lõikelilled tarvis.

butüraadid, võihappe soolad.

butüromeeter, piima rasvasisalduse määramise riist.

buurid, 17. saj-l Lõuna-Aafrikasse rännanud hollandi asunike järglased. Kui Kapimaa 19. saj. algul sai inglaste omaks, rändasid buurid sisemaale ja asutasid 19. saj. keskel oma vabariigid Oranje ja

A. Böcklin: Surnute saar.

Transvaali. Teemandi- ja kullaväljade avastamine meelitas siia aga inglasi, kelle vastu peeti 1899—1902 kangelaslikku nn. buuride sõda, mis oli algul edukas, lõppes aga buuride iseseisvuse kaotamisega. Neile jäi siiski õigus hollandi keelt tarvitada kirikus, koolis ja kohtus.

Buys-Ballot [*böis-baloo*], Christoff Hendrik, hollandi ilmateadlane ja füüsik, * 1817, † 1890.

Buys-Ballot' seadus käib tuule suuna kohta: õhk voolab kõrgema õhurõhu (antitsükloni) keskusest madalama õhurõhu alale, kõrvalekaldumisega (olenevalt maakera pöörlemisest) põhja-poolkeral paremale ja lõuna-poolkeral vasakule.

b. v., lühend, = *bene vale*(te).

böliinad, vene jutustavad kangelaslaulud, tekkinud vürstide väeosades, saanud rahvalauludeks, säilinud Looode-Venes ja kasakate juures ning üleskirjutistena.

bäkk, om. bäki, jalgpallimängus: kaitsja.

bänd (ingl. *band*), orkester.

bändi (ingl. *bandy*), jäähoki, jääpallimäng.

Bäumer, Gertrud, saksa naisliikumise juhtiv tegelane, kaalukate töödega (20. saj.) selt alalt ja pedagoogikast, * 1873.

Böcklin, Arnold, šveitsi populaarne maalikunstnik, * 1827, † 1901; töötas Roomas, Münchenis, Weimaris, Baaselis, Firenzes, valmistas esialgu maastikulisi, hiljem peam. mütoloogilise ja poeetilise sisuga maale. Peateoseid: „Surnute saar“ (1880), „Püha hiis“ (1882), „Lainete mäng“ (1883).

Bölsche, Wilhelm, saksa kirjanik ja loodusteaduste populariseerija, * 1861; avaldanud rea rahvalikke töid peam. põlvnemisõpetuse alalt, näit. „Armuelu looduses“, „Inimese põlvnemine“ (1904, eesti k. 1906).

Börne, Ludwig, saksa osav poliitiline kirjanik „Noor-Saksamaa“ rühmast, * 1786, † 1837; juudi soost päritolu tõttu taga kiusatud, teoties viimaks Pariisis teravalt saksavaenuliseks.

börs, avalik hoone või paik äri-meeste (ostjate, müüjate ja vahetalitajate) korrapäraseks kokkutulekuks äritehingute toimetamiseks seaduslikult ettenähtud korras. Pealiigid: 1) fondibörs — väärtpaberite, vekslite ja valuutaga kauplemiseks, 2) kaubabörs — kindlate kaubaliikide tarvis hulgi-kaubanduses (näit. vilja-, puuvilla-, raua-, suhkru- või kohvibörs). Tehinguid vahetalitavad harilikult

maaklerid. Börsid esinevad suu-remais kaubanduskeskustes ja kergendavad läbikäimist maailmakaubanduses. Kõik teated, mis kaupade väärtust puudutavad, tulevad siia kokku ning mõjustavad kaupade hindu.

börsihind, börsikaubandus-esemete hind, mis kujunenud börsitehinguil; selleks on nn. „tehtud“ hind, kokkuleppe-tulemusena „müüjate“ nõudmiste ja „ostjate“ pakumiste vahel.

börsikaubad, massikaubad, mille suurelatuslik ost ja müük ning hindade kujunemine toimuvad börsidel. Selliseks esemeiks on nn. fungiiblid kaubad, mis kujutavad ühtlaste omadustega massi, näit. puuvill, teravili, kivisüsi, suhkur, väärtpaberite ja raha liigid.

börsinoteeringud, hinnateated börsil toimunud äritehinguid.

börsitavad, börsi üsandsid e. kindlakskuunenud müügikombed.

Bööcke, Raymond, tšellokunstnik Venemaal, a-st 1919 Tallinnas konservatooriumi prof., erus, * 1871.

Böök, Martin Fredrik, rootsi silmapaistev kirjanduskriitik ja kirjandusloolane, * 1883.

böömi kristall, kaaliumkaltsiumklaas, puhas, läikiv, tarvitatakse iluasjade ja optiliste riistade valmistamiseks.

Böömimaa (tšehhi *Čechy*, sks. *Böhmen*), Tšehhoslovakkia läänepoolne, tähtsaim osa, 52 064 km², 7,1 milj. el. (1930), neist u. 4,6 milj. tšehhi ning slovakkia ja u. 2,5 milj. sakslast. Maa on kolmest küljest piiratud kõrgete mäeahelikega: Böömi metsmäestik (edelas), Saksi mägismaa (loodes) ja Sudeedid (kirdes). Keskosas olev nõgu koondab Elbe jõe ülemjooksu harrusid. Ilmastu: mandriline, kuuma ja kuiva suvega. Pea-majandusalad: põllundus; ääremäestikes arenenud mäetööstus maapõue-varade rikkuse tõttu (raud, tina, hõbe, grafiit, pruun- ja kivisüsi, väävel, vitriol, portselanisau, ilukivid); linnades metalli-, tekstiil- ja klaasitööstus kõrgel järjel. Maal on

mineraalvete allikaid. Rahvastikust kuulub $\frac{3}{4}$ katoliku usku. Maa keskel on riigi pealinn Praha, 848 000 el. (1930).

Böömi metsmäestik, metsarikas kurdmäestik Baieri ja Böömimaa piiril (loode-kagu suunas), kuni 1450 m kõrge; on ka rahvuslikuks vahepiiriks (Baieri) sakslaste ja tšehhide vahel.

Böömi vennad e. Määri vennad, vaga kristlik vennaskond Böömimaal, tekkinud 15. saj. I poolel, oli tagakiusatav, hävitati 30-aastasest sõjas ja vastureformatsiooniga. Nende riismeist põlvnenud väljärändajad said hiljem (1722) hernhuutlaste vennaskonna asutajaks.

Bücher, Karl, saksa majandus-teadlane, prof., tähtsate tööde autor, * 1847, † 1930.

Büchner, Ludwig, saksa kirjanik loodus- ja mõteteaduse populariseerimise alal, * 1824, † 1899; kuulus Darwini õpetuse ja materialistliku maailmavaate tutvustaja. Tun-tud töö: „Jõud ja aine“ (1855).

büdzett, om. büdžeti, os. büdžetti, eelarve.

Bühler [*büüler*], Karl, saksa psühholoog, * 1879, prof. Viinis, põhjapanevate töödega laste- ja keelepsühholoogia alalt.

Bühler [*büüler*], Charlotte Berta, eelmise abikaasa, prof. Viinis, * 1893; laste- ja noorsoopsühholoogia uurija, tähtsate teostega.

bülletään, teadaannete-leht, teateleht, päeva-aruanne, teatelm (-a).

Bülów, Bernhard v., Saksa riigimees, * 1849, † 1929; 1900—1909 riigikantsler ja Preisi peaminister.

bürett, mõõdujaotistega klaastoru vedelikude tarvis mõõtanalüüsi puhul.

Bürger, Gottfried August, saksa esiromantiline luuletaja, * 1747, † 1794; hakkas jälgendama rahvalaule, kirjutas ballaade, ms. kuulsa „Lenore“ (1773), mille eestindas Kreutzwald.

Bürger, Aleksander, insener, on olnud riigiametnik, omavalitsustegelane ja tehnikumi õppejõud Tallinnas, ka minister, * 1887.

bürgermeister (sks.), Saksamaal kõrgeim omavalitsusametnik, linnavalitsuse eesistuja; meilgi kuni 1882. rahvapärastel püürjermeister, tähenduses linnavanem (linnapea).

bürokraat, kitsa silmaringiga, valitsemishimuline, tarbetut vormitaitmist nõudev, tegelikke elutarvidusi mitte arvestav ametnik.

bürokraatia, bürokraatide valitsus; ametnikkude valitsus; ametnikkond.

bürokratism, bürokraatlik kord, kusjuures vorm on tähtsam kui sisu; ka üheametniku-valitsus igal valitsemis-alal.

büroo, talituskohat, -asutis.

büst, rindkuju (raidkunstis).

bütsantiline, Bütsantsile omane; ka roomav, lõmitav.

bütsantinism, orjalikult alandlik käitumine, roomamine, lõmitamine ülemate ees (Bütsantsi õukonnas valitsenud kommehet järgi).

Bütsants, vana kreeka koloonia, linn Bosporuse ääres, tähtis kaubanduspunkt, a. 196 p. Kr. hävitatud, vähehaaval uuesti üles ehitatud, 330 Constantinus Suure poolt nimetatud Konstantinoopoliks ja tõstetud Rooma riigi pealinnaks.

Bütsants, Bütsantsi e. Ida-Rooma riik, tekkinud Rooma riigi poolitamisest a. 395 p. Kr. keiser Theodosios Suure poolt, pealinnaga Konstantinoopol, kestnud üle 1000 a. — kuni 1453. Oli tsentraliseeritud valitsusega keisririik, ühendatud paljudest Balkani maade ja Ees-Aasia rahvaist, kreeklahstest ülemkihiga. Aja jooksul valitses seal palju dünastiaid, tavaliselt vägi-valdse võimuhaaranguga. Alatiseks mureks valitsejail oli vana Rooma riigi maailmavõimu restaureerimine oma maa-alade laiendamise teel. Silmapaistvamaks ja võimukamaks keisriks oli Justinianus Suur (527—567), kes laskis koostada Rooma seaduste kogu, seadis riigi võimu ka üle kiriku ja kelle väepealikud hävitasid idagootide riigi Itaalias ja vandaalide oma Aafrikas. B. alad ulatusid vahepeal kaugele — Eufraati ja Tigri-

seni ja Põhja-Aafrikasse. 7. saj-l algasid bulgaaride pealetungid Doonau alamjooksu mail ja araablaste sõjakäigud Konstantinoopoli vastu ning Aafrika põhjarannikuil. Võitlused nendega kestsid sajan-deid. 12. saj-l hakkas B. võim juba tunduvalt alla käima. 1204 vallutasid ristisõdijad (Richard Lõvisüda) Konstantinoopoli ja seadsid Bütsantsi asemele Ladina keisririigi Veneetsia ülemvalitsuse all. Selle iga polnud aga pikk. 1261 läks võim jälle ühe kreeka dünastia kätte. 13. ja 14. saj-l toimusid türgi osmanite sissetungid idast ja serblaste omad läänest. Pärast korduvaid sõjakäike vallutasid türklased 1453 Konstantinoopoli ja lõpetasid riigi olemasolu.

bütsantsi kunst kujunes Ida-Rooma riigis kreeka kunsti edasiarendina idamaiste kunstide tugeva mõjustuse all, saades omapärase ilme juba 6. saj-l (Justinianus Suure ajal), ja tungis hiljem mõjukalt Venemaale ja ka Itaaliasse. B. kunsti suurimad ehitismälestised on pärit Justinianus Suure ajast (esijoones Sophia kirik Konstantinoopolis). Nendeks on enamasti neli- või hulknurkse põhiplaaniga kirikud hügelkupliga keskel, millele hiljem lisanduvad ka väiksemad kuplid nurkadel. Seinte ilustamisel tõuseb esikohale värvirikas mosaiikkaunistus. Maalikunst avaldub ikoonides ja raamatilustistes. Kõrgele areneb ni-kerdus- ja tekstiilkunst.

Byrd [bööd], Richard [ritšəd], ameerika lendur ja maadeuurija, admiral, *1888; 1926 lendas esimesena põhjanabale, 1927 lennukiga üle Atlandi ookeani, 1929 lendas esimest korda ja 1933—35 korduvalt lõunanabale.

Byron [bairən], lord George Noel Gordon [džoodž nouəl goodn], inglise luuletaja, *1788 Londonis, reisib vahemeremal, peatus Šveitsis ja Itaalias, võttis osa Itaalia vabadusliikumisest ja läks Kreeka vabadussõtta türklaste vastu, kus suri 1824. Kirjutanud liürilis-ee-pi-

Bütsantsi kunst. Hagia Sophia kirik Konstantinoopolis.

lisi poeeme elava loodustunde ja tugevate autobiograafiliste joontega, näidendeid, satiire. Peateos „Don Juan“ (1819—24). B. vabadusjanuline ja individualistlik, revolutsi-

ooni- ja mässumeelne pessimistlik maailmavalu-luule on tugevasti mõjustanud luule arengut Euroopas (Heine, Puškin, Lermontov jpt.). — Pilti vt. tahvlil 9.

C

C, c, kaashäälik ning tähestiku kolmas täht, meil võõrtäht, hääldatakse tagavokaalide (a, o, u) ees enamikus Euroopa keeltes *k*-na (ungaris ja poolas *ts*-na), muude vokaalide ees *ts*-na (saksa, ung., poolas), *s*-na (ingl., prants., port.), *tš*-na (it.), *θ*-na (hisp.).

c, muusikas do-mažoor-astmiku (e. -heliredeli) esimene heli (= do).

C, rooma numbrina = 100 (lad. *Centum*); füüsikas lühend sõnust *Celsius*, 'Celsiuse järgi' (soojuskraadi arvu järel), ja *Coulomb*, 'kulon'

(elektrihulga mõõduühik); keemias süsiniku (*Carboneum*) märk.

ca, lühend sõnast *circa* (lad.), 'umbes', 'umbkaudu'.

Ca, keemias kaltsiumi (*Calcium*) märk.

c. a., muus., lühend it. sõnust *coll' arco*, 'poognaga'.

caballero [kavaljeero] (hisp.), ratsutaja, rüütel.

Cadiz [ka'diθ] e. Cadix, sadamalinn ja kindlus Lõuna-Hispaanias, Gibraltari väinast läänes, 79 000 el. (1930).

Cadorna [-do'-], Luigi [lui'dži], marssal, Itaalia vägede juht Maa-ilmasõjas 1915—17, * 1850, † 1928..

Caen [kaŋ], vana linn Põhja-Prantsusmaal, kanali ääres, mere lähedal, vana ülikooli ja kunstisutistega, rikas ehitismälestistest, kaubalinn metalli- ja tekstiiltööstusega, 57 500 el. (1931).

Caesalpinia [tsəsəlpiinia] (lad.), taimeperekond liblikõieliste suguk-st, u. 60 liigiga, peam. puud või ronipöösad palavais mais, mitmed liigid annavad punapuud, mõnede kaunad parkainet.

Caesar [tseesar], Rooma keisrite, hiljem troonipärijate aunimi; esialgu Juliuste soost Rooma keisrite sugunimi. Sellest on tuletunud sõnad sks. *Kaiser*, e. *keiser*, vn. *tsaar*.

Caesar, Gaius Julius, Rooma suurim väejuht ja riigimees, * 100, † 44 e. Kr. Põlvnes kuulsast aadliperek-st, tõusis edukalt rahvapartei tegelasena, sai a. 59 konsuliks, lõi siis I triumviraadi (Pompeius ja Crassusega), Gallia maavalitsejana alistas 58—50 Gallia, 55—49 Britannia, 49 tuli Rooma ja võitis 48 Pompeius Farsalose juures, vallutas Hispaania, andis 47 Egiptuse Kleopatrale, 46 ja 45 löi oma ainuvalitsuse vastaseid Aafrikas, seitsaadiik ainuvalitseja, imperaator ja diktaator, surmati aga 44 senatis vabariiklaste Brutuse ja Cassiuse poolt. Oli määratu suure tahtejõuga, auahne, osav taktik nii sõjas kui poliitikas, väljapaistev kõnemees ja kirjanik (raamatud Gallia sõjast). — Pilti vt. tahvil 9.

Caesarea [tsesare'a], kr. *Kaisareia*, mitme linna nimi vanas Rooma riigis; eesti piiblis *Keisarea*, end. tähtis linn Palestiinas, Vahemere ääres, Rooma maavalitseja asukoht.

café [kafee] (pr.), kohvik; kohvik.

café chantant [kafee šanta'ŋ], kohvik lauluettekannetega.

Cagliari [ka'ljari], Itaalia sadamalinna ja kindlus Sardiinia saare lõunarannikul, ülikooliga, 102 000 el. (1931).

Cagniard de la Tour [kanjaar də la tuur], Charles [šarl], prant-

suse insener, geograaf ja füüsik, akustika uurija, * 1777, † 1859.

Caillaux [kaʒoo], Joseph [žoze'f], Prantsuse riigimees, rahandusteadlane, * 1863; korduvalt minister, vahepeal, alates 1918, Saksamaaga lepituse pooldajana vangis.

Cailletet [kaʒotee], Louis Paul [lui' pol], prantsuse insener ja füüsik, * 1832, † 1913; kuulus gaaside veeldumise saavutaja (hapnik, vesinik, lämmastik).

Cajander [-ja'-], Paavo Eemil, soome kirjanik, soome keele lektor, * 1846, † 1913; Shakespeare'i, Runeberg'i jt. tööde hea tõlkija.

Cajander [-ja'-], Aimo Kaarlo, soome metsateadlane, prof. ja poliitik, * 1879; teaduslike teostega metsanduse alalt, korduvalt minister, alates 1937 peaminister.

cal, füüs., lühend sõnast *calor*, 'grammkalor'; vt. *kalor*.

Calais [kalee], sadamalinna ja tuggev kindlus Põhja-Prantsusmaal, Inglise kanali kitsaima koha rannikul, tähtsaim ülesõidukoht, püstitööstusega, 70 000 el. (1931).

calando [-la'-] (it.), *muus.*, aeglustades ja hääletugevust vähendades.

Calderón de la Barca, Pedro, suurima loominguga hispaania näitekirjanik, * 1600, † 1681; oli sõjaväelane, siis preester; kirjutas u. 200 näidendid — tragöödiad, komöödiad, ajaloolisi, mütoloogilisi ja eriti vaimuliku sisuga tükke. Kaldub lavaefektidesse, keelelt ja värssidelt meisterlik.

calendae [-le'nde] (lad.), iga kuu esimene päev roomlastel.

Calgary, tööstuslinn Kanadas.

Caligula [-lii-], Rooma keiser a. 37—41, toores vägivaldur, surmati.

Callao [kala'jo], Peru peasadam

pealinna Lima lähedal, 77 000 el.

calmato [-maato] e. *con calma* (it.), *muus.*, rahulikult, ruttamata.

Calmette [-mett], Charles [šarl], prantsuse bakterioloog, * 1863, † 1933; eriala: kaitsepookimised tuberkuloosi vastu ja loomamürkide vastu võitlemine.

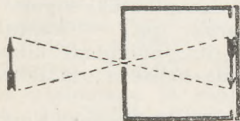
Calvin, Johann, usu-uuendaja, * 1509, † 1564; teotses peam. Gen-

fis, lõi ühes Zwingliga reformitud kalvinistliku kiriku, kalvinismi, mida iseloomustab äärmine valjus kirikukorras, elurõõmudest keeldumine ja ettemääramisõpetus; kirikut ja jumalateenistusest kõrvaldati kõik, mida piibel ette ei kirjuta (näit. pildid, ristid, küünlad, orel).

cambio (it.), veksel.

Cambridge [keembriðʒ], 1) linn Kagu-Inglismaal, Londonist põhjas, vana kuulsa ülikooliga 13. saj. algusest, 73 000 el. (1933); 2) tööstuslinn Am. Ühendriikides, Bostoni eeslinn, Harvardi ülikooliga, masinavabrikutega, 114 000 el. (1930).

camera obscura [-kuura], füüs., pimekamber vaatlusteks, varem kastitaoline riist, mille ühes seinas oleva väikese ava või kumerläätse kaudu sissetungiv välis-eseme kujutis langeb kasti vastasseinale tagurpidi ja vähendatud kujul; on seega fotoaparaadi eelkäijaks.

Camera
obscura.

Camões [kəmo'ɲiʃ], Luiz Vaz de [lui'ʒ vəʒ], portugali suurim kirjanik, * 1524, † 1580; vaheldusriikka eluga (kõrges seltskonnas, sõjas, vangis, laevahukul, Indias), mitmekülgse loominguga, kirjutanud näidendeid, esmajärgulisi lüürilisi luuletusi ja kangelaseepose „Lusiadid“, milles ta õnnestunult kujutab portugali rahva ajalugu ühenduses Vasco da Gama meresõitudega Indiasse (trükitud 1572).

Camorra (it.), terroristlik poliitiline salaühing Napolis, eriti 19. saj. keskel, fašistide poolt hävitatud.

Campagna di Roma [-pa'nja], karjamaa ja sood Rooma ümbruses, vanasti viljakas, õitsev maa-koht (Laatsium) veejuhtmetega, sõdade läbi sattunud varemeisse.

Campanella, Tommaso [-aaso], itaalia revolutsiooniline filosoof, * 1568, † 1639; pool eluaega vangis; nõudis teaduses looduse enese

vaatlust, ühes oma teoseist kujutas utoopilist sotsialistlikku riiki.

campanelli e. kampanelli, haamerpill: metallplaadikesed puust alusel puuhaamrikestega pealelõõmiseks.

Campe, Joachim Heinrich, saksa noorsookirjanik ja kasvatustegelane, * 1746, † 1818.

camping [käm-] (ingl.), laagris-olu.

campo (it., hisp.), väli, lagendik.

campus (lad.), väli, väljak.

Canaletto [-le'to], Giovanni Antonio [dʒovanni], itaalia maalikunstnik, osav Venetsia linnavaadete käsitleja, * 1697, † 1768.

Canberra [kän-], Austraalia liitriigi pealinn mandri kaguosas, asut. 1913, 8400 el. (1932).

cancionero [-õioneero] (hisp.), laulude kogu (antoloogia), lauluraamat.

cand., lühend sõnast *candidatus*.

candidatus [-daatus] (lad.), esialgselt: ametile kandideerija; kandidaat, esimene akadeemiline kraad mõnel maal, nagu Eestis on magistrikraad.

Candide [kə'diid] (pr.), Voltaire'i kuulus seiklusjutustus ning selle peategelane.

Cannae [kanne], maakoht Kagu-Itaalias, Apuulias, kus Hannibal lahingus 216 e. Kr. tiibhaaranguga raskesti lõi roomlasi.

Cannelin [-liin], Knut Leopold, soome keelemees, * 1860, † 1938; vanem murdeuurija, õigekeelsusjuhiste ja tähtsate sõnaraamatute autor.

Cannes [kann], kosukoht ja supellinn Kagu-Prantsusmaal, Vahe-mere rannikul, 47 000 el. (1931).

Canning [kāning], George [dʒoodʒ], inglise vabameelne riigimees, * 1770, † 1827; loobus koostööst tagurlike suurriikidega, toetas Kreeka vabadusvõitlust.

Canossa, end. loss Põhja-Itaalias; siin käis Saksa kun. Heinrich IV 1077 paavst Gregorius VII-lt oma tegusid andeks palumas. Sellest kõnekäänd „kanossas käima“, „andeks palumas käima“.

Canova [-noova], Antonio, itaa-

A. Canova: Kolm graatsiat.

lia kuulus raidkunstnik, * 1757, † 1822: klassitsismi teerajaja baroki järel. Tuntuimaid teoseid: „Kolm graatsiat“, „Hebe“, „Amor ja Psyche“, „Herakles Lichasega“.

canzone [-tsoo-] (it.) = kantsoon.

cantabile [-taa-] (it.), muus., laulvalt, meloodiat rõhutades.

cantando [-ta'-] (it.), muus., laulutaoliselt, lauldes.

cantate [-taate] (lad.), 'laulge'.

Cantate Domino (lad.), 'laulge Issandale', ladinakeelse kirikulaulu esisõnad; vaimuliku laulukoori nimetus.

Canterbury [kántəbəri], vana linna Inglismaa kagunurgas, peapiiskopi asukoht, peakirikuga 11. kuni 15. saj-st, 24 450 el. (1931).

Canth, Minna, sünd. Johnsson, soome kirjanik, * 1844, † 1897; viljakas realistliku jutustuse ja näitekirjanduse alal, naisliikumise propageerija. Meil tuntuimaid näidendeid: „Murdvargus“ (1882, eesti

k. 1901) ja „Roinila talus“ (1883, eesti k. 1904).

canticum (lad.), laul, kiidulaul.

Canton [kántən], linn Am. Ühendriikide Ohio osariigis, sõekaevanduste ja masinavabrikutega, 105 000 el. (1930). Vrd. Kanton.

Cantor, Moritz, saksa matemaatik, matemaatika ajaloo koostaja, * 1829, † 1920.

Cantor, Georg, saksa matemaatik, prof. Halles, hulgateooria autor, * 1845, † 1918.

cantus (lad.), laul.

cantus ex est (lad.), 'laul läbi on', üliõpilasorganisatsioonides tarvitav lause laulu lõpetamisel.

cap = kap (neeme ots).

Capet [kapee], Hugue [üüg], Prantsuse kun. 987—996, Kapetingide valitsejasoo alustaja, * u. 940, † 996.

capitano [-taano] (it.) e. kapitaa-no, pealik; hooplev sõdur itaalia rahvakomöödias.

capo (it.), muusikatüki algus.

caporal [-ra't] (pr.) = kapral.

capotasto (it.), põikplaat kitarril keeltele nende heliseva osa lühendamiseks.

Capri, Itaalia kaljusaar Napoli lahes, u. 10 km², 7500 el. (1931), turiste aastas kuni 5 korda enam, järskude kallastega, pehme ilmatuga.

capriccio [-ri'tšo] (it.) e. kapritšo, üllatustega omapärane, naljakat laadi muusikatükk.

Caprivi [-riivi], Leo, Saksa kindral ja riigimees, 1890—94 riigikantsler (pärast Bismarck'i), * 1831, † 1899.

Capua, linnake Itaalias, Napoli põhjas, 13 400 el. Vana-aja Capua, praegusest 4 km kagus, oli üks Itaalia rikkamaid ja toredamaid linnu.

Caracalla, Marcus Aurelius Antoninus [-niinus], võimuahne Rooma keiser 211—217, * 186, surmatud 217.

Caravaggio [-va'džo], Michelangelo da [mikela'ndž-], itaalia maalikunstnik, varase baroki peameister, * u. 1560, † 1609.

carbonado [-naado] (hisp.) e. karbonaado, teemandi liik Brasiiliast.
carboneum [-boo-] (lad.) = süsinik.

Cardano [-daano], Geronimo [džerono-], itaalia matemaatik, filosoof ja loodus-uurija, * 1501, † 1576; eriliste teenetega algebra alal.

Cardiff [kaadif], sadamalinn Lääne-Inglismaal, Bristol'i kanali põhja-rannikul, Inglise sõe ja raua peamine väljaveosadam, ülikooliga, 222 000 el. (1933).

Carducci [-du'tši], Giosué [džozue'], itaalia tähtis vabameelne luuletaja, kirjandusloolane, prof., * 1835, † 1907. Nobeli laureaat.

Carelia [-ree-] (lad.) = Karjala.
carità (it.), kunstis ema-armastust kujutavad motiivid.

caritas (lad.), armsus, halastavus, ligimesearmastus.

Carlos, mitme Hispaania printsini nimi.

Carlson, Fredrik Ferdinand, Rootsi riigimees, prof. ja ajaloo-uurija, * 1811, † 1887.

Carlyle [kaalai'l], Thomas, inglise ajaloolane ja mõjukas kirjanik, idealistlik filosoof, * 1795, † 1881; peateosed ajaloo alalt, näit. „Prantsuse revolutsioon“, „Friedrich Suure ajalugu“.

carmagnole [-anjool] (pr.) e. karmanjool, revolutsiooniaegne toores prantsuse tants.

Carmen, Bizet' tuntud ooper ning selle naiskangelane.

carmen (lad.), luuletus.

carmina (lad.), laulud, luuletused; vahel luuletuskogu pealkiri.

Carnegie [kaane'gi], Andrew [ändruu], ameerika määratu rikas terasetööstur, * 1835, † 1919; annetas sadu miljoneid dollareid ideelisiks ülesandeiks (rahu ja teaduse edendamiseks, heategevuseks, kasvatustööks).

Carnot [karnoo], Lazare [-zaar], Prantsuse riigimees, * 1753, † 1823; a-st 1793 revolutsiooniliste vägede organisatsioon ja juht, hiljem korduvalt minister, juhtivate riiklike organite liige.

Carpeaux [-poo], Jean Baptiste

M. Caravaggio: Kristuse haudapanek.

[žay batist], prantsuse vormiosav kujur, * 1827, † 1875, Üks peateoseid: „Ugolino poegadega“.

carpe diem (lad.), 'kasuta päeva!', elunautija juhtlause, pärit Horatius'elt.

Carracci [-ra'tši], itaalia maalikunstnikkude sugukond 16. ja 17. saj. Esimesed ning tähtsamad neist: Lodovico, Agostino, Annibale (saj. vahetusel). — Vt. tahvli 10.

Carrara [-aara], linn Põhja-Itaalias, Genuast kagus, Apenniiniides, peamiselt marmorist ehitatud, paljude marmorimurdudega, marmori suure väljaveoga, 60 000 el.

Carrel [karə'l], Alexis, arstiteadlane Prantsusmaal ja hiljem Ameerikas, elava koe väljaspool keha kasvamise võime arendaja, * 1873. Tema kuulud teos „Tundmatu inimene“ ilm. eesti k. 1938.

Carrière [karjäär], Eugène [õžeen], prantsuse maalikunstnik, * 1849, † 1906; ta peamine lemmikmotiiv: ema-armastus.

Carstens, Asmus, taani-saksa esi-

klassistslik joonistaja ning maalikunstnik, * 1754, † 1798.

Cartagena [-hheena], 1) kindlus, linn ja sõjasadam Kagu-Hispaania rannikul, maakide väljaveoga, 97 000 el. (1934); 2) kindlustatud sadamalinn Kolumbias, Kariibi mere rannikul.

Cartesius [-tee-] (lad.) = Descartes. Vt. ka karteesiuse...

Carthago [-taago] = Kartaago.

Caruso [-ruuzo], Enrico, itaalia kuulus tenorilaulja, * 1873, † 1921.

Casablanca, Prantsuse Maroko pea-kaubaturg ja sadam Atlandi ookeani rannikul, 161 000 el. (1931), neist u. 1/3 eurooplasi.

Casanova [-noova], Giacomo [dʒa'k-], itaalia armuseikleja ning poliitiline avantürist, * 1725, † 1798; elas rändelu Euroopa riikides ja Türgis, kirjutas lõpuks kultuurilooliselt tähtsad memuaarid.

cassa e. tamburo (it.), trumm.

Cassel, Gustav, rootsi rahvusvaheliselt tuntud majandusteadlane, * 1866; tähtsate teostega.

Cassiodorus [-doorus], Magnus Aurelius, Rooma riigimees ja õpetlane, elas u. 490–580; kogus ja koostas käsikirju.

Cassius, Gaius Longinus, Rooma riigiametnik, ühes Brutusega Caesari tapjate vandenõus, † 42 e. Kr.

Castiglione [-tiljoone], Baldassare, itaalia kirjanik ja õukondlane, * 1478, † 1529; kultuurilooliselt tähtsate töödega.

castle [kaasl] (ingl.), loss, kindlus.

Castor ja Pollux, dioskuuride (←) ladinakeelsed nimed. Vt. ka Kastor ja Polluks (taevatähed).

castra (lad.), sõjalaager roomlastel.

Castrén [-reen], Matias Aleksanteri [-deri], soome keelteuurija, * 1813, † 1852; teinud määratu suuri reise Venemaale soome-ugri ja oletatud kaugemal sugulasrahvaste juurde ning uurinud Siberis eriti samojeedi, ostjaki, tunguusi, burjaadi jpt. keeli, koostades grammatikaid ning sõnastikke. Töid arvukad kõited.

casus [kaasus] (lad.), (hea) ju-

hus; juht (om. juhu), juhtum; jur., juhukahju.

casus belli [kaa-] (lad.), jur., sõja põhjus, sõja ajend (ettekääne).

Catania [-taa-], sadamalinn Sitsiilia idarannikul, Etna tulemäe jalal, õhukuurort, ülikooli, tööduse ja elava puuviljakaubandusega, 228 000 el. (1931).

Cathala [-laa], Jean [žan], prof., prantsuse keele ja kirjanduse ning filosoofia õpetaja Tallinnas, õppeasutise juhataja, kirjutanud 1937 raamatu „Portrait de l'Estonie“, * 1905.

Catilina [-liina], Lucius Sergius, rooma vaesunud ja võlgunud aadlik, * 108, † 62 e. Kr.; organiseeris vandeseltsi vabariikliku korra kukutamiseks ja võimuhaaramiseks, paljastati aga Cicero poolt 63. a. lõpul.

Cato, Marcus Porcius, van., Rooma riigimees, * 234, † 149 e. Kr.; vanade rooma kommete ja lihtsuse kaitsja, poliitikas Kartaago vihane vastane (nõudis selle hävitamist); kirjutas Rooma ajaloost ja põllutööst.

Catullus, Gaius Valerius, rooma lüüriline luuletaja 1. saj. e. Kr.

Cauer, Minna, saksa juhtiv nais-õiguslane, vastavate töödega, * 1842, † 1922.

Caune [tsaune], Voldemär, läti bibliograaf ja raamatukogundustegelane, * 1890.

causa (lad.), põhjus, ajend, alus; jur., õigus-alus, õiguslik alus, millest tekib kohustus.

Cavaignac [kavenja'k], Louis Eugène [lui' õžen], Prantsuse vabariiklik riigimees ja kindral, * 1802, † 1857; tegev eriti 1848 sõjaministrina ja diktaatorina.

Cavalcanti [-ka-], Guido, Danteaegne itaalia luuletaja „uus mägus stiilis“, * 1255, † 1300.

cave (lad.), 'hoia end!'

caveant consules... (lad.), 'hoolitsegu konsulid...', Rooma senati poolt riigi huvides antud erakordse volituse algussõnad.

caveat (lad.), '(tema) hoidku end'.

cave canem (lad.), hoiatus ja kõnekäänd: 'hoidu koera eest!'

Cavendish [kāvəndiʃ], Henry, inglise keemik, * 1731, † 1810; avastas vesiniku ja süsihappegaasi, selgitas õhu koosseisu.

caverna (lad.), med., = kavern.

Cavour [kavuur], Camillo, Itaalia riigimees, * 1810, † 1861; minister ja peaminister Sardiinias, mitmesuguste reformide teostaja, sõdis Austriaga, taotles Itaalia riikide ühendamist Sardiinia ümber, nägi ka Itaalia ühinemist 1861.

Cayenne [kajenn], Prantsuse Guayana pealinn ja sadam Lõuna-Ameerikas, C. saarel, karistusasulaga, 11 000 el. (1931).

Cayley [keili], Arthur, inglise kuulsmatemaatik, * 1821, † 1895.

cm, lühend, = cm³, sm³, kuupsentimeeter.

Cd, keemias kadmiumi märk.

c-duur, muus., = do-mažoor.

Ce, keemias tseeriumi (*Cerium*) märk.

Cecil [sessil], Robert, lord, Inglise riigimees, * 1864; korduvalt minister, Rahvasteliidu tegelane selle algul, desarmeerimise alal.

Cederberg, Arno Rafael, soome ajaloolane, * 1885; prof. Helsingis, vahepeal (1919–28) Tartu Ülikoolis. Avaldanud teaduslikke uurimusi, olnud juhtivalt tegev ajaloo-organisatsioones Eestis.

cédille [sedij] (pr.), konksuke c-tähe all (ç) prantsuse keeles juhtudel, kui seda c-d a, o, u (tagavokaalide) ees tuleb hääldada mitte k-na, vaid s-i või ss-ina.

Celebes [selebeʃ], mitmeharuline suurem saar Sunda saarestikus, Borneost kagus, 189 536 km², 4,23 milj. el. (1930), peam. malailasi. Koosneb 4-st poolsaarest, on väga mägine (ahelikega 2–3000 m ü. mp.), kirdes vulkaaniline, järverikas. Tooteid: kohv, kakao, kookospähkel, tubakas, banaan, mais, riis, kautšuk, suhkruroog, rauamaak. Kuulub Hollandile.

Celebese meri [selebeʃe], asetseb Celebese saarest põhjas, Borneost idas.

celesta [tše-] (it.) e. tšelesta, klaveri laadi muusikariist, keelte asemel metallplaatidega, maheda kellaõlaga.

Celestina [œlestiina], La, Calisto ja Melibea armastust käsitleva ja palju tõlkimist ning jälgendamist leidnud hispaania romaani (a-st 1499) tavaline nimetus.

cella (lad.) e. tsella, vana-aja templi pühim ruum jumala kujuga.

Cellini [tšelliini], Benvenuto, itaalia hilisrenessansi kujur ja osav kullassepp, * 1500, † 1571.

cello [tšello], muus., = tšello.

Celmin, Hugo, Läti riigimees ja agronoom, * 1877; rahvaesinduste liige põllumeeste rühmast, kuu ministeer, korduvalt peaministeer.

Celsius, Anders, rootsi täheteadlane, füüsik ja loodusuurija, * 1701, † 1744; tegi ms. ettepaneku termomeetri skaalal jää sulamispunkti ja vee keemispunkti vahe jagada sajaks kraadiks, nagu tehtigi.

cembalo [tše-] (it.) e. tšembalo, vanem klaveritaoline klahvidega keelpill, mille keeled polnud haamrikestega löödavad, vaid sulerootsudega tõmmatavad; terava kandleõlaga.

cent [sent] e. sent, rahaühik: Põhja-Ameerikas 1/100 dollarit, Hollandis 1/100 kuldnat; Eestis vastavalt sent.

cental [sentl] (ingl.), kaaluühik P.-Am. Ühendriikide kaubanduses, = 100 naela = 45,36 kg.

centavo [sentaavo] e. sentaavo, rahaühik mitmes Lõuna-Ameerika riigis ja Portugalis, 1/100 suuremast ühikust (harilikult peesost).

centesimo [tšentsee-] e. tšentseesimo, rahaühik: Itaalias 1/100 liiri, Uruguais 1/100 peesot.

centime [sajti'm] e. santiim, rahaühik Prantsuses, Belgias, Šveitsis, = 1/100 franki.

céntimo [œ'e'n-] e. sentimo, Hispaania rahaühik, = 1/100 peseetat.

centum (lad.), sada (märk: C).

Centum, klubi, millel on 100 täisõiguslikku liiget (Tallinnas).

Cerberus (lad.), kr. Kerberos, põrgukoer.

Ceres, vana-rooma põllutööjumalanna, kreeka Demeter.

Cervantes [œrván-], Saavedra [-ve'-], Miguel de [mige'l], hispaania kirjanik, *1547, †1616; oli sõdurina sõjas, sai vigastada, oli mereröövlite käes vangis, riigiametnik, sageli majanduslike raskustes. On kirjutanud romaane, novelle, luuletusi. Peateos: satiiriline romaan „Don Quijote“ (I 1605, II 1615), kus ta vaimuka huumoriga piitsutab kaasaeglast, eriti aga moes olevaid rüütliromaane. — Pilti vt. tahvil 9.

ces, muus., poole.tooni võrra maldatud c e. do, = do-bemoll.

Cesarotti [tšezaro'ti], Melchiorre [-kio'-], itaalia luuletaja, *1730, †1808.

cessio (lad.), jur., kaub., loovutus, loovutamine.

cessum (lad.), loovutis.

Cézanne [sezann], Paul [pol], prantsuse maalikunstnik, *1839, †1906; lõi värvirikkaid ja valgusküllaseid impressionistlikke teoseid, kuid varsti kujundas omapärase maalistiili selgemate, plastiliste vormidega, sai teedrajavaks uuele maalikunstile. — Vt. tahv. 10.

ceterum censeo Carthaginem esse delendam [karta- dele'-] (lad.), 'muide arvan, et Kartaago tuleb hävitada', Cato (←) kõne tavaline lõpplause Rooma senatis.

Cetinje [-ti'-], linnake Jugoslaavias, Aadria mere ligikal, kuni 1918 Montenegro riigi pealinn, 6400 el. (1931).

Ceuta [œuta], sadamalinn ja kindlus Hispaania Marokos, Gibraltar vastas, 38 000 el. (1931).

Ceylon = Tseilon (saar).

cf., lühend ladina sõnast *confer*, 'võrdle'. Vrd. *cif*.

cg, lüh., = sentigramm ($1/100$ g).

C G S - süsteem, füüs., sentimeeter-gramm-sekund-süsteem e. absoluutne mõõdetesüsteem (←), kus kõiki suurusi väljendatakse eelnimetatud ühe, kahe või kolme ühiku kaudu.

ch, tähtühend, tähistab mitmesuguseid häälikuid, näit. saksa kee-

les *hh*-d, prants. ja portug. k. *š*-d, inglise ja hisp. k. *tš*-d.

Chaco [tšako] e. Gran Chaco, suur tasane maa-ala Lõuna-Ameerika sisemaal, Andidest idas, Argentiina ja Paraguai põhjaosas, kus ta on nende ja Boliivia piirimaaks ning tiliesemeks. Põhja pool metsane või soine, lõunas rohtlad ja kõrb. Elanikud indiaanlased.

Chagall [ša-], Marc, juudi rahvusest maalikunstnik Vene- ja Prantsusmaal, *1890; omapärane kubist.

Chaironeia e. Kaironeia, Vana-Kreeka linn Boiootia lääneosas, kus Kreeka väed kaotasid lahingu Makedoonia kun. Philipposele a. 338 e. Kr.

Chamberlain [tšeimbalin], Joseph [džouzif], Inglise riigimees, *1836, †1914; korduvalt minister, välispoliitikas imperialist, buuride sõja (1899—1902) põhjustaja.

Chamberlain [tšeimbalin], Houston Stewart [huustən stuət], saksa filosoof, sünd. inglane, Richard Wagner'i väimees, *1855, †1927; seadis ühes oma töös aarialased, eriti germaanlased, peamisteks kultuurikandjaks maailmas.

Chamberlain [tšeimbalin], Joseph Austen [džouzif oostən], sir, Inglise riigimees, esimese poeg, *1863, †1937; rahupoliitika edendaja välisasjade riigisekretäri kohal.

Chamberlain [tšeimbalin], Arthur Neville, Inglise riigimees, eelm. vend, *1869; korduvalt minister, a-st 1937 peaminister.

chambre [šabr] (pr.), kamber, tuba, koda (tarvitatakse rahvusvaheliselt peam. riiklikkude esinduskogude prantsuskeelsete nimetuste osana).

chambre séparée [šabr separee] (pr.), eraldatud, omaette tuba, näit. restoranis.

Chamisso [ša-], Adelbert v., saksa kirjanik, loodus-uuri ja reisija, *1781, †1838; kirjutanud populaarseid romantilisi luuletusi, eriti ballaade; erisigiliste põlvkondade vahelduse (vt. metagenees) avastaja loomil.

Chaco maastik Lõuna-Ameerikas.

Champagne [ʃɑ̃pa'nj], maakond Kirde-Prantsusmaal, Pariisist idas; idaosas mägine ja metsane, keskel kuiv ja viljatu, läänes viljakas, rohke viinamarjakasvatuse ja veinitoodanguga. Maailmasõja tallermaa.

change [ʃɑ̃ʒ] (pr.), vahetus; ka veksell, börs.

chanson [ʃɑ̃so'ŋ] (pr.), laul.

chansonnette [ʃɑ̃sonett] (pr.) e. šansonett, lauluke; kabaree-lauljanna.

Chaplin [tʃəp-], Charles [tʃaals], ameerika filminäitleja, koomik, * 1888.

chargé d'affaires [ʃarʒee dafäär] (pr.), alam liik riigi diplomaatilisi esindajaid.

Chargiertenenconvent [ʃarʒiir-], endine üliõpilaskorporatsioonide juhatuste kogu Baltimail, Tartus mõjukas ning üliõpilaselu määrav eriti 19. saj. keskel ja II poolel.

Charles [ʃarl] (pr.) = Kaarel.

Charles [tʃaals] (ingl.) = Kaarel.

Charles [ʃarl], kümne Prantsuse kuninga nimi.

Charles I = Karl Suur.

charleston [tʃaalsʔən] e. tšarleston, ameerika neegritants, olnud moes ka Euroopas.

Charleston [tʃaalsʔən], kahe linna nimi P.-Am. Ühendriikides.

Charlottenburg [ʃar-], end. linn, a-st 1920 Berliini läänepoolne linnaosa, tööstuste ja rea kõrgemate õppeasutistega, 340 600 el. (1933).

Charon [haaron], kreeka muinasloos paadimees, kes allilmas vedas surnuid üle Ahheroni jõe.

charta [harta] (lad.), pärgament, ürik, eriti põhiseadus.

Charybdis [harü'-], kreeka muinasloos veekeeris, mille lähedal varitses koletis Skylla, et meremehi seal uputada.

Chateaubriand [ʃatobria'ŋ], René de [rənee də], prantsuse kirjanik, esiromantik, ka riigimees, * 1768, † 1848; kirjutas romantilised jutustused „Atala“ ja „René“, peateosena aga neid endasse haarava töö „Ristiusu vaim“ (1802).

Chatterton [tʃätətən], Thomas, inglise jõuline luuletaja keskaeg-

Chicago vaade.

set keelt ja stiili jälgendavas laadis, *1752, surmas enese 1770.

Chaucer [tšooossə], Geoffrey [džefri], inglise andekas luuletaja, värsivormi ja luulekeeles arendaja, *u. 1340, †1400.

chef (pr.) = šeff (ülem, juhataja, ettevõtte peremees).

chef-d'oeuvre [šedöövr] (pr.) = šedöövr (peateos, meistritöö).

Chemnitz [kem-], suur tööstus- ja kaubalinn Saksamaal, Saksis, peam. tekstiil- ja metallitööstusega (masinad, autod), 350 700 el. (1933).

Chénier [šenjee], André de [aɔdree də], prantsuse lüürik, *1762, †1794; lõi parimad luuletused vangis, enne giljotiinisurma, avaldatud alles 19. saj-l.

chenille [šəni] (pr.) e. šenill. lõng sissepunutud karvadest moodustatud karvase pinnaga.

Cher [šeer], Loire'i jõe vasak haru Prantsusmaal, 320 km pikk.

Cherbourg [šerbuur], sõjasadam Prantsuse põhjarannikul, 37 500 el. (1931).

cherchez la femme [šeršee la fəmm] (pr.), kõnekäänd, 'otsige naist' (kes on asja taga)!

Cherubini [kerubiini], Luigi [lui'dži], itaalia helilooja, *1760, †1842; loonud oopereid ja missasid.

Chesterton [tšestəton], G. K., inglise mitmekülgne, peam. jutustav kirjanik, *1874, †1936.

chevalier [šəvaljee] (pr.), rüütel.

Chicago [šikaago], suuruselt teine linn P.-Am. Ühendriikides, Michigani järve kaldal, tähtis viljaining karjakaubanduskeskus maailma suurimate tapamajadega, laia metsakaubanduse ja mitmekülgse metallitööstusega, suur raudteesõlmpunkt ja sadam, 4 ülikooliga, 3 376 400 el. (1930).

„Childe Harold“ [tšaild härəld] (ingl.), Byron'i (←) poem (1812); selle peategelane.

Chillon [šijoŋ] (pr.), vana loss Šveitsis, Genfi järve idakaldal, vee ääres; kirjanduses korduvalt käsitletud.

Chimborazo [tšimbora'sso], kustunud vulkaan Ekuadoris, Lõuna-Ameerika Andides, 6310 m kõrge; kaetud igavese lumega, hulga jääliustikega.

chinin [hiniin], rohut., = kiniin.

Chippendale [tšipəndəil], Thomas, inglise mööblukunstnik, *1709,

† 1779; kujundas nn. tšipendelstiili, mis on segu rokokooost ja hiina motiividest.

Chladni, Ernst, saksa füüsik, * 1756, † 1827; teadusliku akustika

rajaja, nn. hladni häälekujundite leiutaja. Viimased on

Hladni häälekujundid. korrapärased kujundid, mis tekivad keskelt kinnitatud, viiulipoognaga servast helistataval metallplaadil, kui sinna on riputatud peenikest puru; näitavad plaatide võnkumise sõlmjooni.

Chloe [kloe], karjusneiu vana-aja karjuseduules e. bukoollikas.

Chlopieki [hlopi'tski], G. Józef, poola kindral, juhtiv vabadusvõitleja Vene vastu, * 1772, † 1854.

Chmielowski [hmje-], Peter, poola kirjandusloolane, * 1848, † 1904.

Chopin [šopä'ŋ], Frédéric, poola klaverikunstnik ja romantiline helilooja peam. Pariisis, * 1810, † 1849; tundelis-poeetilise ja omapärase mitmekülgse loominguga.

Chrétien de Troyes [kretjā'ŋ də tʁua'], prantsuse luuletaja 12. saj. II poolel, kirjutas värsistatud rüütli-eposi.

chronos (kr.), aeg. Vt. krono-.

Chryseis [krüse'is], Agamemnoni naisvang Trooja sõjas, kelle ta oli sunnitud isale tagasi andma, kui Apollon oli saatnud kreeklaste sekka katku.

Chrysostomos [krüso's-] (kr. k. 'kuldsoo'), Johannes, kirikuisa, Konstantinoopoli patriarh, silmapaiste jutlustaja, * u. 345, † 407.

Churberg [kuur-], Fanny, soome oma- ja isikupärane maastikumaalija, harrastas tugevaid värvi-efekte, * 1845, † 1892.

Churchill [tšöötšil], Winston [uinstən], Inglise riigimees, * 1874; palju kordi minister, 1917–18 sõjaminister, 1924–29 varakantsler.

cicero e. tsiitsero, suuruselt korpuse järgmine suurem trükikiri.

Cicero, Marcus Tullius, Rooma

Chilloni loss Šveitsis.

suurim kõnemees, * 106, † 43 e. Kr.; konsulina a. 63 paljastas Catilina vandenõu, pidades senatis hiilgavaid kõnesid tema vastu; hiljem andus peam. kirjanduslikule tegevusele; tema kõned ja filosoofilised kirjad said ladina klassilise stiili eeskujuks.

Cid [eid] (ar. k. 'härä'), õige nimiga Ruy Díaz [di'æθ], hispaania rahvussangar 11. saj. II poolel. Kastilia aadlik, väejuhina võitles oma maa valitsejate eest, kuni ta vaenlaste septsuste tõttu paostati ja hakkas rõõvrüütlik; hisp. rahvalauludes sajandite jooksul käsiteldud ja ülistatud, ka kirjanduses.

„Cid“, täielikumalt „Poema del Cid“, hispaania vanim kirjanduslik mälestis, 12. saj-st, värssides. „Cid“ on ka Corneille kuulsal klasisistliku tragöödia (1636) pealkiri.

cif, esijoones merekaubanduses tarvitav lühend inglise sõnade algustähtedest, tähendab, et müüja (saatja) on arvestanud kauba hinna juurde ka kauba kindlustuse ja veo kulud kuni sihtkohani; ainult

veokulude (ilma kindlustuskulude-
ta) juurdearvestamise puhul lüh. cf.

Cimarosa [*tšimarooza*], Domeni-
co, viljakas itaalia ooperite looja,
* 1749, † 1801.

Cincinnati [*sinssinaati*], suur töös-
tus- ja kaubalinn P.-Am. Ühend-
riikides, Ohio jõe ääres, vabrikute,
tapamajade ja jahuveskitega, üli-
kooliga, 451 000 el. (1930).

Cinna, Lucius Cornelius, Rooma
riigimees, Mariuse poolehoidja
(Sulla vastu), surmati a. 84 e. Kr.

circa (lad.), lüh. *ca*, 'umbes'.

cis, lad. eessõna, 'siinpool' (näit.
tsisalpiinne = siinpool Alpe olev).

cis, *muus.*, poole tooni võrra
kõrgendatud *c* e. *do*, = *do-diees*.

citato loco [*tsitaato*] (lad.), lüh.
c. l., 'tsiteeritud kohas', eesti k. lüh.
ts. k. või *m. k.*, 'mainitud kohas'.

cito [*tsito*] (it.), *muus.*, kiiresti.

Citron, Isaak, juudi rahvusest
tööstur Eestis, osav organisaator
suurte tekstiiltööstuste ümberkor-
raldamisel, * 1878.

Citrus (kr.), igihaljad taimed
(puud ja põõsad) suurte lõhnavate
ning maitivate mahlakate vilja-
dega, pärit Lõuna- või Kagu-Aa-
siast; siia kuuluvad apelsinipuu,
pomerantsipuu, bergamotipuu, man-
dariinipuu, sidrunipuu, aadama
õunapuu jmt.; on levinud paljudes
soojades maades.

city [*siti*] (ingl. k. 'linn') e. *siti*,
süda-linnaosa suurlinnus, vanalinn
või ärikeskus.

civis (lad.), kodanik.

civis academicus [*-dee-*] (lad.),
akadeemiline kodanik (←).

civitas (lad.), riikkondsus; ko-
danikkond riikliku tervikuna, riik.

cl, lühend, = sentiliiter ($\frac{1}{100}$ l).

Cl, keemias kloori (*Chlorum*)
märk.

c. l., lühend, = *citato loco*.

Clark [*klaak*], J. L., inglise füü-
sik, kuulus elektri-insener paljude
uurimuste ja mitmete leiutistega,
* 1822, † 1898.

„Clarté“ [*-tee*] (pr. k. 'selgus'),

1) H. Barbusse'i sõjavastane roma-
maan kommunistliku tendentsiga,

2) H. Barbusse'i 1919 asutatud
rahvusvaheline pahempoolne kir-
janikkude koondis Prantsusmaal.

clarus (lad.), 'selge', kuulus, hiil-
gav; siit *clarissimus*, 'hiilgavaim'.

Claudel [*klode'l*], Paul [*pol*],
prantsuse diplomaat, sümbolistlik
luuletaja ning dramaatik katoliik-
likus vaimus, * 1868.

Claudius, kahe Rooma keisri
nimi (p. Kr.).

Clausewitz, Karl v., poola pärit-
oluga Preisi kindral ning sõjatead-
lane, põhjalike uurimustega sõ-
dade ajaloost ning sõjastrateegiast,
* 1780, † 1831.

Clausius, Rudolf, saksa füüsik,
* 1822, † 1888; lõi mehaanilise
soojusteooria.

clearing (ingl.) = kliiring.

Clemenceau [*-mayssoo*], Georges
[*žorž*], Prantsuse riigimees, * 1841,
† 1929; hiilgav kõneleja, kordu-
valt minister ja peaminister, ka
1917—20, viis Maailmasõja liitlas-
tele võiduka lõpuni, sundis Saksa-
maa alistuma tingimusteta, oli
peategelane Versailles' rahukonve-
rentsil, 1920 loobus poliitikast.

Clemens, paljude Rooma paavs-
tide nimi.

clerk [*klaak*] (ingl.), esialgselt
vaimulik; kantseleikirjutaja; kau-
banduslik abiline, poesell.

Clermont-Ferrand [*-mo'ŋ-fer-a'ŋ*],
linn Kesk-Prantsusmaal, mineraal-
vee-allikate ja ülikooliga, 103 000
el. (1931).

Cleveland [*kliivlænd*], Grover
[*grouvə*], P.-Am. Ühendriikide pre-
sident 1885—89 ja 1893—97, demo-
kraat, * 1837, † 1908.

Cleveland [*kliivlænd*], suur sa-
damalinn P.-Am. Ühendriikides,
Erie järve ääres, metalli- ja õli-
tööstusega, tähtis puuturg, üli-
koolidega, 900 500 el. (1930).

club [*klab*] (ingl.) = klubi.

Clyde [*klaid*], Šoti tähtsaim jõgi,
suubub läänes Clyde'i lahte, 157
km pikk, kanaliga ühendatud ida-
poolse Forthi lahega; jõeorg väga
tihedasti asustatud.

cm, rahvusvaheline lühend sõ-

nast *sentimeeter* (= $\frac{1}{100}$ m), eestis ka *sm* (lühendatult).

cm², lühend, = ruutsentimeeter.

cm³, lühend, = kuupsentimeeter.

c-moll, *muus.*, = do-minoor.

CN, keemias tsüaani märk.

Co, keemias koobalti (*Cobaltum*) märk.

Co., lühend, = kompanii.

coccus (kr.), kokk (om. koki), keraspisik.

cochon [košo'ŋ] (pr.), siga; must, räpane inimene.

code (pr., ingl.) = k o o d.

Code civil [kood sivi'l], Napoleon I ajal koostatud ning 1804 avaldatud kuulus Prantsuse eraõiguse kogu, tsiviilseadustik, keelelt selge ja täpne, sisult vabameelne, mõjustas oluliselt Euroopa 19. saj. seadusandlust, oli koguni maksev mitmes riigis, on Prantsusmaal muudatustega kehtiv siiani.

codex (lad.) e. koodeks, raamatuks koondatud kirjutustahvlid roomlastel; hiljem vana käsikiri; seadustekogu, seadustik.

coetus [tsöö-] (lad.), kokkutulek, koosolek; teatud kooli korraga lõpetanute kogu, „lend“; ühel semestril üliõpilasorg-i astunud liikmed.

coeur [kөөr] (pr.), süda.

cogito, ergo sum (lad.), 'ma mõtlen, järelikult olen (olemas)', R. Descartes'i tunnetusõpetuse põhilause.

cognac [konja'k] (pr.) = konjak.

cognati [-naa-] (lad.) = kognaadid (sugulased).

coiffeur [kuaföö'r] (pr.), juuksur, frisöör.

coitus (lad.), suguuhe.

coitus interruptus [-ru'p-] (lad.), (enne seemnevoolu) katkestatud suguuhe.

Colbert [-bäär], Jean Baptiste [žaj bati'st], Prantsuse riigimees, * 1619, † 1683; Louis XIV rahaminister ja kauane kõigi majandusalade juht, edendas töödust ja kaubandust, reformis rahandust, tollindust.

cold-cream (ingl.) = koldkreem.

Coleridge [koulridž], Samuel Taylor [teilə], inglise kirjanik, * 1772,

† 1834: kirjutanud peam. romantilisi luuletusi, eriti ballaade, ja filosoofilisi artikleid.

Colette [-lett], Gabrielle [-ell], prantsuse naiskirjanik, * 1873.

Coligny [-linji], Gaspard de [-paar də], admiral, Prantsuse riigimees, * 1519, † 1572; osav väejuht, hiljem kalvinist ja hugenottide juht edukais ususõdades, siis minister; surmati esimesena pärtliöö'l (hugenottide hävitamisel).

colla destra (it.), lühend. *c. d.*, *muus.*, 'parema käega'.

coll' arco (it.), lühend. *c. a.*, *muus.*, 'poognaga'.

colla sinistra [-ni's-] (it.), lühend. *c. s.*, *muus.*, 'vasaku käega'.

col legno [lenjo] (it.), *muus.*, 'poogna seljaga'.

Collett, Jakobine Camilla, norra naiskirjanik, * 1813, † 1895; norra realistliku romaani ja naisliikumise algataja.

Collijn [-iin], Isak G. A., rootsi kuulus bibliograaf, raamatu ajaloo uurija, riigiraamatukoguhoidja, * 1875.

Collin [-iin], Chr., norra viljakas kirjandusloolane, * 1857, † 1926.

Collin [-iin], Gustaf Marcus, soome moodne maalikunstnik, * 1882.

Collinder, Björn, soome-ugri keeleteadlane Rootsis, Upsala ülikoolis, * 1894.

Cologne [-lo'nj] (pr.) = Köln.

colombina [-bi-i] (it.) = kolombiin.

Colombo e. Kolombo, Tseiloni pealinn ja peasadam, tähtis kaubaturg ja kivisõejaam, koos eurooplaste asundusega 284 000 el. (1931).

Colón, sadamalinn Panama kanali Atlandi ookeani poolsel otsal, elava kaubandusega, banaanide väljaveoga, 57 000 el. (1930).

Colorado [-raado], kolm jõge Ameerikas: 1) Ühendriikide edelaosas, 2 900 km pikk, voolab sügavais orgudes ning läbi Colorado kõrve, suubub Kalifornia lahte; 2) Ühendriikide lõunaosas, 1450 km pikk, suubub Mehhiko lahte;

Muulad hõbedat kandmas Colorado kaljumäestikus.

3) Argentiinas, 1150 km pikk, suubub Atlandi ookeani.

Colorado [-raa-], 1) kõrb ja kõrglava Ühendriikide edelaosas, Col. jõe ümbruses; 2) osariik Ühendriikide keskosas, läänes kõrgete mäeahelikkude, idas preeriatega, väga rikas maapõue-varadest (hõbe, kuld, tina, vask, raud), pealinnaks Denver.

Colosseum [-eeum] e. Kolosseum, suurim Rooma amfiteater (←), keiser Vespasianuse alustatud ning Tituse poolt 80 p. Kr. lõpetatud ehitis 40—50 000 vaataja tarvis, praegu varemeis.

columbarium e. kolumbaarium, vana-rooma hauakamber aukudega seintes tuhaurnide tarvis; ka urnideruum uueaegses krematooriumis.

Columbia e. Oregon, jõgi Kanaada edela- ning Am. Ühendriikide loodeosas, 2250 km pikk, suubub Vaiksesse ookeani. Vt. ka Briti Kolumbia ja Kolumbia (riik Lõuna-Ameerikas).

Columbus, mitu linna P.-Am. Ühendriikides, neist suurim Ohio osariigi pealinn idas, sõe- ja raua-

tööndusega, ülikooliga, 291 000 el. (1930).

Columbus (lad.), vt. Kolumbus.

Comédie humaine [-dii ümään] (pr.), „Inimlik komöödia“, Balzac'i (←) suure romaanidesarja pealkiri.

Comenius [-mee-], Jan Amos, tšehhi pedagoog ja hingekarjane, * 1592, † 1670; oli Böömi vendade viimane piiskop, tagakiusatav ning enamasti maapaos, reformis kooli-olusid ja kooliõpetust mitmel maal, koostas palju õpperaamatuid ja rea pedagoogilisi teoseid.

commedia dell' arte [-mee-] (it.), itaalia rahvakomöödia šabloonsete tegelastiüpidega nagu arlekiin, kolombiin, beltraamo jt.

comme il faut [komm il foo] (pr. k. 'nagu peab olema'), nagu kord ja kohus, eeskujulik, tiptop.

comment [komáŋ] (pr. k. 'kuidas') e. komang, kindel traditsiooniline talitusviis ning käitumiskord üliõpilasorganisatsiooni liikmete vahel mitmesugustel erijuhudel, eriti korporatsioonides.

commentationes [-tsioo-] (lad.), uurimused.

commilitones [-töö-] (lad.), kaasvõitlejad, kaas-üliõpilased; ains. *commilito* [-mii-].

Como, linn Põhja-Itaalias, Como järve edelaharu otsas, siiditööndusega, õhukuurort, 54 000 el. (1931).

Como järv, loodusilus järv Põhja-Itaalias, ligi 50 km pikk, kuni 5 km lai, lõunaosa kaheharuline.

Comparetti [-re'ti], Domenico, klassilise filoloogia prof. Itaalias, * 1835, † 1927; kirjutas ms. suure uurimuse „Kalevalast“, soome ja eesti rahvaluulet käsitledes.

Compton [kɒm'tən], Arthur, füüsika prof. Am. Ühendriikides, röntgenikiirte eriuuriija, * 1892.

comte [kɔ̃t] (pr.), krahv.

Comte [kɔ̃t], Auguste [ogü'st], prantsuse filosoof, * 1798, † 1857; positivismi rajaja mõtteteaduses, sotsioloogia kui kõrgeima teaduse arendaja.

comtesse [kɔ̃tess] (pr.), krahvinna.

con, itaalia eessõna, väljendatakse eestis lõppudega -ga, -lt, -sti.

con affetto [af'e'to] (it.), muus., kirglikult.

con amore [-oore] (it.), muus., armsuse, soojusega.

con anima [a'n-] (it.), muus., elavalt.

con brio (it.), muus., tuliselt, hoogsalt.

con calma e. **calmato** (it.), muus., rahulikult, vaikselt, ruttamata.

con calore [-loo-] (it.), muus., soojalt.

concordia [-ko'r-] (lad.), üksmeel.

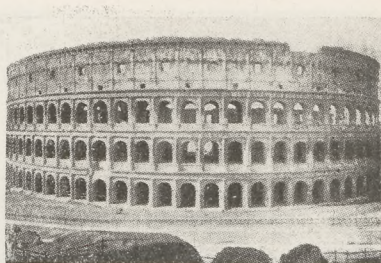
Condillac [kɔ̃dij'a'k], Etienne de [etjenn də], prantsuse filosoof, sensualismi põhjendaja, * 1715, † 1780.

conditio [-diitsio] (lad.), tingimus.

conditio sine qua non [-diitsio kva] (lad. k. 'tingimus, ilma milleta mitte'), vältimatu tingimus.

con dolore [-loo-] (it.), muus., kurbusega.

Condorcet [kɔ̃dɔ̃rsɛ], Antoine de [ãtuɑ̃n də], prantsuse filosoof ja matemaatik, * 1743, † 1794; revolutsiooni ajal ka agar poliitik,

Colosseum Roomas (väliskülg).

haridusalal koostas ühtluskooli kava ja põhjenduse.

con espressione [-joone] (it.), muus., tundeliselt, väljendusrikkalt.

Coney Island [kouni ailənd], väike liivasaar New Yorgi ees, ligi 9 km pikk, supel- ja lõbustuspaik.

confer e. **conferatur** [-raa-] (lad.), lühend. cf., 'võrdle', 'võrreldagu'.

con forza (it.), muus., jõuliselt.

confrater [-fraa-] (lad.), ameti-vend, sõber; kaasliige üliõpilasorganisatsioonis.

Confucius [-fuu-], vt. Kung Futse.

con grazia [graa-] (it.), muus., kergesti, meeldivalt, veetlevalt.

Congreve [ko'ngriiv], William, inglise näite-, peam. komöödiakirjanik, * 1670, † 1729.

con impeto [i'm-] (it.), muus., tormiliselt, metsikult.

con moto (it.), muus., liigutusega, liigutatult.

con passione [-joone] (it.), muus., kirglikult.

Conrad, Michael Georg, saksa esinavalistlik romaanikirjanik, * 1846, † 1927.

Conrad [konrəd], Joseph [dʒou-zif], inglise romaanikirjanik, sünnilt poolakas, * 1857, † 1924; noorelt meremees, hiljem kirjeldas peam. meremehe-elu ja idamaist võlu; eesti k. „Lord Jim“ (1931) jt.

Conradi [-raa-], Hermann, saksa kirjanik-naturalist, * 1862, † 1890.

con sordino [-dii-] (it.), muus., sordiiniga, pehmendatult.

con spirito [spi'-] (it.), muus., elavalt, tuliselt.

J. Constable : Põllutee.

Constable [ko'nstəbl], John [dʒɒn], inglise maalikunstnik, tugeva järelmõjuga esirealistlik maastikumaa-
lija, * 1776, † 1837.

Constantinus Suur, Rooma keiser 306—337, a-st 324 ainuvalitseja, * u. 288, † 337; kaitses edukalt riiki pealetungivate germaanolaste vastu, andis 313 ristiusule riigiusu õigused, kirikutülide lahendamiseks kutsus kokku Nikea kontsiili 325, reformis riigi siseelu, viis residentsi 330 Roomast Bütsantsi, nimetades viimase Konstantinoopoliks.

conto (it.) = konto (arve).

contra (lad.), vastu. Näit. *pro* ja *contra*, 'poolt ja vastu'.

contradictio [-di'ktsio] (lad.), vasturääkimus.

„Contrat social“ [kɔntraa sosia'l] (pr. k. 'ühiskondlik leping'), Rousseau kuulus poliitil. artikkel.

Cook [kuk], James [dʒeims], inglise maailmarändur ja maadeavastaja, * 1728, † 1779; uuris Austraalia ümbrust ja Vaikset ookeani.

Coolidge [kuulidž], Calvin, P.-Am. Ühendriikide riigimees, vabariiklane, president 1923—29, * 1872. † 1933.

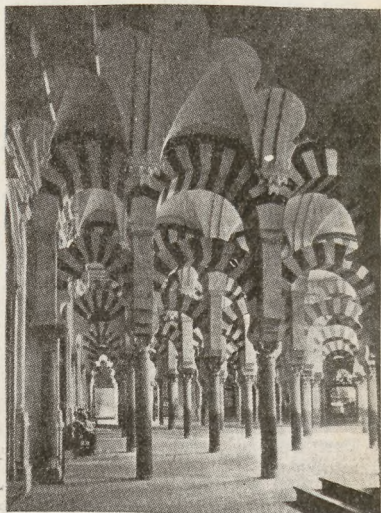
Cooper [kuupə], James Fenimore [dʒeims fe'nimoo], ameerika kuu-

lus ja viljakas romaanikirjanik, * 1789, † 1851; kujutas oma „Nahksuka-juttudes“ (millest terve rida ilmunud eesti keeles, näit. „Viimne mohikaanlane“ 1924), mida kannab idealistlik sangarlikkus, indianlaste ja ameerika asunikude elu.

corda (it.), pilli keel.

Córdoba [-va] e. Cordova, 1) linn Lõuna-Hispaanias, Guadalquiviri jõe ääres, 112 000 el.; mauride kuningate lossi Alcazari ja kuuls peakirik, end. mošega, mis on araabia ehituskunsti hülleteos Euroopas: varasel keskajal araabia võimu, kaubanduse, kunstide ja teaduste keskus; 756—1031 nende kaliifide pealinn, sai 1236 Kastilia alla ja kaotas varsti tähtsuse. — 2) Kauba- ja tööstuslinn Kesk-Argeentiinas, raudtee-sõlmpunkt, ülikooliga, 280 000 el. (1934).

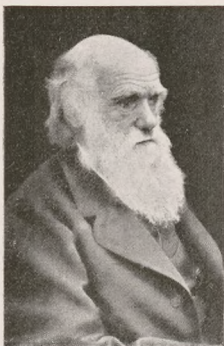
Corinth [-i'nt], Lovis, saksa impressionistlik maalikunstnik mitmekülgse loominguga (ajaloost, piiblist, muinasloost, naisakte, portreid), kunstiteoreetik ja kunstiloolane, * 1858, † 1925.

Córdoba peakirik.

1. P. Cézanne: Suplejad.
2. Ag. Carracci: Galatea ja Polyphem
(nn. „Galatea triumf“).

Ch. Darwin.

R. Descartes.

Ch. Dickens.

F. Dostojevski.

A. Dürer.

Th. A. Edison.

A. Einstein.

Fr. R. Faehlmann.

M. Faraday.

C. Corot: Diana suplus.

Corneille [-nei'], Pierre [pjäär], prantsuse näitekirjanik, * 1606, † 1684; prantsuse klassitsistliku tragöödia looja, kirjutas teoseid idealistlike sangar-tegelastega, ülevas vaimus ja stiilis; esimene tema pööretsünnitanud teos: „Cid“ (1636).

Cornelius [-nee-], Peter v., saksa maalikunstnik klassitsistlikust voolust, käsitles ajaloolist, kirjanduslikku ja mütoloogilist ainetikku, * 1783, † 1867.

Cornwall, Edela-Inglismaa kaljune poolsaar Atlandi ookeanis, rikas vasest ja tinast, kelti elanikkonnaga.

corona [-roo-] (lad.), kroon; pärg.

Corot [koro], Camille [kamill], prantsuse silmapaistev maalikunstnik teedrajava loominguga maastikumaali alal, * 1796, † 1875.

corps diplomatique [koor -tikk] (pr.), diplomaatiline korpus.

corpus (lad.), keha; kogu.

Corpus Domini (lad.), 'Issanda ihu'.

corpus iuris [juu-] (lad.), seadustekogu, õigusekogu.

Corpus iuris civilis [juu- -vii-] (lad.), keiser Justinianus Suure ülesandel alates a. 528 koostatud suur rooma õiguse kogu, mille kaudu see õigus hiljem sai mõjule kogu Lääne-Euroopas.

Correggio [-re'džo], Antonio, itaalia mõjukas maalikunstnik, * u. 1494, † 1534; rida kuulsaid piibliainelisi ja mütoloogilisi teoseid; ise-

A. Correggio: Peetrus ja Paulus.

G. Courbet: Kivilõhkujad.

loomustavaks jooneks värvi- ja kontrastirikkus.

cortes, rahvaesinduskogu nimetus Hispaanias ja Portugalis.

Cortés e. Cortez [-e's], Hernán e. Fernando, Hispaania maadevallutaja, * 1485, † 1547; alistas omavoliselt 1519–21 atsteekide (←) riigi Mehhikos.

cos, mat. lühend, = koosinus.

cosec, mat. lühend, = koossekans.

Costarica = Kostariika (riik).

cot e. cotg, matem. lühend, = kootangens.

Cotopaxi [-pahhi], kõrgeim tegev tulemägi maailmas, Ekuadori alal, Lõuna-Ameerika Andides, 6005 m ü. mp.

Coulomb [kulo'ŋ], Charles [šarl], prantsuse füüsik ja insener, * 1736, † 1806; uuris elektrindust ja magnetismi. Tema järgi on saanud nimetus elektri hulga mõõduühik **kulon** (←), lüh. **C**, nimelt elektrihulk, mis 1-amprilise voolutugevuse juures 1 sek. jooksul voolab läbi juhtme ristlõike.

Coulomb'i seadus [kulo'ŋi]: kaks ühenimelist magnetipoolust tõuku-

vad teineteisest eemale ja kaks erinevaimelist tõmbuvad kokku jõuga (tungiga), mis on võrdeline (proportsionaalne) magnetipooluste tugevusega ja pöördvõrdeline nende kauguse ruuduga. Samalaadse seaduse avastas Coulomb elektri alal.

count [kaunt], mitte-inglise krahvide nimetus Inglismaal (inglise krahv on *earl*).

Courbet [kurbee], Gustave [güs-taav], prantsuse juhtiv realistlik maalikunstnik, * 1819, † 1877; temale omistatud inetusekultuse tõttu ta oli vastuolus romantilise kooliga; jõulise ja lopsaka ning mitmekülgse rohke loominguga.

cowboy (ingl.) = kauboi.

Cowper [kaupə], William, inglise lüüriiline luuletaja, * 1731, † 1800.

Cr, keemias kroomi (*Chromium*) märk.

Cranach, Lucas, saksa maalikunstnik ja puulõikur, * 1472, † 1553; Wittenbergi linnapea, reformatsiooni edendaja; populaarne oma piiblaineliste ja mütolooiliste maalingega, tuntud portretist.

Crassus, Marcus Licinius, väga

rikas Rooma riigimees, * u. 115, † 53 e. Kr.; sõlmis a. 60 Pompeiuse ja Caesariga esimese triumvi-raadi.

Credé [-dee], Karl, saksa naiste-arst-sünnitusteadlane, * 1819, † 1892.

credo (lad. k. 'usun') = kreedo.

crème (pr.) = kreem.

Cremona [-oona], linn Põhja-Itaalias, Po jõe ääres, siiditööstusega, 64 000 el. (1931); 17. ja 18. saj-l valmistati seal maailmakuulsaid viiuleid meistrite poolt nagu Stradivari, Amati jt.

crêpe de chine (pr.), kaub., = krepdesiin.

crescendo [-še'ndo] (it.), muus., tugevnedes, paisudes; märk: <; vastand: *decrescendo*, märk: >.

Croce [krotše], Benedetto, itaalia viljakas filosoof idealistliku maailmavaate koolist, ajaloolane ja esteetik, * 1866.

Cromwell [kromuəl], Oliver, Ing-lise riigimees, * 1599, † 1658; vali protestant, puritaanlane, osava väe-juhina võitles parlamendi poolel eduga Stuarti soost kun. Karl I vastu, keda toetasid šotlased, las-kis tema surmata 1649, võitis sa-muti Karl II ja valitses riiki tege-liku juhina, vahel parlamendiga, vahel sedagi laiali saates; riigi sise-elu häirisid tema ajal alatised konfliktid, tema õnnelik välispolii-tika sai aga teedrajavaks Inglise merevõimule.

Cronje, Pieter Arnoldus, buuride kindral, * 1838, † 1911; lõi inglasi sõdades 1896 ja 1899.

Croydon, Londoni eeslinn keskse lennujaamaga, 233 000 el. (1931).

Cs, keemias tseesiumi (*Caesium*) märk.

c. s., muus., lüh., = colla sinistra.

csárda (ung.) = tšaarda (kõrts).

csárdás [tšad'rdaaš] (ung.) = tšaar-daš (tants).

Csekey [tše'ke-i], Stefan v., un-gari õigusteadlane, * 1889; prof. Ungaris, 1923—31 Tartu Ülikoolis, a-st 1932 jälle kodumaal, Szegedi ülikoolis; avaldanud rohkesti tea-

L. Cranach: Madonna.

duslikke töid, tuliselt teotsenud Un-gari ja Eesti lähendamiseks.

ctr, lühend, = tsentner (50 kg).

Cu, keemias vase (*Cuprum*) märk.

cuius regio, eius religio [reegio, relii-], lad. kõnekäänd, 'kelle valit-sus, selle usk'.

culpa (lad.), jur., süü; süütegu hooletusest või ettevaatamatusest.

cum infamia [-faa-] (lad.), häbi ja teotusega.

cum laude (lad. k. 'kiitusega'), hindamissõna gümnaasiumi jms. kooli väga hästi lõpetamise kohta; ülikoolis = hästi.

cum laude approbatur [-baa-] (lad. k. 'kiitusega tunnistatakse kõlblikuks'), kuni 1932 Tartu Üli-kooli Filosoofiateaduskonnas õpi-aine ulatuse keskastme nimetus.

Cupido [-ido] (lad.), armastuse jumal, kreeka Eros.

cuprum (lad.) = vask.

cura (lad.), hool, hoolitsus.

Curaçao [kürassa'o] e. Curassao, Hollandi kaljusaar Antillides, Veneetsuecla ranniku ees, elava kau-bandusega (fosfaadid, apelsinid jm.), 543 km², 50 000 el. (1934).

Curie [kürii], Pierre [pjäär], prantsuse füüsik, * 1859, † 1906; koos oma abikaasa Mariega avastas 1898 raadiumi.

Curie [kürii], Marie [marii], eelmise abikaasa, poola päritoluga prantsuse keemik, * 1867, † 1934; prof. Sorbonne'is, peale raadiumi avastamise koos mehega omab suuri teeneid muudegi radioaktiivsete kehade uurimisel; rea teoste autor. Sai teiskordselt Nobeli auhinna keemias (1911).

curiosa [-oosa] (lad.), kurioosumeid, isäralisi nähtusi.

curriculum vitae [-rii- viite] (lad. k. 'elukäik'), kirjutatud elulugu.

Curzon [kõõzən], George Nathaniel [džoodž nääə njəl], Inglise riigimees, * 1859, † 1925; 1899—1905 India aseksun., 1919—24 Inglise välisasjade riigisekretär.

Curtius [-tsi-], Ernst, saksa muinasteadlane, * 1814, † 1896; kreeka ainestiku uurija, kirjutas ms. õige silmapaistva „Kreeka ajaloo“.

Curtius [-tsi-], Ernst Robert, saksa kirjandusloolane, prantsuse kirjanduse eriuurija, * 1886.

Cuzco [kuko], linn Kagu-Peruu, Andides, 3467 m ü. mp., 40 000 el., ülikooliga, endine inkade riigi pealinn rohkete varemetega.

Cuvier [küvjee], Georges [žorž], prantsuse zooloog, * 1769, † 1832; võrdleva anatoomia ja paleontoloogia rajaja, kivististe uurija; väitis, et suuremad muutused maakera ajaloo jooksul taime- ja loomariigis on olnud tingitud maakera aegajalt tabanud katastroofidest.

Cuyp [köip], Aelbert [aal-], hollandi viljakas ja mitmekülgne maalikunstnik, * 1620, † 1691.

cwt, kaub., lühend, tähistab inglise kaaluühikut centweight [sentueit] = 50,802 kg.

c-võti e. do-võti, muus., märk, mis näitab c (= do) asendit noodijoonel; on kolme liiki: soprani-, aldi- ja tenorivõti; neist tarvitatakse praegu kaht viimast (3. ja 4. joonel).

Cygnaeus [sügne'us], Fredrik, soome kirjanduskriitik, esteetik ja rootsikeelne luuletaja, * 1807, † 1881; kunstitegelane, kirjandus- ning ajaloolane; seletas Runebergi „Kalevala“ ja A. Kivi tähtsust.

Cygnaeus [sügne'us], Uno, Soome rahvakooli korralduse looja ning teostaja, * 1810, † 1888.

Cyprianus [-aa-], pühak, kirikuisa, elas Kartaagos, * u. 200, † 258 märtrina; väitis, et väljaspool üldist kirikut pole õndsakssaamine võimalik.

Č

č = ts, tarvitatakse esijoones slaavi keeltes (näit. tšehhis) ja vene nimede rahvusvahelises transkriptsioonis.

Čakste e. Tschakste, Jānis, Läti riigimees, * 1859, † 1927; asutava kogu esimees, õigusteaduse prof., 1922—27 Läti esimene president.

Čapek, Karel, tšehhi humoorikas ja vaimukas kirjanik, * 1890.

Čech, Svatopluk, tšehhi idealistlik luuletaja, * 1846, † 1908; õigluse ja vabaduse laulikuna populaarne, vormilt hea loomuga.

Čechy (tšehhi k.) = Böömimaa.
Čiurlionis [šurljoonis], Mykolas, leedu sümbolistlik maalikunstnik, * 1875, † 1914; fantastilise ja muinasjutulise loomuga.

D

D, d, ladina tähestiku 4. täht, meil 3. või (kui võõrtähed on kaasa arvatud) 5.; eestis helitu ham-mashäälik. — Muusikas on d

(= re) do-mažoor-astmiku (e. -heliredeli) 2. heli.

D, rooma numbrina = 500.

Daakia (lad. *Dacia*), maa-ala

Doonau, Tissa ja Karpaatide vahel, 2. ja 3. saj. p. Kr. Rooma provints, nime saanud traakia suguharust elanike daaklaste järgi.

Daaliad.

daaliad, Kesk-Ameerikast pärit taim korvõieliste suguk-st, vormirikkad ilutaimed; meil tuntuim liik jorjen e. georgiin, mis esineb paljudes alaliikides; paljunevad ning elavad ületalve tüsedate juurmugulate abil (kui temp. ei lange alla 0°).

daalia rass, Rootsi maakoha Dalarne järgi nimetatud pikakasvulise, pikapealise ning laianäolise, helelaha- ning juuksevärvusega inimese tõug, levinud Põhja-Euroopas, eriti Lääne-Saksamaal.

daam, om. -i, haritud naine.

Daani = Taani.

daanlased = taanlased.

daativ, (kolmas) kääne mitmes keeles, vastab enamasti eesti alaleütlevale käände.

daatoveksel = aegveksel (kuulub maksmisele ettenähtud aja möödumisel).

daatum, koha- ja ajamäär kirjal vm.; kuupäev sealsamas.

daavet, mer. (laeval), = taavet.

da capo (it.), lühend. *d. c.*, *muus.*, 'algusest peale', s. o. korrata muusikapala või selle eelmist osa; *da capo al fine*, 'algusest kuni lõpuni'.

dadaism, anarhistlik-kommunistliku ideoloogiaga kirjandus- ja kunstivool 1916—25 Lääne-Euroopas, saanud nime mõttetust imikute häälitusest *da-da*, millist selle voolu esindajad pidasid kõrgeimaks kunstiliseks väljenduseks; kujutava kunsti 'tegemiseks' kasutasid nad igasuguseid esemeid.

dagerrotüüpia, 1838 leiutatud, nüüd vananenud fotograafimisviis.

Dagestan, autonoomne nõukogude-vabariik Põhja-Kaukaasias, piki Kaspia mere läänerannikut, Tereki jõe ümbruses; lõunaosa kõrge mä-

gismaa lambakasvatusega, rannikumaala viljakas, pindala 54 212 km², 901 500 el. (1931) Kaukaasia pärisrahvaid ja türklasi.

Dahlem [*daal*], Berliini edalpoolne aed-eeslinn suure botaanika-aiaga ning hulga teaduslike asutistega.

Dahomé [*daomee*], Prantsuse Lääne-Aafrika osa Orjarannikul, Guinea lahe ääres, palmiõli ja kookospähklite väljaveoga, 107 000 km², 1 134 000 el., neist ainult 1000 eurooplast.

Daidalos, kreeka muinaslooline kunstnik, kes Kreetal saarel leiutas lennuaparaadi (tiivad), millega ta lendas üle mere, põgenedes kun. Minose vangist, kuna aga poeg Ikaros samal lennul kukkus merre.

„Daily Mail“ [*deili meil*], Londoni ajaleht, asut. 1896, üks suurima tiraažiga Inglise ajalehist.

Daimler, Gottlieb, saksa insener, * 1834, † 1900; ühes insener K. Benz'iga (* 1844, † 1929) praegusaja auto leiutaja, Daimlermootorite Seltsi asutaja 1890.

daina, rahvalaulu nimetus leedus ja lätis.

D-aine, keem., pisargaas.

dajakid, sõjakas malai rahvastõug Borneo saare siseosis, kuni 2 milj. is., peadekütid.

dakoota, indiaanlas-suguharud Põhja-Ameerikas, Mississipi ja Missouri keskjooksul, kuni 30 000 is.

daktül, silp ja kaks lühikest (rõhuline) silp ja kaks lühikest (rõhutut), *˘ ˘ ˘*.

daktülogramm, näpujalg.

daktüloloogia, sõrmkõne (kurtummade mõttevahetus).

daktüloskoopia, näpujalgede jälgimine, peam. kurjategijate avastamiseks; lähtub eeldusest, et igal inimesel on nahamuster näpuotsa siseküljel erisugune ning ei muutu eluajal. Näpujäljendeid koguvad politseiasutised karistatuilt, kastes nende näppu värvipadjale ja vajutades valgele paberile. Kuriteo kohale jäänud näpujäljed tehakse nähtavaiks, fotograafitakse ning

Dalmaatsia rannik Dubrovnikuga.

võrreldakse neid siis kogudes olevatega. — Saksa okupatsiooni ajal varustati meil iga isikutunnistus selle omaniku esimese näpu jäljendiga (sellest siis nimetus „näpu-pass“).

Dal [*dalj*], Vladimir, vene sõnas-tikukoostaja ning jutukirjanik, * 1801, † 1872.

Daladier [*-dje*], Édouard [*eduaar*], Prantsuse riigimees, * 1884; korduvalt minister ja peaminister, radikaal-sotsialistliku erakonna juht.

dalai-laama, Tiibeti budhismi e. lamaismi peaharu kirikupea, peapreester, ka riigipea võimuga, elab Lhasas.

Dalarna, loodusilus suurem maa-alala Kesk-Rootsis Siljani järve ja Dali jõe ümbruses, mäetöõndusega. Rootsi rahvusliku liikumise sünnikoht 16. saj. I veerandil.

Däle, Paul, läti filosoof, ülikooli õppejõud, rea teostega, * 1889.

d'Alembert, vt. Alembert.

Dali jõgi e. Dalälvi [*daa-*], Rootsi suurim jõgi, voolab kaheharulisena läbi Dalarna (←) maa-alala, suubub Põhjalahte, 450 km pikk.

Dalmaatsia, Jugoslaavia kitsas, 375 km pikk maa-alala Aadria mere idarannikul, 12 732 km², u. 800 000 el., peam. kroaate; mäGINE, paljude sadamate ja saartega; elatutakse laevasõidust, laevaehitusest, kaladusest, aiandusest ja karjapidamisest. Ajalooliselt kuulsa kaubaning kultuurilinna Dubrovnikuga (it. *Ragusa*), praeguse väikese sadamalinna ning talikuuordiga.

dal segno [*senjo*] (it.), muus., 'märgist alates' (korrata helitöö osa). Vrd. *al segno*, 'kuni märgini'.

Dalton [*dooltn*], John [*džon*], inglise keemik ja füüsik, * 1766, † 1844; keemias aatomiteooria looja, füüsikas lõi nn. Daltoni seaduse (gaaside rõhust gaasisegudes); selle järgi ühe gaasi rõhk mingis ruumis ei sõltu asjaolust, kas selles ruumis samal ajal on veel mõnda teist gaasi või mitte.

daltonism, värvipimedus, esijoonnes punase ja roheline värvuse pim.

dalton-plaan, käesoleva saj. II a. kümnel Daltonis (Am. Ühendriikides) tekkinud kooliuuenduslik õpilaste iseseisev, individuaalne tööviiis vabalt valitavais aineklassides.

daman e. kaljumäger, loom Lõuna-Aafrikas.

Damaschke, Adolf, saksa edumeele majandusteadlane, maareformi ideoloog, * 1865, † 1935.

Damaskus (pr. *Damas*), Prantsuse mandaat-ala Süüria pealinn, tähtsate teede ääres, tugeva koduse siidi- ja metallitööstuse ning elava kaubandusega, ülikooli ja u. 300 mošee, 194 000 el.

damaskuse teras, muustrilise sitke terase liik.

damast, linane, villane, siid- või puuvill-riie sissekotutud suurte (lilleliste) muustritega — mööblirideks, laua- ja voodipesuks või eesriideiks.

damastseerimine e. damaskimine, Damaskusest pärit viis rauda ja terast kepikestest kokku joota, mis läbi see omandab suurt tugevust ja painduvust ning söövitamisel saab pealispinnale lainelise muistri.

dambrett = kabe, kabemäng.

damka e. tamka = kabe, -mäng.

dammaravaik, Malai saarestiku metsapuude kõva vaik, tarvit. lakide valmistamiseks.

damnatsioon, hukkamõistmine.

Damokles, muistse Sitsiilia tüüranni Dionysiose õukondlane, keda kadedusest raviti seega, et ta asetati toredusse elama jõhvi otsas rippuva mõõga alla, mis alati ohustas ta elu. Sellest siis *Damoklese* mõök on saanud kõnekäänuks, mis sümboliseerib alati-ähvardavat ohtu.

danaaiidid, kreeka muinasloolise kun. Danaose 50 tütar, kes pulmaõl tapsid oma pealesunnitud peigmehed ning karistuseks manalas pidid alati veega täitma augulist vaati. Sellest kõnekäänd *danaaiide töö*, 'tühi, mõttetu tegevus'.

danaoslased, Egiptusest pärit kreeka muinasloolise kun. Danaose nime järgi kreeklaste kirjanduslik üldnimetus vana-ajal.

dandy (ingl.) = dändi.

Danell, Gideon, rootsi keeletead-

lane, * 1873; eriala: Eesti rootsi murded.

Dania (lad.) = Taani.

Daniel, Oskar, eesti metsateadlane, * 1874; Tartu Ülikooli õppejõud, on avaldanud rea teoseid meie metsanduse alalt.

Danielson-Kalmari, Johan Rich., soome ajaloolane ning riigimees, * 1853; tähtsate teostega.

daniseerima = taanistama.

danjeli element, Daniell'i koostatud tüüpi galvaani element: tsink väävelhappes ja vask vasevitriolis.

Danmark (taani k.) = Taani.

Danzig (poola *Gdansk*), Rahvasteliidu kaitse all olev iseseisev vabariik Läänemere lõunarannikul, Visla jõe suudmealal, 1894 km², 410 000 el., sellest Danzigi linnas 263 000 el. (1934), peam. sakslasi. Danzigi linn ühes ümbrusega eraldati 1920 Saksamaast Versailles' rahulepingu alusel, omab Poola merele pääsu huvides Poolaga ühtlasi seadusi tollinduse ja kaubanduse alal ning suuremaid raudteid poolakate korralduses, kuna tema suhted Poolaga on korraldatud vastavate lepingute ja Rahvasteliidu otsustega; tülükisumuste lahendamiseks esindab viimast seal ülemkomissar. Danzig on kuulus kaubalinn juba Hansa ajast saadik, omab ilusaid keskaegseid ehitisi, head sadamat elava liiklemise ning laevaehitusega.

Dante Alighieri [-*gjeeri*], itaalia tähtsaim keskaegne luuletaja, * u. 1265, † 1321 Ravennas; elas Firenzes, kus ta võttis osa poliitilistest erakonnavõitlustest, oli hiljem pagendatud. Peateosed: „Uus elu“ (eesti k. 1924), kus ta kujutab oma noorpõlve-armastust Beatrice vastu, ja „Jumalik komöödia“ (Divina Commedia, ←), kus ta rikkaliku fantaasiaga kirjeldab surnete hingede olukorda põrgus (Inferno), puhastustules (Purgatorio) ja paradisiis. Nende nägemuste võimaldamiseks kujutatakse siin allegooriliselt autori enese reisi läbi kõigi astmete, põrgus ja puhastustules

Damaskuse mõök.

luuletaja Vergiliuse, paradiisis ülima armastuse kehastise Beatrice saatel, kuni ta jõuab jumaluse ette. — Dante pilti vt. tahvilil 9.

Danton [*dayto'n*], Georges [*žorž*], prantsuse revolutsionäär ja riigimees, * 1759, † 1794; advokaat, suure kõneosavuse ja energiaga, sai alamate rahvakihtide juhiks, 1792 saavutas kuningriikliku korra kukutuse, oli siis kohtuminister, organiseeris riigi väliskaitset ja oli hiljem mitmes suhtes juhtivalt tegev, mõõdukana giljotiinilt 1794 Robespierre'i poolt.

Daphne [*dafne*], kreeka muinasloos nümf, Apolloni armastatu, kes enesekaitseks selle armastuse vastu muutus loorberipuuks.

Daphnis [*dafnis*], kreeka muinasloos noor karjus Sitsiiliast, nümfi armastatu.

Dardanellid, Türgi väin Egeuse ja Marmara mere vahel, 65 km pikk, 2—6 km lai; on tähtis liiklemise, eriti kaubanduse ja sõjanduse seisukohalt; selle kasutamist võraste sõjalaevade poolt on vahel piiratud või keelatud. Maailmasõja puhul toimusid siin 1915/16 liitlaste tagajärjetud katseted Gallipoli poolsaart vallutada.

Dareios, kolme Pärsia kuninga nimi e. Kr.; neist I tungis 492 ja 490 Kreekasse, kaotades 490 Maratoni lahingu, III võideti Aleksander Suure poolt 333 Issose ja 331 Gaugamela juures.

Dargomõžski, Aleksander, vene helilooja, * 1813, † 1869; vene rahvusliku muusika üks suurimaid edendajaid; loonud soololaule ja sümfooniaid, peateosena ooperi „Näkinuid“ (Russalka).

darja (pärsia k.), tähistab järve või jõge, esineb Kesk-Aasia jõenimedena osana, näit. Amu-Darja.

Darjal [*-ja'l*], kõrge mäekuru Kaukasuse keskosas, tähtis ühendustee.

Darling, Murray jõe haru Kagu-Austraalias, 2450 km pikk.

darlingtoonina, Kalifornia päritolu „lihasööja taim“, mille toru-

kujulistes lehtedes leiduv vedelik seedib sinna uppunud putukate kehade, millest taim kasutab valkaineid.

Darmstadt, linn Lääne-Saksamaal, Hesseni pealinn, tehnikaülikooliga, raua- ja keemiatoõndusega, 93 000 el. (1933).

Darwin, Charles [*tšaals*], inglise loodus-uuri ja ning bioloog, * 1809, † 1882; tema järgi nimetatud darvinismi (←) looja. Kirjutas põhjaliku teose „Liikide tekkimisest“ (1859), samuti teose inimese põlvnemisest ja palju muid töid. — Pilti vt. tahvilil 11.

darwinism, Darwini-pärane elusolendite põlvnemisõpetus seoses põimendusõpetusega. Selle järgi on praegune looma- ning taimeilm maakera ajaloo jooksul alamaist olevusist teiseandmise, loodusliku ja soo-valiku teel võitluses olemasolu eest ning pärivuse tagajärjel välja arenenud. Seejuures põimendus- e. seleksiooniõpetus lähtub asjaolust, et ühe liigi üksikolendid pole üksteisega täiesti sarnased, vaid omavad väikesi kõrvalekalduusi oma vanemate tüübist. Võitluses olemasolu eest on mõned eriomadused kasulikud, mõned kahjulikud. Paarimiseks valitakse eluvõitluseks soodsamate omadustega üksikolendeid, mislähbi neid omadusi säilitatakse ning edasi arendatakse, kuna ebasoodsad omadused ning isiksused kaovad. Samuti mõjustavad omaduste väljakujunemist looduslikud elutingimused (külmus, kuivus jne.). Nii tekitab siis põimendusteooria järgi otstarbekohase ehitusega taime- ja loomaliigid, kuna vähem otstarbekohased välja surevad.

darwinist e. darvinlane, darvinismi pooldaja.

dasümeeter e. baroskoop, riist kehade kaalu kaotuse määramiseks gaasides või õhus (suurema mahuga keha on õhutühjas ruumis raskem väiksemamahulisest ning õhus sama raskest kehast, kaotab

Datlipalm.

seega õhus oma kaalust rohkem).

dateerima (sõnast *daatum*), aega ja kohta märkima; vrd. p ä e v a m a (kuupäevama); ajaarvamist algama.

datlipalm, kahekojaline palm Põhja-Aafrikas, Edela- ja Lõuna-Aasias, oaaSIDes, levinud ka Mehhikosse, Kaliforniasse, Austraaliasse ja Hispaaniasse, kasvab 10—30 m pikaks, kuni 3 m pikkade lehtedega, elab kuni 80 a. vanaks, hakkab vilja kandma juba enne 10. eluaastat, annab rohkesti suhkrurikkaid datleid.

datoveksel = daatoveksel.

dattel, om. datli, os. datlit, datlipalmi vili, u. 5 sm pikk, kasvab rühmiti, on väga magus (üle 50% suhkrut), lähistroopilisil mail tähtis pärismaalaste toiduaine ning väljaveokaup.

Daudet [*dodee*], Alphonse [-fo'ns], prantsuse kirjanik, * 1840, † 1897; peateoseid: novellikogu „Kirjad minu veskilt“ (1869, eesti k. 1931) ja humoristlik jutustus „Tartarin Tarasconist“ (1872, e. k. 1928).

Daugava (läti) = Väina jõgi.

Daugavgriva (sks. *Dünamünde*), Riia eeslinn Väina jõe suudmel, sadama ja kindlusega.

Daugavpils (sks. *Dünaburg*, vn. *Dvinsk*), linn ja kindlus Ida-Lätis, Väina jõe ülemjooksu paremal kaldal, raudtee-sõlmpunkt tööduse ja kaubandusega, 43 000 el. (1930).

Dauge, Aleksandr, läti kasvatus-teadlane ja pedagoogiline kirjanik, * 1868.

Daumier [*domjee*], Honoré, prantsuse satiiriline karikaturist, ka maalikunstnik, * 1808, † 1879.

Dawes [*dooaz*], Charles [*tšaals*], Am. Ühendriikide kindral ja riigimees, * 1865; 1923/24 eesistuja erilises komisjonis, kus koostati nn. Dawes'i kava (←).

Dawes'i kava [*dooazi*], Pariisis 1923/24 asjatundjate komisjonis

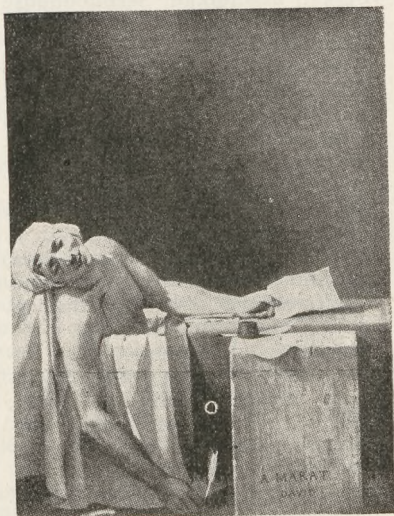
kindral Charles Dawes'i juhatusel koostatud kava, mille järgi Saksa-maal pidi võimalik olema Versailles' rahulepingu põhjal temale pealepandud heastamismaksude tegelik tasumine (aastate kaupa, kindlais osades), ilma majanduslikult kokku varisemata. Tõi Saksa-maa majandusellu tunduvat paranemist, asendati 1929 Young'i kava-ga.

David [-iid], Louis [*lui'*], prantsuse maalikunstnik, * 1748, † 1825; revolutsioonivaimuline, vahepeal Napoleon I õuekunstnik, hiljem maa-paas Brüsselis; klassitsismi elustaja pärast rokokood (tuntuim maal „Sabiinitarid“), paljude kuulsate portreede autor, eriti Napoleoni ajast.

Dävis, Jānis, läti pedagoog ja karskustegelane, viljakas kooli- ja karskuskirjanduse alal, alkoholi-vastase võitluse majanduslik toetaja, * 1867.

Davis'e väin [*dei-*], lai väin Gröönimaa ja Baffini maa vahel, avastatud 1585 inglise meresõitja John Davis'e poolt.

Davos [-oos], järv ja org Šveitsi

L. David: Marat' surmamine.

Alpides, tähtsamad kohad 1560 ja 1575 m ü. mp. — laialt kasutatavad õhukuurordid kopsuhaigetele, talispordi-harrastusega.

Davy [deivi], Humphry [hamfri], inglise keemik ja füüsik, * 1778, † 1829; avastas rea metalle jm. elemente, rajas elektrolüüsi ja leiutas ohutu lambi mäetöönduse tarvis, nn. deevi kaitselambi (←).

Dayton [deitn], tööstuslinn Am. Ühendriikide idaosas, Ohio osariigis. 201 000 el. (1930).

d. c., lühend, = da capo.

d-duur, muus., = re-mažoor.

de, lad. eessõna, 'juurest', 'ära' jm., vastab enamasti eesti käändelõpp. -st ja -lt; prantsuse aadlinimede ees *de* = sks. *von*; *de-* on ka laialdane eessilp võõrsõnus.

debateerima, vaidlema, elavalt läbi rääkima, väitlema, selgitama.

debatt, avalik vaidlus, sõnavõitlus, eriti koosolekuil.

debiilsus, vaimunõrkus.

debiteerima, deebetisse kandma, võlaks arvama, võlastama.

Deboora, iisraeli naisprophet.

Debrecen, linn Ida-Ungaris kesk viljakat tasandikku, seebitöönduse ning suurte loomalaatadega, noore ülikooliga, 117 000 el. (1930).

Debussy [dəbüssii], Claude [klood], prantsuse mõjukas impressionistlik helilooja, * 1862, † 1918; löi peam. orkestri- ja klaverimuusikat.

debütant, algaja; esmakordselt esineja, esmakordlane.

debüteerima, esimest korda (millegi) avalikult esinema.

debüüt, om. debüüdi, (näitleja, kunstniku, kirjaniku) esi-esinemine.

„Decamerone“ [-roone], Boccaccio (←) kuulus novellikogu.

decem (lad.), kümme.

De Coster, Charles [šarl], belgiaflaami kirjanik, prof., * 1827, † 1879; kirjutas peateosena prantsusele ajaloolise romaani madalmaalaste vabadusvõitlusest Hispaania vastu „Thyl Uylenspiegel“ (1867, eesti k. 1927), väga humoorika ning lopsaka.

decrecendo [-š'e'ndo] (it.), muus.,

vähehaaval nõrgenedes (helitugevuse kohta); märk: >; *crescendo* vastand.

Decroly [-lii], Ovide Jean [ovi'd žaŋ], belgia arstiteadlane, lastepsühholoog ja pedagoog, * 1871.

dedikatsioon, omistus, pühendus.

deditseerima, omistama, pühendama.

deduktiivne, järeldustel põhinev, järeldatav.

deduktsioon, loogikas tuletusviis, misjuures üldise kohta maksva järgi otsustatakse üksiku või osalise üle, mis üldises sisaldub. Vastand: induktsioon.

dedutseerima, üldisest üksikut, tervest osalist tuletama.

deebet (lad. *debet*, 'ta võlgneb'), arveraamatus arve vasak pool, kuhu vara arves kantakse sissetulekud, vara suurenemine, ja isiklikus arves summad, mida isik võlgneb raamatut pidavale ettevõttele, on seega tulude- e. sissetulekute-pool ja kohustu; kapitalide ja kohustuste arves näitab arvel olevate summade vähenemist; kasu ja kahju arves näitab ettevõtte kahjusid või kulusid. Vrd. *kredit*.

deebitor, võlgnik.

deemon, esialgselt üldse vaim, ülenimlik olend, hiljem paha, kuri vaim.

deemonlik, kurivaimlik.

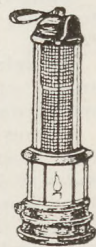
deemos, Vana-Kreekas esialgu kogukond, hiljem üldse rahvas, lihtrahvas, aristokraatia vastand.

deetsim (lad. *decima*, 'kümnes'), diatoonilises astmikus (←) e. diat. heliredelis kümneastmeline intervall e. helisuhe, seega oktaavist kahe astme võrra suurem.

deevi kaitselamp, H.

Davy (←) leiutatud plahvatus-ohutu õlilamp mäe-kaevandustes töötamiseks; selle lambi leegi ruum on ümbristetud traatvõrguga, millest väljapoole leek ei tungi.

de facto (lad.), 'tegelikult', õiguslikku külge arvestamata.

Deevi lamp.

defekt, viga, rike, puudus, puudum.

defektiiv, pöörd sõna, millest kõiki pöördvorme ei tarvitata.

defektiivne = defektne.

defektne, puudulik, puudumlik, vigane, rikutud.

defensiiv, kaitse, kaitsetegevus.

defensiivne, kaitsev, tõrjuv. Vastand: agressiivne.

defensioonisõda, kaitsesõda.

defilee, kitsus, kitsustik; möödamarssimine.

defileerimine, väeosade möödamarssimine ülemusest (paraadil).

defineerima, piirima, mõisteliselt, mõiste sisu määrama.

definiitiivne, lõplik, otsustav.

definiitsioon, piirang, määran, mõiste oluliste tunnuste esitus, nende sõnaline väljendus.

defitsiit, puudujääk, vajak.

deflatsioon, käibel olevate rahamärkide vähendamine, mis läbi saavutatakse raha väärtuse, raha ostujõu tõusu, on seega inflatsiooni vastand, selle parandamine e. heastamine; *geol.*, tuulekulutus.

defloratsioon, neitsusekaostamine (esimese suguhütega).

defloreerima, (kellegi) neitsust kaostama.

Defoe [*difoo*], Daniel, inglise viljakas kirjanik ja ajakirjanik, * u. 1660, † 1731; kirjutas ms. maailmakuulsat seiklusromaan "Robinson Crusoe" (1719) üksi tühjale saarele sattunud eurooplase võitlustest loodusega; tõi kirjandusse usutavat realismi.

deformatsioon, (keha) kujumuut, moonutus.

deformeerima = deformima.

deformima, esialgset kuju muutama, moonutama; ümber kujundama.

deformne, inetu, moonutatud.

Defregger, Franz v., austria maalikunstnik, * 1835, † 1921; realistlik Tiroomi elu kujutaja.

Degas [*dəgaad*], Edgar, prantsuse impressionismilähedane maalikunstnik, * 1834, † 1917; eriala: tantsijataride jms. naiste kujutamine.

degaseerima, sõjagaasidest puhastama, sõjagaase kahjutuiks muutma.

De Geer [*də jäär*], Gerard Jakob, rootsi kuulus geoloog, abso-luutse ajaarvamise (←) rakendaja, * 1858.

degenerant, manduja.

degeneratsioon, mandumine, vaimsete ja kehaliste omaduste poolt halvemaks, alaväärtuslikumaks muutumine; vääristus, kehakudede halvenemine, kõdunemine.

degenereeruma, manduma.

Deglav, August, läti naturalistlik kirjanik, * 1862, † 1922.

degradatsioon = degradeerimine.

degradeerimine, karistuseks teenistus- või ametiastmes alandamine, ohvitseri auastme tühistamine.

degressiivne, alanev.

Dehio [*-iio*], Georg, saksa viljakas kunstiloolane, eriti ehituskunsti uurija, * 1850, † 1932.

Dehio [*-iio*], Karl G. K., arstiteadlane Tartus, * 1851, † 1927; ülikooli õppejõud kuni 1917, pidalitõve eriteadlane, leprosooriumide organiseerija Baltimail.

Dehmelt [*deemelt*], Richard, saksa jõuline uusromantiline lüürik, ka näitekirjanik, * 1863, † 1920.

Deianeira, kreeka muinasloos Heraklese abikaasa.

deiktiline, näitlik, näiteid esitav (õppeviis).

deism (lad. sõnast *deus*, 'jumal'), mõistuspärane filosoofiline õpetus jumalast kui maailmaloojast ning kõigi asjade põhialusest, kes aga hiljem ei sega end maailma elusse ega looduse seaduspärasesse käiku mingisuguste imede ega ilmutustega. Teismi vastand. Esindajaid: Voltaire, Rousseau, Lessing jt.

deist [*-iist*], deismiusuline.

de iure [*juure*] (lad.), 'õiguse järgi', õiguslikult (tunnustamine).

deka- (kr. k. 'kümme'), eesliide mõõtude nimetustes, tähendab al-ühikust 10 korda suuremat ühikut, näit. dekameeter (←).

dekaad, kümmekond; kümne-

ühikuline ajapikkus (10 päeva, 10 näd., 10 kuud või 10 a.).

dekaan (lad. *decanus*, 'kümnik'), teaduskonna juhataja ülikoolis; katoliku kõrgeim vaimulik; üle-vaataja, ülem.

dekaar, kümme aari, 1000 m².

dekabristid (vene sõnast *dekabr*, 'detsember'), Vene 1825. a. detsembrikuu õnnetust mässust osavõtjad, püüdsid kaotada piiramatu ainuvalitsust ning pärisorjust.

dekadent, kunstnik, eriti kirjanik, kelle teoseis avalduvad haiglaselased langus-aja tunnused; kitsamas mõttes 19. saj. lõpu vastava kunstivoolu esindaja.

dekadents, langus, laostumine; ülipeenutsemine; uuemas kirjanduses ülipeenutsev, äärmiselt individualistlik, tervele mõistusele vasturääkivate püüete ja maitsetega kunstitaad (Lääne-Euroopas 19. saj. lõpul).

dekadentskirjandus, langusaja kirjandus mingil ülemineku-ajajärgul, avaldus silmapaistva kirjandusvooluna Lääne-Euroopas peam. 19. saj. lõpul (Verlaine, O. Wilde jt.), andis kunstilisest küljest kõrgväärtsuslikke teoseid, käsitles aga väsinud ja langenud inimtüüpe nende peenendatud meeltenaudinguis.

dekaceeder, kümmetahukas.

dekagramm, lüh. *Dg*, = 10 gr.

dekaliiter, lüh. *DI*, = 10 liitrit.

dekaloog, Moosese 10 käsku.

dekaltsineerima, lubjatustama, lubiollusest vabastama.

dekameeter, lüh. *Dm*, = 10 meetr.

dekanaat, dekaaniamet; dekaani ametiruum e. kantselei; praostiamet; praostkond.

dekanteerima, nõrutama, puhast vedelikku põhjalangenud ainest eraldama (vastavas nõus).

dekapood, kümnejalaline loom, näit. 10-jalaline vähk või limune.

dekateerima, villast riiet pressimisel aurutama pressimislaike kõrvaldamiseks ja edaspidise kokkutõmbumise ärahoidmiseks.

dekk e. tekk, laevalagi, iga

rõhtne vahesein laeva keres (suuremail laevul kuni mitukümmend), mis üksikuid kordi üksteisest eraldab ning annab laevakerele tugevust; koosneb palkidest, millele on asetatud puust plangud või raudplaadid, mitmesuguse ehitusviisiga, vee ärajuhtimiseks veidi kumera pinnaga.

Dekkan e. Dekhan, Ees-India lõunaosa, kolmnurkne kõrge poolsaar.

deklamaator, ilulugeja.

deklamatsioon, ilulugemine, kirjandusteose kunstipärane ettekanne.

deklameerima, ilulugema.

deklarant, avalduse tegija.

deklaratiivne, avaldav, seletav.

deklaratsioon, avaldus, seletus, teadaanne (näit. tulumaksu määramiseks, kaupade tollimiseks jne.).

deklareerima, seletama, avaldama, teatama, üles andma.

deklasseerima, väljapoole klasse või ühiskonnakihte asetama.

deklinaatsioon, käänne; *keelet*, käänamine, käändkond; *tähet.*, taevakeha (S) nurkkaugus taevaekvaatorist [põhja- (SQ) või lõunasuunas]; *füüs.*, magnetiõnole kõrvalkaldumine õigest põhja-lõuna suunast (geogr. meridiaanist).

Deklinaatsioon (tähet.).

deklineerima, käänama; kõrvale kallutama.

deklineeruma, käänduma; kõrvale kalduma.

dekoltee, naiserõiva sügav väljalõige.

dekolteerima, naiserõivast sügavalt välja lõikama.

dekonsentratsioon, keskendamatus, kontsentratsiooni vastand.

dekoor, kaunistis, ehe.

dekorator, kaunistuskunstnik; teatris kulisside ja näitelava tausta maalija.

dekoratiivne, kaunistav, ehtiv.

dekoratsioon, lisandkaunistis, ehted; näitelaval kulissid.

dekoreerima, kaunistama.

dekort, om. dekordi, hinnaalan-

dus kauba alaväärtuslikkuse, puudukaalu v. puudumõdu pärast.

dekrediteerima, krediiti ära võtma; head kuulsust kahjustama.

dekreet, (seadusvõimuline) otsus, korraldus, määrus, käskkiri.

dekreetima, dekreetida, dekreedin, otsustama, määrama.

dekretaal, paavsti käskkiri.

dekreteerima = dekreetima.

dekstriin, mitmete süsivesikute nimetus, saadakse ms. tärklisest kuumutamisel, on müügil kollase pulbrina või pruuni siirupina, tarvit. kliistriks ja riideapretuuriks.

dekstroos, viinamarja-suhkur, tärklissuhkur, glükoos (←).

del., trükiparandustes lühend lad. sõnast *deletur*, 'kustutatagu', märgitakse harilikult kreeka tähega θ ; graafilistel kunstitöödel autorinimega ühenduses lühend lad. sõnast *delineavit*, 'on joonistanud'.

Delacroix [*dəlakrua'*], Eugène [*ōžen*], prantsuse romantiline maalikunstnik, * 1799, † 1863; tõi uusklassitsismi järel värskest uude ainekäsitussega. — Vt. tahvl. 12.

De la Gardie e. Delagardie [*-dii*], prantsuse päritoluga rootsi aadlisuguvõsa.

De la Gardie, Pontus, Rootsi väejuht, * 1520 Prantsusmaal, † 1585 Narva jões; oli enne Taani, siis Rootsi teenistuses, 1580—83 juhtis osavalt rootslaste sõjakäiku Eestimaal ja Ingeris venelaste vastu, oli nimetatud maade asehalduriks.

De la Gardie, Jakob, Rootsi väejuht, eelmise poeg, * 1583, † 1652; teotses Rootsi väeosaga Venemaal, oli hiljem (1619—22) Eestimaa ja siis Liivimaa kindralkuberner, võttes osa Gustav Adolfi sõjakäigust Liivimaale.

De la Gardie, Magnus Gabriel, Rootsi riigimees, eelmise poeg, * 1622, † 1686; kindralkuberner Liivimaal 1649—52, 1655—58 ka Eestimaal ja Ingeris, hiljem teotses Rootsis; oli poliitikas vähese eduga, suur teaduste ja kunstide toetaja.

De la Gardie, Axel Julius, Root-

si väejuht, eelmise vend, * 1637, † 1710; Eestimaa kindralkuberner 1687—1705.

Delagoa laht [*-go'a*], merelaht Kaagu-Aafrikas, Portugali Ida-Aafrika lõunaotsas.

Delaroche [*dəlaro'sh*], Paul [*pol*], prantsuse klassitsistlik maalikunstnik, * 1797, † 1856; peene, üksikasjalise väljatootusega ajalooliste maalide populaarne autor.

Delaware, jõgi Am. Ühendriikide kirdeosas, voolab Atlandi ookeani ranniku lähedal, läbi Philadelphia, suubub D. lahte, 580 km pikk.

Delavigne [*dəlav'i'nj*], Casimir, prantsuse romantiline luuletaja ning draamatik, * 1793, † 1843.

Delbrück, Hans, saksa ajaloolane, * 1848, † 1929; eriti sõjaloo-urija ja sõjastrateeg, suurte teostega oma aladelt.

Deledda, Grazia, itaalia realistlik naiskirjanik, * 1873, † 1936; kirjutanud palju romaane ja novelle peam. Sardiinia saare elust (eesti k. ilm. „Kõrkjad tuules“ 1935). Nobeli laureaat.

delegaat, saadik; volinik.

delegatsioon, delegaatide läkitamine; ülesandeks tegemine; saatkond; volinikkond; õiguste edasiandmine.

delegeerima, (kedagi) ülesandega läkitama; volitama.

Delfi, kreekapäraselt *Delfoi*, Vana-Kreeka tempellinn Fookises, Parnassose lõunajalal, oli Apolloni kultuse ja Delfi oraakli asukohana (ennustuspaigana) kuulus usulis-poliitiline keskus.

delfiinlased e. pääsuvaallased, loomasugukond vaalaliste seltsist, kalataolised imetajad, põhjamere-de suured rõõvloomad, mitu liiki, 2—9 m pikad.

Delfiin.

Delhi, Briti India pealinn Gangese haru Džamna kaldal Põhja-

Indias, paljude ajalooliste ning kunstipärase ehitistega, parlamendi ja ülikooliga, a-st 1912 aseku- ninga asukoht, 366 000, ühes ees- linnadega 447 500 el. (1931).

Deliila, piiblis Simsoni vilisti rahvusest naine ning võrgutaja.

deliirium, hullus, vaimusegadus (vaimuhaiguste, mõn. mürgistuste jm. puhul), näit. *delirium tremens* (lad.), joomahullus (alkoholmürgistusest).

delikaatne, õrn, hell; õrna-, peen- tundeline; maitsev, meeldiv.

delikatess, õrnus, peentundeli- sus; peen maitse; maiusroog, mai- ustis, hõrgutis.

delikt, süütegu.

delirant, deliiriumihaige.

delireerima, sonima, jampsima.

delkredere, *kaub.*, (komisjonäri või agendi) vastutus raha kätte- saamise eest võlgumüügi puhul; tasu selle kohustuse endale võt- mise eest.

delkredere-kapital, raamatupida- mises kapital kahtlastelt võlgnik- kudele oodatavate kahjude katmi- seks.

Dellingshausen, Eduard, balti pa- run, * 1863; Eestimaa rüütelkonna peamees 1902—18, üks suurimaist Eesti iseseisvuse vastastest; Balti hertsogiiriigi organiseerija 1918.

delta, kreeka tähestiku neljas täht, δ, vastab *d*-le; suudmemaa, tekib jõesuudmeis kuhjuvaist sete- test ühenduses jõe hargnemisega.

deltalihas, kolmnurkne lihas aba- luu ja rangluu ning õlavarreluu vahel, tõstab kätt ülalt.

deltametall, mereveeski rooste- vaba, kollane metallisulam peam. vasest ja tsingist, tarv. laevakruvi- deks ja vastupidavaiks masinaosa- deks.

demagoog, 'rahvajuht', rahvaek- sitaja, mõne isiku või kildkonna omakasulistes huvides üldsusele kahjuliku kihutustöö tegija.

demagoogia, ühiskonnale kahju- lik rahva üleskihutamine.

demarkatsioon, piiristamine.

demarkatsioonijoon, piirjoon.

demarkeerima, piiristama, piir- joont ajama.

demaskeerima, maski maha võt- ma, paljastama (kedagi).

Demavend, Elbursi mäestiku vul- kaaniline tipp Pärsias, Kaspia me- re lähedal, 5670 m ü. mp.

dementeerima, eitama, ümber lükkama, valeks tunnistama.

dementia, nõdrameelsus.

Demeter [-mee-], põllutöö ja vil- jakuse jumalanna Vana-Kreekas, roomlaste Ceres.

demimonde [-mo'ŋd] (prants. k. 'poolilm'), paremast seltskonnast võõrdunud, väliselt peen, kodanli- kust moraalist mitte hooliv, kerge- meelne (nais-)seltskond.

deminutiiv e. diminutiiv, vähen- dussõna, näit. *kass* as. *kassike*.

demissioon, (ametist) lahkumine; eru; vallandamine.

demobilisatsioon, (sõjatarviduste möödumisel sõdurite) väeteenistu- sest vabastamine.

demobiliseerima, väeteenistusest koju laskma.

demograafia, 'rahvakirjeldus', sta- tistika varal rahvastiku elu näh- tusi (sündimus, suremus jne.) ja olu- sid (korter, teenistus, tervishoid jne.) kirjeldav teadus.

demoiselle [dämuazell] (pr.), (kõ- netamisel *mademoiselle*), neiu.

demokraat, rahvaavalitsuslane, de- mokraatia pooldaja.

demokraatia, rahvaavalitsus, riigi- vorm, kus ühiskondlik kõrgeim võim lähtub rahvast ning kus või- malikult kõik riigikodanikud on üheõiguslikud.

demokraatlik, rahvaavalitsuslik.

demokratiseeruma, demokraatli- kumaks muutuma.

demokratism, rahvaavalitsuslikku riigikorda pooldav maailmavaade.

Demokritos [-mo'-], kreeka loo- dusteadlane ja filosoof Abdeerast, * u. 460, † u. 360 e. Kr.; seletas kõike olemasolevat puhtmehaani- lise aatomite liikumisega.

demoleerima, purustama.

demonism, usk deemonitesse.

demonoloogia, demonismi e. demonite-usu teaduslik käsitlus.

demonstrant, meeleavaldaja.

demonstratiivne, näitav, esitav, selgitav; meeleavalduslik.

demonstratsioon, näitamine, näitlik esitus, selgitus; tõendus; meeleavaldus.

demonstreerima, näitama, selgitama; tõendama; meelt avaldama.

demontaaž, lahtimonteerimine.

demonteerima, lahti võtma, tarvitamiskõlbmatuks muutma.

demoralisatsioon, moraalne laostumine, kõlblusriike.

demoraliseerima, kõlblalt rikku-ma, moraali langetavalt mõjuma.

demoraliseeruma, kõlblalt laostuma.

Demosthenes [-mo'ste-], kreeka suur kõnemees ja rahvajuht, * 384, † 322 e. Kr.; olles iseseisvuspartei eesotsas, kaitses Ateena vabadust Makedoonia kun. Philippose vastu, õhutas vabadussõjale, oli teravas vastuolus makedoonia partei juhi Aischinesega, surmas enese; säilinud on temalt 61 kõnet.

demultiplikaator, karpi seatud hammasrataste rida pöörleva jõu edasiandmisel pöörlemise aeglustamiseks.

denaar, Vana-Rooma hõberaha, piiblis *teenariraha*.

denatsionaliseerima, lahti rahvustama, (kellegi) rahvuslikkust kaostama; ka denaturaliseerima.

denaturaat, denatureeritud aine, näit. joogikõlbmatu piiritus.

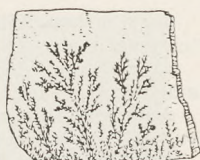
denaturalisatsioon, (kellegi senisest) riikkondsusest vabastamine.

denaturaliseerima, (kedagi) riikkondsusest vabastama.

denatureerima, (ainet) mingiks otstarbeks (vastavate lisanditega) kõlbmatuks tegema, näit. piiritust, mis puhtalt kuulub kõrge aktsiisimaksu alla, põletusainena on aga odav ja peab olema joogiks kõlbmatu.

dendriidid, *biol.*, närviraku puutaoliselt hargnevad välised protoplasma-harud, nn. põõsasharud; *geol.*, puu- või samblataolised ku-

jundid mõnigail kivimitel, on tekkinud peam. rauaühendite eraldumisel mõn. lahuseist, peetakse sageli ekslikult taime-de jäljendeiks.

Dendriidid (geol.).

dendroliit, kivistunud puutüvi.

dendroloogia, puuteadus (puude ja põõsaste kujuõpetus, süstemaatika ja levinguõpetus).

dendromeeter, kasvava puu läbimõõdu mõõtmise riist.

Deneb, hiidtäht põhjataevas, Luige tähtkujus, 1. suurusjärku.

denga, Vene hõberaha 14.—17. saj., ovaalne, silumata äärtega.

Denikin [-nii-], Anton, Vene kindral, * 1872; kodusõjas enamlaste vastu 1918—20 valgete vägede ülemjuhataja Lõuna-Venes.

Denis [dēni], Maurice [*moriss*], prantsuse maalikunstnik, algul impressionist, hiljem sümbolist, usu-liste motiivide elustaja maalil, * 1870.

denitreerima, *keem.*, lämmastikust vabastama.

denominaalid, noomenitest tuletatud sõnad, näit. sõnast *tal* *talulund*, sõnast *hall* *hallitama*.

densimeeter, erikaalu näitava astmikuga areomeeter (←) vedelikku-de tiheduse (erikaalu) mõõtmiseks.

dentaal, hammashäälik.

dentiin, hammasluu.

dentilabiaal e. labiodentaal, hammas-huulhäälik (*f* ja *v*).

dentist, hambatehnik.

denudatsioon, *geol.*, kulumine, maapinna kõrgendikkude madaldumine tuule, jää ja vee toimel.

denuntseerima, üles andma, kaebama, öördama.

denuntsiant, ülesandja.

denuntsatsioon, ülesandmine, ettekandmine, kaebamine.

departemang, (ametiasutise) osakond; tegevusrikkond; Prantsusmaal suurem valitsemisüksus, riigi-osa, mille eesotsas seisab prefekt.

depešeerima, kiiresti ära saatma; telegraafima.

depešš, om. depeši, os. depešši, ametlik kiirteade; telegramm.

deplasment (pr. *deplacement*), vee-väljatõrje laeva kere poolt.

depolarisaator, füüs., polarisatsiooni (←) kõrvaldav aine.

deponaat, hoius, hoiu-ese.

deponeerima, hoiule andma, hoiustama, talletama (kasutamiseks, kindlustuseks).

deponent, hoiustaja, talletaja.

depo, laduhoone, hoiuruum; vedurite hoiu hoone; *med.*, talletus, süstimisel ravimi varu kehhaigutamise aeglaselt toimimiseks.

depooveksel, kindlustusveksel (näit. pangavõla katteks).

deposiit, hoius, hoiule antud vara; ka hoiusumma.

depositsioon, hoiustamine, hoiuleandmine (panka, muuseumi jne.).

depressioon, surutus, ka majanduslik; masendus, meeoleolu langus, rõhutud meeoleolu; madalrõhuala; *geogr.*, alamik.

deprimeerima, suruma, rõhuma; (meeleolu) masendama.

de profundis [-fu-] (lad.), 'sügavusest'.

deputaat, moon, elatis, loonutasu; deputatsiooni liige; rahvasaadik.

deputatsioon, saatkond, esinduskond, komisjon.

deputeerima, saadikuiks, esindajaiks määrama või saatma.

derivaat, tuletis, tuletatud uus sõna või uus keemiline ühend.

derivatsioon, tuletus.

deriveerima, tuletama.

derma (kr.), nahk.

dermatiit, nahapõletik.

dermatoid, kunstnahk.

dermatoloog, naha-arst.

dermatoloogia, nahahaiguste-õpetus.

dermatool, ligi 50% vismutit sisaldav kollane pulber, kuivatav haavaravim, higipulber.

dermatooos, nahahaigus (üldse).

dernier cri [-jee krii] (pr. k. 'viimane karjatus'), uusim moekarje.

Deržavin [-žaa-], Gavriil, vene oodideluuletaja, * 1743, † 1816.

derviš, om. -i, os. -it, m. om. -ite, m. os. -eid, muhamediusuline kerjasmunk, lihasuretaja ning palvetaja-ekstaatik.

des, *muus.*, = re-bemoll.

desagregatsioon, (kivimite) lagunemine, murenemine; (molekulide) laostumine.

De Sanctis, Francesco, itaalia kirjandusteadlane, * 1817, † 1883.

desarmeerima, relvistustama, relvadest vabastama; sõjavarustist ja vägesid vähendama.

desavueerima, salgama; mitte tõeks, vales tunnistama.

Descartes [dek'art], René, lad. k. *Cartesius*, prantsuse filosoof ja matemaatik, * 1596, † 1650 Rootsis; filosoofina ratsionalismi eelkäija, nõudis mõtteteaduses kindlat tunnetuslikku alust, püüdis loodust ja maailma puhtmehaaniliselt seletada, rõhutas tahtmise ja mõistuse ülemvalitsust afektide üle, lõi oma õpetusega mõjuka, kuid kiriku viha aluse voolu filosoofias, nn. kartesianismi; matemaatikas analüütilise geomeetria rajaja. — Pilti vt. tahvlil 11.

deserteerima, oma väeosast loata lahkuma.

desertöör, väejoosik.

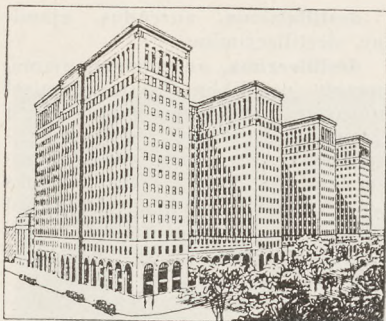
designeerima, (kedagi) ametisse ette määrama (edaspidiseks).

desinfektor, õppinud desinfitseerija.

desinfektsioon, nakkusohu kõrvaldamiseks nakkushaigusi tekitavate pisilaste hävitamine, nakatisehävitus; toimetatakse haiguskahlaste esemete kuivalt kuumutamise, keetmise, kuumalt aurutamise või pisilasi tapvate keemiliste vahenditega pesemise teel (piiritus, karbool, sublimaat, lüsool jt.), ka kauase päikesevalguses pidamise, ruumide puhastamisel formalinauruga ja põhjaliku tuulutusega; formalini- ja veeauruga desinfitseerimiseks on olemas sellekohased aparaadid, kuid viimast on võimalik korraldada ka kodusel

1. E. Delacroix: Dante ja Vergilius põrgus kurjade ringis.
2. A. van Dyck: Kuningalapsed.

Kaubamaja Detroitis.

selt esitama või tähistama, jaoti müüma.

detailist, väikekaupmees.

detailmüük, jaemüük, jaotimüük, väikemüük.

detailne, üksikasjaline, peen.

detailprojekt, üksikasjaline projekt või kavand.

detektiiv, salapolitseinik.

detektiivromaan, peamiselt roimade avastamist käsitlev romaan.

detektor, raadiotehnikas: avastaja, avastusseadis, vastuvõtuaparaadis seadis saatejaama elektromagnetiliste lainete kõrvale kuuldavaks tegemiseks, töötab kõrvalise jõuallikata (elektrivooluta).

determinatsioon, piiritlemine, lähem määramine; ka determinism.

determineerima, kindlaks määrama, piiritlema.

determinism, filosoofiline õpetus teo- ja tahtevabaduse puudumisest; selle järgi kõik meie tahtmised ja toimingud on kõigiti välisest või sisemistest põhjustest sõltuvad. Vastand: indeterminism, õpetus täielikust tahtevabadusest.

determinist, tahtevabaduse eitaaja, determinismi pooldaja.

detonaator, süütepadrun.

detonatsioon, (lõhkeaine) plahvatus; hääle vajumine laulmisel.

detoneerima, plahvatama pane-ma; häält langetama.

detoneeruma, plahvatama, lõh-kema; õigest helist kõrvale kalduma.

detriit, pude (-me), lagunenud

orgaanilise koe jäänused, ka peeneks hõõrutud kivimite-puru sette-ainena.

Detroit, om. Detroidi, kindlustatud sadam, suur tööstus- ja kaubalinn Am. Ühendriikides, Kanada piiril, samanimelise jõe ääres, autotehaste (Ford) jm. masinavabrikute-ga, tapamajadega, elavas kaubanduses Kanadaga, 1 750 000 el.

detsember, rahvakeeles jõulukuu, aasta 12. kuu, 31 päevaga.

detsemviraat, kümnemehe-kogu, kümnemehe-valitsus Roomas a. 451—450 e. Kr. seaduste ülesmärkimiseks (nn. 12 tahvli seadused).

detsemvirid, detsemviraadi liik-med, kümmelased.

detsennaalid, mälestuspüha 10-aastase valitsemise tähistamiseks Rooma keisritel.

detsennium, aastakümme.

detsentne, viisakas, sünnis, tagasihooldlik.

detsentralisatsioon, kesetustamine, kesetustus. Vastand: tsentralisatsioon (keskendus, keskustus).

detsentraliseerima, kesetustama, keskkohast väljapoole asetama (tegevust), (riigivalitsemisel) alamatele, kohalikele asutistele (omavalit-sustele jt.) teatavat iseseisvust jätma.

detsents, tagasihooldlikkus.

detsi, lad. eesliide mõõtude ni-metustes, tähendab algühikust 10 korda väiksemat ühikut (kümmen-dikku), näit. detsimeeter (←).

detsiaar, lüh. *da*, $\frac{1}{10}$ aari.

detsigramm, lüh. *dg*, $\frac{1}{10}$ gr.

detsililiter, lüh. *dl*, $\frac{1}{10}$ liitrit.

detsimaal, lihtsõnus: kümmel põ-hinev, kümnend-.

detsimaalarv, kümnendsüsteemis esitatav arv, kümnend-arv.

detsimaalkaalud, kümnendikkaa-lud; nende tasakaaluseisul moodus-tavad vihid $\frac{1}{10}$ koorma raskusest.

detsimaalmurrud, kümnendmur-rud.

detsimaalsüsteem, tavaline 10-jao-line arvudesüsteem (10 ühikut moodustavad ühe suurema ühiku, kümme viimast jälle järgmise suu-rema); kümnendliigitus.

detsimeerima, iga kümnendat meest hukkama; iga kümnendat eraldama, eemaldama.

detsimeeter, lüh. *dm*, $\frac{1}{10}$ m.

Detskoje Selo [-loo] (vn. k. 'laste küla'), end. Tsarskoje Selo ('tsaari küla'), linnake Venemaal, Leningradi lähedal, lastevarjupaikadega.

deus ex machina (lad. k. 'jumal masinast'), vana-aja teatris erilise seadise abil lavale lastav jumal, kes parajal ajal oma korraldusega andis näidendi lõpplahenduse; nüüd kõnekäänd ootamatu, kunstliku asjalahenduse tähistamiseks.

deuterogeenne kivim, teiskordselt tekkinud kiviliik (teiste kivimite lagunemissaadustest).

Deutsche Bücherei [doi-] (sks.), saksa rahvuslik raamatukogu Leipzgis, asut. 1913, kogub sinna kõik sellest ajast peale ilmuvad saksa keelsed trükitööd; 1 300 000 köidet (1937).

Deutsches Reich [doi-], Saksa riigi ametlik nimetus.

Deutschland [doi-] (sks.) = Saksa-maa.

„Deutschland, Deutschland über alles“ [doi-] (sks. k. 'Saksa-maa üle kõige'), Saksa rahvushümn.

De Valera [välira], Eamon [jau-mən], Iiri riigimees, * 1882; revolutsioonäär, organiseeris võitlust Inglismaa vastu Iirimaa iseseisvuse saavutamiseks, oli korduvalt vangis ja maapaos, juhtiv tegelane, a-st 1932 peaminister.

devalvatsioon, rahaühiku nimiväärtuse ametlik vähendamine, kui pärast suuremat raha väärtuse langust pole võimalik selle kurssi harilikus korras tõsta endisele tasemele.

devalveerima, raha nimiväärtust alandama rahametalli väärtusega kokkukõlastamiseks.

Dewar [djuu], James [džeims], inglise keemik ja füüsik, * 1842, † 1923; leiutas temanimelise kahekordsete seintega nn. djuuari pudeli, soojuskindla anuma vedela õhu ja soojenemist või jahtumist kartvate vedelikkude hoidmiseks.

deverbaal, verbitüvest tuletatud sõna, näit. *jooming, kujutelm*.

Dewet [-e't], Christian, buuride kindral, * 1854, † 1922; osav väejuht sõjas inglastega 1899—1902, mässujuht 1914.

Dewey [djui], Melvil, raamatukogundusteadlane Am. Ühendriikides, * 1851, † 1931; raamatukogudes väga levinud kümnendliigituse autor.

Dewey [djui], John [džon], ameerika kasvatusteadlane, tähtis kooli-uudendusliku liikumise juht, * 1859.

deviatsioon, hälve, kõrvalekalle.

devieeruma, kõrvale kalduma.

deviis, juhtlause, tunnuslause; tunnusmärk; välisrahas antav veksel või tšekk.

devon, ajastu maakera ajaloos, vana-aegkonnas, pärast silurit ja enne kivisöeajastut, samuti ladestu sellest ajastust. Selle ajastu kihte leidub Inglismaal, Belgia ümbruses, Baltimail, Põhja-Venes jm.; silmapaistvaks tunnuseks temale on punane liivakivi, mis paljastub ka Lõuna-Eestis.

Devon ehk Devonshire [-šir], krahvkond Edela-Inglismaal, Bristoli kanalist lõunas, viljakas, tihedalt asustatud, mägine, väga rikas maakidest, 6764 km², 733 000 el. (1931).

De Vries [friis], Hugo, hollandi taimeeadlane, mutatsiooniõpetuse (←) põhjendaja (vastav teos 1901), * 1848, † 1935.

dg, lüh., = detsigramm ($\frac{1}{10}$ g).

Dg, lüh., = dekagramm (10 g).

di-, kreeka eessilp võõrsõnus, täh. 'kaks-', 'kaksik-'.

dia-, kreeka eessilp võõrsõnus, täh. 'läbi', 'pooleks' jms.

diarium, päevik.

diabaas, tume või tumeroheline purskekivim, raudkiviliik, tarvita-takse au- ja hauasammasteks.

diabeet, med., liigkusesus.

diabeetik, suhkurtõbine isik.

diabole [djabl] (pr.), kurat.

diabolus [-aa-] (lad.), kurat.

diadeem, peaehe, otsmikupael, ehitud peaside daamid, muistsel

ajal kuninga au märk, keskajal kuninglik pulmaehe.

diadohhid, Aleksander Suure järglased, tema endised väejuhid, kes pärast Aleksandri surma omavahel jagasid tema riigi ning tülitseksid selle pärast. Diadohhide ajajärgul (323—281 e. Kr.) kujunes kolm suurt hellenistlikku riiki: Egiptus Ptolemaioste, Süüria Seleukiidide ja Makedoonia ühes Kreekaga Antigoniidide valitsuse all.

diafaanne, läbipaistev.

diafanomeeter, riist õhu ja merevee läbipaistvuse määramiseks.

diafragma, vahelihas (rinna- ja kõhuõõne vahel); (urbne) vahesein (kahe vedeliku või gaasi vahel); (kiirte-)ava (optilistes riistades).

diagnoos, haiguse äratundmine ja määramine; liikide äratundmine ja tunnuste varal teistest eristamine.

diagnoosima, diagnoosi tegema.

diagnostika, diagnoosiõpetus, diagnoosioskus.

diagonaal, nurkjoon, sirgjoon hulk-nurgas kahe tipu vahel, mis pole naabertipud (joonisel 1 viis tükki); sirgjoon, mis ühendab mingi keha kahte mitte ühel külgpinnal asetsevat nurka (joon. 2—D); (lattrauast) põikside (laevateki palkidel, samuti laevakaartel).

diagonaalne, nurkjooneline.

diagonaal-riie, toimne riie ärte suhtes viltuste joontega.

diagramm, arvjoonise (←) pealiik, arvude näitlikuks esitamiseks.

diakon, abivaimulik, preestri abiline; koguduse vaeste ja haigete hoolekandja.

diakonaat, diakoniamet; diakoni ametiruum.

diakoniss, (koguduse) nais-haigeravitseja, halastaja-õde.

diakriis, eraldamine, vahetegu; eristamis-, eristusdiagnoos.

diakriitilised märgid, kirjatahti täiendavad, neile juurde lisatavad märgid, ka vahemärgid (lauseis).

diakrooniline keeleuurimine, dünaamiline e. arenguline keeleuurimine, sünkroonilise e. staatilise vastand; püüab üles ehitada algeelt ja määrata keele arene-miskäiku.

dialekt, (keele-)murre, murrak.

dialektika, vaidlemis-, väitlemis- oskus; loogiline mõtete arendamine; ka pettejärelduste tegemine.

dialektoloog, murdeteadlane, murreteuuriia.

dialektoloogia, murdeteadus.

dialogiseerima = dialoogima.

dialoog, kahekõne, kõnelus; vastastikustele kõnelustele rajatud aine-esitamiskiir kirjanduses.

dialoogiline, kahekõnel põhinev.

dialoogima, (kirjanduslikku ainekust) kahekõneks muutma.

dialüsaator, lai madal nõu dialüüsi toimetamiseks, kilest põhjaga, täidetakse lahusega ning asetatakse puhta vee peale.

dialüüs, lahustunud kristalloidide (kristallumisvõimeliste ainete) ja kolloidide lahutamine üksteisest urbe kile (pärkamendi, seapõie jms.) abil, mis esimesi läbi laseb, teisi mitte.

diamagnetism, magneti tungjooni takistav (nn. diamagnetiliste kehade) toime, samuti magneti eemal-letõukav toime (neile kehadele).

diamant = teemant.

diameter, läbimõõt, nii tasapinnaliste kui ruumiliste kujundite puhul iga sirgjoon, mis läbib keskpunkti: ühe ringi või kera diametrid on kõik võrdsed.

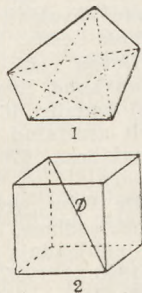
diametraalne, risti vastupidine, otse vastandlik.

Diana [-aana], rooma sigivus-ning jahijumalanna, vastab kreeka Artemis'ele (←).

diapositiiv, läbipaistev päevapilt (klaasil, tselluloidil), valguspildiks, aknaklaasiks jm.

diarhia (kr.), kaksikvalitsus.

diaskoop, seadis diapositiivide

Diagonaal.

jm. läbipaistvate esemete läbivalgustamiseks ja linastamiseks.

diaskoopia, läbivalgustus, arstinduses röntgenikiirtega.

diasporaa e. diaspora [-a's-] (kr.), üheusulised laialipillatult ning vähemustena teiseliste seas.

diastaas e. amülaas, peam. idanevais seemneis esinev ferment, mis vähehaaval muudab tärklise käärimisvõimeliseks suhkruks (linnase-suhkruks).

diates, haigusvalmus, keha vastuvõtlikkus teatavale haigustele.

diatermaanne, soojuskiiri läbilaskev (keha), atermaanse vastand.

diatermia, (kehaosade) soojendusravi (läbilastava elektrivooluga).

diatomee, ränivetikas.

diatomeede muda, süvamere-sete peam. ränivetikaist.

diatooniline astmik, heliastmik e. heliredel, mis koosneb 7-st põhihelist (näit. do, re, mi, fa, sol, la, si). Vastand: kromaatilise astmik, mis liigub ainult pooltoonides ja omab 12 heli.

diatooniline helikäik koosneb ainult diatoonilise astmiku helidest, vastandina kromaatilisele, mis peale nende koosneb ka kromaatilistest (pooltooni võrra kõrgendatud või madaldatud) helidest.

diabelmasin, selline reaskülvimasin, mis seemneid paigutab rühmitatult, vahemaadega; kulutab vähem seemet.

Dickens [dikins], Charles [tšaals], inglise populaarne romaanikirjastaja. * 1812, † 1870; kasvanud kehvades oludes ning laialdaselt kokupuuteis rahvaga, sai viljakaks rahvaelu realistlikuks kujutajaks, ühiskondlike pahede paljastajaks, tugeva huumori ja suure südamesoojuse, kohati sentimentaalsusega, oli laste hingeelu hea tundja, suure mõjuga oma kaasaega. Teoseid: romaanid „Oliver Twist“ (1837–39, eesti k. 1927), „David Copperfield“ (1849–50, e. k. 3 köites 1937) jpt. — Pilti vt. tahvilil 11.

dicto anno (lad.), lühend. *d. a.*, 'mainitud aastal'.

dicto die (lad.), lühend. *d. d.*, 'nimetatud päeval'.

didaktika, õpetamisteooria, õpetamisõpetus, kasvatusteaduse eriharu õppetegevusega lähemalt seotud küsimuste käsitlemiseks.

didaktiline, õppesisuline, õpetav, õpetlik.

didaktiline luule, luuleliik, mille peaülesandeks on õpetamine ja teadmiste edasiandmine ja kus luulevormi on tarvitatud ainult esituse elustamiseks.

Diderot [didroo], Denis [dēni], prantsuse filosoofiline kirjanik ja loodusteadlane, * 1713, † 1784; õppis paljudel aladel, kujunes deistiks ja ateistiks, vastavate töödega sattus vastuollu võimudega, toimetas koos d'Alembert'iga kuulsat prantsuse entsüklopeediat valgustus-aja vaimus.

Dido [diido], muinaslooline Kartago asutajanna, surmas enese häbi pärast Aenease truudusetuse puhul.

dieeder, om. -dri, kakstahukas.

diees, noodimärk: ♯, rist, kõrgendab nooti pooltooni võrra.

dieet, om. dieedi, arstlik toitumiskord; mõõdukus toitumises.

dieetravi, arstimine sobiva toitumiskorra abil.

dielektrikud, elektrivoolu mitte juhtivad ained, nn. isolaatorid; ka tühjus on dielektrik. Vastandid: elektrijuhid.

dies [dii-] (lad.), päev.

Diesel [di-], Rudolf, saksa insener, * 1858, † 1913; spetsialiseerus soojusmootorite edasiarendamisele, leiutas nn. diiselmootori (←).

dieetetika e. dieetika, dieedi-, toitumisõpetus.

Dietrichi saaga [diit-], oluline osa saksa kangelaslugudest, peategelaseks Dietrich v. Bern (idagootide kun. Theoderichi luulekuju).

difamatsioon, levilaim.

difameerima, laimu levitama, laimama.

diferentne, erinev; põikuv.

diferents, erinevus, vahe; kahe arvu vahe.

diferentseerima = diferentsima.

diferentseeruma = diferentsuma.

diferentsiaal, *mat.*, lõpliku muutliku suuruse lõpmata väike juurdekasv; ka ühe auto-osa nimetus.

diferentsiaalarvutus, matemaatilise analüüsi tähtis osa.

diferentsiaalvaatlus, taevakeha asukoha uurimine ja määramine tema ja mõne muu tähe asukoha vahe mõõtmise teel.

diferentsima, eristama; erinevusi esile tooma; *mat.*, antud funktsiooni tuletist leidma.

diferentsuma e. diferentseeruma, eristuma, eristatav olema.

difraktsioon, paindumine; füüsikas: laine suuna muutumine ja paindumine ettetulnud tõkke taga.

difteeria, kurgutõbi, 1884 avastatud difteeriabatsillide tekitatav äge nakkushaigus peam. lastel, nakkab esemete kaudu ja otsesil kokkupuutel ning pealekõhimisel, avaldub kõige tavalisemalt kurgus, nimelt kurgumandlite ja limanaha paistetumises ning punetumises, kusjuures see kattub valgete laienevate täppidega, mis muutuvad kollakaks kileks; haigus võib siirduda alla kõrisse, hingetorusse või üles ninaruumigi; allapoole nihkumisel ähvardab haiget õhuteede kitsenemise tõttu lämbus; viimasest võib päästa kõrri pandav metalltoru või ava lõikamine väljast otse hingetorusse; ka eritavad haiguse batsillid kanget mürki, mis võib halvata südame- jm. lihaseid. Peamiseks arstimiks on 1893 Behringi leiutatud difteeria-raviseerum, mida tuleb aga süstida juba esimese paari päeva jooksul. Ärahoidmiseks on võimalikud vastavad kaitsepuuked, praegu esijoones anatoksiiniga Ramoni meetodi järgi.

difteriit = difteeria.

diftong, kaksiktäishäälik, kahe eri täishääliku ühend ühes silbis, näit. *ai, oi, au, ie, ea, oa*.

diftongeerumine, (tavaliselt pikade täishäälikute) diftongiks muutumine, esineb laialdaselt põhja-

eesti keeles, näit. *mõök > mõek, saapad > suapad, müüs > müis* jne.

difundeerima, levitama, hajutama; ka difundeeruma.

difundeeruma, levima, hajuma; seitima, segunema.

difusioon, seitimine, eri gaaside või eri vedelikkude aeglane segunemine üksteisega, ka läbi urbse vaheseina (vedelikkude puhul nn. osmoos).

difuusne, laialivalguv, hajuv.

digestioon, seedimine.

digitaalis, taim: sõrmkübar.

digitaliin, digitaalise lehtedes ja seemneis sisalduvad kange toimega mürgised ained, südameravim.

digitaar, aukandja, ülikas, ülimus.

digniteet, väärikus, ülikus; ametiau; kirikuamet.

diheksagonaalne, kaheli-kuuetahuline, 12-tahuline (kristallivorm).

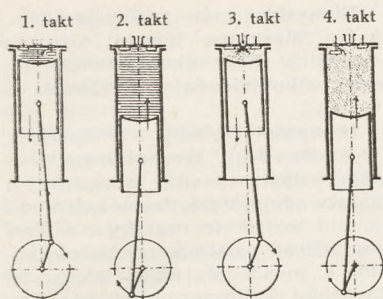
dihhotoomia, kahendamine, ka-
henemine.

dihhotoomne, kahenev (kaheks harunev), kahejaoline.

diiselmootor, saksa inseneri R. Dieseli leiutatud raskeõli-mootor soojusjõu muutmiseks mehaaniliseks tööks, kusjuures vedelat kütteainet ei gaasistata, vaid pritsitakse pihustatult parajal ajal silindrisse, kus ta kolvi tagasikäigul kokkusurutud õhu survest ja sel teel saavutatud kuumusest ise süttib; põlemisgaasid toimetavad mehaanilist tööd, andes kolvile uue käigu. Ehitatakse ning töötab nelja- või kahetaktilisena (kolvikäigud ühest surnudseisangust teise), ühe- või kahekordse tegevusega (töö toimub silindris kas ühel või kahel pool kolbi). On väga otstarbekohane — kasulikkuskraadiga kuni 35⁰%, odava ja mitteplahvatava kütteainega, ilma tundlike süüteseadisteta, töötab kindlalt ja puhalt, on alati töövalmis, kaalub vähe ja nõuab vähe ruumi. Kasutatakse laevadel, lennukel jm.

Digitalis.

Neljataktilise diiselmootori töötamisviis (1. takt: õhu sissetõmbamine; 2. takt: õhu kokkusurumine; 3. takt: süttimine ja järgnev paisumine; 4. takt: väljavise).

diiva, kuulus lauljanna või näitlejanna, lavatäht.

diivan, seljatoeta madal sohva; koosolek, nõukogu; luuletuskogu.

Dijon [diʒoŋ], tugev kindlus Ida-Prantsusmaal, tööduse, veinikaubanduse ja ülikooliga, 91 000 el. (1931).

Dike [di-], kreeka muinas-usundis õiglus- ja karistusjumalanna.

dikliinsus, lahussugulisus õitel.

diktaat, etteütetus; käsk, sund, ettekirjutus.

diktaator, piiramatu võimuga riigivalitseja, piiramatu võimu kandja.

diktaatorlik, käskiv, võimutsev, kõikvõimas.

diktatuur, piiramatu võimu valitsus (tavaliselt ilma põhiseaduse ning parlamendita), rakendatakse kas mõne isiku või erakonna (näit. fašistide, kommunistide) poolt.

dikteerima, (kirjutamiseks) ette ütleva; (tegemiseks) ette kirjutama, käskima, sundima.

diktatsioon, hääldamine, hääldus-, väljendusviis.

dilatatsioon, med., laiendamine, laienemine; füüs., paisumine.

dilatomeeter, riist kehade soojuspaismise mõõtmiseks.

dilatoorne, edasilükkav, viivitav, pikale venitav.

dilatsioon, edasilükkamine, tähtaja pikendus.

dilemma, (paratamatu) valik emma-kumma, s. o. kahe võimaliku

asja või teo, harilikult kahe pahe vahel; loogikas ühe järeldusvormi nimetus.

diletant, asjaarmastaja, mingil ajal huvi pärast teotseja, ilma põhjalikuma ettevalmistuseta ning mittekutseliselt.

diletantism, asjaarmastajalikkus, pealiskaudsus.

diletantlik, asjaarmastajalik.

diližanss, om. -nsi, os. -nssi, rahvapärased *tilisang*, suurem postvanker (varemõel aegadel).

Dilthey, Wilhelm, saksa mõjukas filosoof ning vaimuloolane, * 1833, † 1911; vaimuteaduste esiletõstja filosoofias, romantismi uurija, kirjandusteoreetik.

diluuvium, geol., = jääaeg.

diluviaalne, jääaegne.

dim., lühend, = diminuendo.

dimensioon, mõõde (om. mõõte), (keha) füüsiline ulatus, mõõteulatus. Joonel on üks dim. (pikkus), pinnal kaks (pikkus ja laius) ja ruumil kolm dimensiooni (pikkus, laius, kõrgus).

diminuendo (it.), lüh. *dim.*, *muus.*, hääletugevust vähendades, decrescendo.

diminutiiv = diminutiiv.

dimissioon = demissioon.

dimiteerima, ära saatma; erustama, vallandama.

Dimitri, Vene tsaari Joann IV Julma viimane poeg, * 1583, † 1591; surmati tõenäoliselt Boris Godunov'i (←) korraldusel. Hiljem tekkis Venes 3 trooninõudlejat, nn. Vale-Dimitrit, kes nimetasid endid Joann IV pojaks.

Dimitri Donskoi [-mĩ- -koĩ], Vene suurvürst Moskvas 1363–89, võitis esimesena tatarlasi (Doni jõe ligidal, Kulikovo väljal, 1380), kuigi ajutiselt, * 1350, † 1389.

dimorfism, kahekujus; loomariigis ühe liigi piirides kahekujuliste isendite esinemine, näit. suguline dimorfism: kukk ja kana, jää ja uht, mees ja naine; mineraloogias ühe mineraali kristallumine kahes eri vormis.

dimorfne, kahekujune.

Dinaari Alpid, lubjakivi-ahel-mäestik Jugoslaavias, piki Aadria mere kirderannikut.

dinaari rass, inimestõug Kagu-Euroopas (peam. Dinaari Alpides ja mujal Balkanil), pika kasvuga, lühikese peaga, pika ning kitsa näoga, kullininaga, tumedate juuste ja silmadega.

dinee, pidulik lõuna- või õhtu-söökk.

dineerima, lõunat sööma.

Ding an sich (sks.), tunnetusõpetuses: 'asi iseeneses' (←).

dingo, austraalia metskoer.

Dingo.

dinosaurused e. hiidsisalikulised, väljasurnud hiigelroomajad kesk-aegkonnast, palju liike mitmes suuruses, nende seas brontosaurus (←); siia kuuluvad kõigi aegade suurimad maismaa-loomad, kuni 30 m pikad.

Dinsberg, Ernst, läti luuletaja, eeposte tõlkija ning mitmekülgne kirjanik, * 1816, † 1902.

Diocletianus [-tsiaa-], Rooma keiser 284—305 p. Kr., * 243, † 316; korraldas ümber riigi sõjaväe, valitsuse ja majanduse, algatas 303 üldise, teravaima kristlaste vaenamise (tagakiusamise).

Diogenes [dio-'] Sinoopest, kreeka filosoof, * u. 412, † u. 323 e. Kr.; küünikute esindaja, iseäratseja, õpetas kultuurist loobumist ja looduse tagasiminekut, ise elas vaadis.

Diomedes [-mee-], vapper kreeka muinassangar Trooja sõjas.

dionüüsiad, kreeka jumala Dionysose austamiseks korraldatud iga-aastased pühad Atikas, tragöödia-etendustega.

dionüüsiline, ekstaatiline, joovastuslik; apolliniilise (←) vastand.

Dionysios [-nüü-], van. ja noor., kaks Sürakuusa türanni Sitsiilias 4. saj. e. Kr.; esimene neist oli suur võimulaiendaja, kartaagolaste vastane.

Dionysos [-o'ñü-] e. Bakchos. (lad. *Bacchus*), kreeka jumal, esialgu viljakuse, siis joovastuse ja lõpuks viinajumal; tema kultus oli seotud metsikute orgiatega, millest osa võtavad naised kandsid bakchantide e. menaadide nime; tema pehmenenud kultusvormidest sai alguse kreeka draama.

dioptr, om. dioptri, os. dioptrit, sihtimiseadis e. sihik, vaatamis-ava ühes eseme suunas veidi eemal oleva vastava märgiga.

dioptria, läätsede optilise murdetugevuse e. kiirtemurde mõõduühik; 1 dioptria on nimelt sellise läätse murdetugevus, mille tulipunkt on läätsest 1 m kaugusel; kahekordse tugevusega, s. o. 2-dioptrilise läätse tulipunkt on jälle $\frac{1}{2}$ m ja 4 d-lise oma $\frac{1}{4}$ m kaugusel. Prilliläätse tugevust dioptriates väljendatakse prilliklaasi numbriga.

dioptriika, valguse murdumise õpetuse vananenud nimetus.

dioskuurid, kreeka muinas-usundis Leda teineteisest lahutamatu kaksikud pojad Kastor ja Polydeukes (lad. *Castor* ja *Pollux*), aitajad merehädas ning sõjas.

diplokokk, kaksik-keraspisik.

diplom, pidulik kirjalik tunnistus; ametioskuse tunnistus.

diplomaat, riigi esindaja välisriigis, mitut ametiliiki, asuriigis puutumatu; laiemalt üldse osav ning ettevaatlik asjade ajaja.

diplomaatia, riikidevahelise ametliku suhtlemise kohta maksvad reeglid ja põhimõtted ning selle läbikäimise vormid, välispoliitiliste eesmärkide taotlemise viis; kunst riigimeheliikult asju ajada; välispoliitikaga tegelev ametkond.

diplomaatika, ürikuteadus, ajaloo abiteadus ürikute ehtsuse, päritolu ja õige teksti selgitamiseks.

diplomaatiline, diplomaatiasse kuuluv v. puutuv; osavalt aetav.

diplomaatiline korpus, välisriiki-de esindajate kogu ühe riigi valit-suse juures.

diplomatist, ürikutetundja.

diplomeerima = diploomima.

diplomitöö, lõpueksamina tehtav iseseisev töö kõrgema tehnik- ja kunstikoolides.

diploomima, diplomiga varusta-ma, diplomit andma.

dipsomaania, joomatõbi.

diptühhon, vana-ajal kahetiiva-line kokkupandav kirjutustahvel, keskajal selline altaripilt.

dir., lühend, = direktor.

direktiiv, juhtnõor, juhatus, ju-hend; eeskiri.

direktne, otsene, vahenditu; tä-het., päeva-, päripidine.

direktoorium, (asutist, ettevõtet) juhtivate isikute kogu; täidesaatva riigivõimu kõrgeim organ Prant-susmaal 1795–99, viieliikmeline.

direktor, (asutise) juhataja.

direktoraat, juhtkond; direktori-amet; direktori ametiruum.

direktriss, naisjuhataja, -direktor; juhtjoon ellipsi, hüperbooli ja pa-rabooli juures.

direktsioon, (asutise, ettevõtte) ju-hatus, juhtkond; osakond; peava-litsus; suund, siht.

dirigeerima, (koori, orkestrit jms.) juhatama; juhtima.

dirigent, muusika-, koori-, or-kestrijuht; juhataja.

Dirik, Bernhard, läti ärkamis-aegne juhtiv ajakirjanik, ajalehe asutaja 1869, * 1831, † 1892.

dirižaabel, juhitud õhulaev.

dis- e. **di-**, lad. eessilp võõrsõ-nus, täh. 'lahku-', 'vastu-', 'mitte-', 'eba-'. Vrd. kr. **di-**.

dis, **muus.**, = re-diees.

disharmoneerima, ebakõlama.

disharmonia, kokkukõlatus, eba-kõla (muusikas); ebaühtlus; sobi-matus, leppimatus, läbisaamatus.

disharmooniline, ebakõlaline.

disjunktiivne, jaotav; eraldav.

disjunkt, elektrivoolu katkes-taja.

diskandivõti e. sopranivõti, noo-dis enamalt tarvitatud võtmemärk, mis määras do-heli asukoha noo-dijoonestiku 1. joonel.

diskant, om. diskandi, laulus kõr-geim naishää, sopran; klaveriteos-tes parema käe osa.

diskonteerima, oodustama, (veks-lit) enne maksutähtpäeva maksmä, ostma v. müüma, harilikult täide-tud vekslit esitamisel pangast raha laenama.

diskontima, diskontida, diskon-din, diskonditakse jne., = diskon-teerima.

diskonto, oodus, intressiosa (prot-sendi) maha-arvutus (võla, tavali-selt vekslit) nimiväärtusest (selle) ennetähtaegsel tasumisel; ka see maha-arvatav osa ise.

diskordantne, ühtesobimatu; (geo-loogiliste kihtide) põikne (asend).

diskordants, ühtesobimatus; (geo-loogiliste kihtide) põiksus, omava-heline mitterööpsus.

diskrediit, halb kuulsus; usaldu-se, eriti võlausalduse puudus.

diskrediteerima e. diskrediidima, (kedagi) halba kuulsusse saatma; (kellegi) usaldust kaostama.

diskreetne, tagasihoidlik, taktili-ne, peenetundeliselt hooliv; *mat.*, (teistest) eraldatud, hõre.

diskrepants, ühtesobimatus, lahk-heli.

diskretsioon, otsustusvõim (oma äranägemise järgi); ettevaatlikkus, heatahtlik hoolivus; vaikimine, dis-kreetsus.

diskrimineerima, vahet tegema, eraldama.

diskurreerima, läbi rääkima.

diskursiivne, kõnekaudne; otsus-tuslik.

diskurss, om. -kursi, os. -kurssi, kõnelus, arutlus, selgitus; ettekanne.

diskus, spordi alal: ketas.

diskussioon, mõttevahetus, arut-lus, vaidlus.

diskuteerima, läbi rääkima, mõt-teid vahetama, vaidlema.

diskvalifikatsioon, kõlbmatuks kuulutamine; (sportlase) kõrvalda-mine võistlustest.

diskvalifitseerima, kõlbmatuna kõrvaldama; (sportlasele) võistlustest osavõttu keelama.

dislokatsioon, (maakoore kihti-de) loomuliku asendi muudatus, siire, siirdus; (kehalikmete) paigastnihe; (väeosade) paigutamine alalistesse asukohtadesse, majutamine.

disparaatne, mitteühendatav (mõiste), mittevõrreldav.

dispariteet, disparaatsus, ebaühtlus, ebavõrdsus.

dispašš, om. -paši, os. -pašši, dispašööri akt avarii iseloomu, kahjude arvutamise ning jaotamise kohta.

dispašöör, ametlik isik avarii e. meriõnnetuse iseloomu määramiseks ja üldavarii puhul kahjude arvutamiseks ning jaotamiseks.

dispašatsioon, (erakordseil juhudel) seaduse järgimisest vabastamine.

dispenseerima, (kedagi) seaduse järgimisest vm. kohustusest vabastama.

dispergeerima, hajutama.

dispersioon, hajumine; *füüs.*, valguse lahutamine vikerkaare (spekttri) värvideks, toimub eri värvi kiirte erisuguse murdumise tõttu ühest keskkonnast teise minekul.

disponeerima, korraldama; määrama, otsustama, käsutama; vastuvõtlikuks tegema; kirjanduses teemat üles seadma, arendama ning lahendama.

disponent, käsutaja; (suurema äri või tööstuse) juht, valitseja.

dispositsioon, korraldus, käsutus; plaan, kava; meeleolu; kalduvus, eelsoodumus; (haiguse-) vastuvõtlikkus; teemat üles seadev, arendav ja lahendav osa (teosest).

disputatsioon, avalik vaidlus, õpetatud, korrapärane vaidlus mingil teemal.

disputeerima, (poolt ja vastu) vaidlema, eriti teaduse alal.

dispuut = disputatsioon.

Disraeli, B. = Beaconsfield, B.

dissektatsioon, laiba lõikamine kehaehituse uurimiseks.

disseriatsioon, väitekirj, teadus-

lik uurimus doktorikraadi saamiseks.

dissidendid, lahk-, muu-usulised, usutud.

dissimilatsioon, erisuguseks muutumine või muutmine, assimilatsioon ($\leftarrow$) vastand, näit. *keelet.* kahest ühesugusest või sarnasest ligistikku asetsevast häälikust teise erineva(ma)ks muutumine, näit. *korter* $>$ *kortel* $\sim$ *kortin* ($r-r > r-l \sim r-n$), *koridor* $>$ *kalidor* ($r-r > l-r, o-o > a-o$); looduses: elavate ainete laostumine.

dissimulatsioon, teesklus; haiguste ning puuduste varjamine.

dissonants, lahkeli, kokkukõlatus.

dissoneerima, lahkeli moodustama, ebakokkukõlas olema.

dissotsiatsioon, osandumine, osadeks lagunemine, esihoones keemiliste ühendite lagunemine algaineiks, nende molekulide lagunemine ioonideks, s. o. elektriga positiivselt ja negatiivselt laetud aatomeiks või nende rühmadeks; toimub elektrolüüsi teel soolade, hapete ja aluste vesilahustes või ka kõrgendatud temp. juures; kõrge temp. puhul lagunevad algainetegi molekulid aatomeiks; *psühh.*, ühenduste, sidemete, assotsiatsioonide kadumine v. kaotamine (näit. unustamisel).

dissotsieerima, ühendust lõpetama, ühendusest lahutama.

distaalne, kaugmine, (keskkohast) kaugeimal olev, eemal-olev.

distants, kaugus, vahemaa.

distihhon, värsipaar tavaliselt heksameetrist ja pentameetrist.

distingeerima, esile tõstma.

distinktn, eristatud, eristatav; selge, arusaadav.

distinktsioon, eristamine; eristatavus; esiletõstmine; silmapaistmine, väljapaistvus, kõrge seisus, suursugusus.

distribueerima, jaotama, jaotlema.

distributiivne, jaotav; jaotuv.

distributiivsus - e. jaotuvusseadus väljendub võrdustes nagu $(a+b)c = ac+bc$ (s. o. summa korrutis on

võrdne liidetavate korrutiste sum-
maga).

distributsioon, jaotus, jaotlus,
väljajagamine.

distrikt, ringkond, piirkond.

distsipliin, karind, kindel kord ja
alistuvus sõjaväes, ametkonnas, koo-
lis jm.; korrapidamine; teadusharu,
õpetus, õppeharu, -ala.

distsipliinima, karindama, kor-
rale harjutama, eriti sõdureid sõja-
kõlvulisteks kasvatama.

distsiplinaarkaristus, karistus
korra vastu eksimise eest, tavaliselt
ülemuse poolt teenistusaluse-
le, näit. riigiametis või sõjaväes.

distsiplinaarvõim, ülema võim
teenistus- või käsualuseid korrale
sundida ja korra vastu eksimiste
eest karistada.

distsiplineerima = distsipliinima.

dito (it.), lühend. *do*. või: — *do* —
(ülemise rea all), eel-, ülalnimeta-
tud. seesama, niisamuti.

ditoomia, kaheks lõikamine või
jagamine; kahlenemine, kaheks ja-
gunemine.

ditüramb, algselt kreeka pidulik
koorilaul jumala Dionysose auks;
praegu vaimustatud kiidulaul, paa-
toslik luuletus.

ditürambiline, kõrgelennuline,
lennukas, vaimustatud, hoogus,
paatoslik.

diurees, kusenõristus, -eritus.

diureetikum, kuse-eritus eden-
dav vahend.

divalentne, kaheväärine.

divergeerima, lahkua suunduma;
üks teisest kaugenema; lahknema
(olemuslaadis, arvamustes jne.);
mat., hajuma.

divergents, lahkukulgevus; üks-
teisest kaugenemine; lahknevus;
mat., hajuvus.

diversioon, sõj., vaenlase tähele-
panu kõrvalejuhtimine.

diversiteet, erinevus; mitmesugu-
sus, mitmekesisus.

divertisment, meelelahutus, lõ-
bustus; kirju eeskava; *muus.*, väi-
keste muusikapalade rühm, ka po-
purrii.

divide et impera [di' - i'm-], lad.

kõnekäänd, 'jaota (killusta) ja va-
litse!', s. o. külva lahkheliseid, et
ise valitseda.

dividend, jagatav (arv); osa; osa-
kasu (aktsiaalt, osatähele).

diviis, sidekriips (kirjas, -); suu-
rem sõjaväeüksus, on eri riikides
erisuguse koostisega, koosneb ta-
valiselt ühe väeliigi mitmest üksu-
sest ja neile lisaks tarvilikul mää-
ral teiste väeliikide osadest, sõjas
omab iseseisvat teotsemisvõimet,
rahuajal koosneb teataval maa-alal
asuvaist väeosist.

diviisiarst, diviisi tervishoiuala
juhataja.

diviisi-intendant, diviisi varus-
tus-ala juhataja.

diviisilaatsaret[t], sõjaväehaigla
rahuaegse diviisi piirkonna sõja-
väelaste larvis.

„Divina Commedia“ [-vii- -mee-]
(it.), „Jumalik komöödia“, Dante
Alighieri (←) suurteos, fantastiline
poeem põrgust, puhastustulest ja
paradiisist, koosneb sissejuhatavast
laulust ja kolmest osast à 33 lau-
lu, on kirjutatud kolmerealistes
salmides — tertsiniides.

divinatoorne, ennustuslik, ette-
aimuslik, selgelnägelik.

divinatsioon, (eelolevate sünd-
muste) aimamine, ettenägemine, en-
nustusvõime; selgelnägemine.

divisioon, jagamine.

divisjon, väeüksus, koosneb Ees-
tis kas mõnest ratsaväe eskadro-
nist, mõnest soomusrongist, lennu-
väes mõnest lennusalgast või me-
reväes mitmest sõjalaevast.

djotsees, Rooma riigi suurem
haldusüksus; hiljem piiskopkond.

dixi (lad.), 'olen kõnelnud' (kõ-
ne lõpplausung).

Djagilev [dʒaa-], Sergei, vene
kunstitegelane, * 1872, † 1929; aja-
kirja „Mir Iskusstva“ asutaja, hil-
jem vene kunstinäituste korralda-
ja ning balletiteatri juht Pariisis.

djakk, kr.-kat. kiriku köster.

dl, lühend, = detsiliiter ($\frac{1}{10}$ l).

DI, lühend, = dekaliiter (10 l).

dm, lüh., = detsimeeter ($\frac{1}{10}$ m);

dm^2 = ruut-dm, dm^3 = kuup-dm.

Dm, lüh., = dekameeter (10 m).

d. m., lühend, = *destra mano*.

d-moll, *muus.*, = *re-minoor*.

Dnepr [*dnjepr*], jõgi Lääne-Venemaal, Venes suuruselt teine, 2150 km pikk, voolab Ukrainas läbi Kiievi linna, suubub Musta merre, idapoolseima käänu kohal (vt. Euroopa kaarti) suurte kärestikkudega; loodes mõne teise jõega kanali abil ühendatud; juba 1000 a. eest tähtis kaubatee Lääne- ja Musta mere vahel.

Dnepropetrovsk [-o'v-], end. Jekaterinoslav, linn Ukrainas, Dnepri alamjooksu idapoolseima käänu kaldal, Lõuna-Vene metallitööstuse keskus, 379 000 el. (1933).

Dnestr [*dnje*-], Vene ja Rumeenia piirijõgi, voolab Karpaatidest (Poolast) Musta merre, ligi 1400 km pikk.

do, *muus.*, *c*-heli itaaliapärase nimetus romaani, slaavi, inglise mail ja Eestis.

do., lühend, = *dito*.

do-bemoll *e. ces*, poole tooni võrra madaldatud *do*-heli.

do-bemoll-mažoor *e. ces-duur*, mažoorne helistik põhiheliga *do-bemoll*, seitsme *bemoll*-märgiga noodi eel.

Dobermann.

dobermann *e. dob* - pinšer, koeratõug siledakarvase pinšeri ristlemisest saksa lambakoeraga, sile, must või pruun, eriti valvas, osav politseikoer.

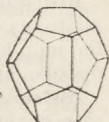
Dobroljubov [-ljuu-], Nikolai, vene realistlik kirjanduskriitik, * 1836, † 1861; eriala: Gontšarov ja Ostrovski.

Dobrudža, Rumeenia kaguosa Doonau alamjooksu ja Musta mere vahel, 23 262 km², 811 000 el. (1930), peam. bulgaarlasi ja türklasti; metsavaesed karjamaad, sood ja soolajärvad (rannikul); pealinn Konstantza. D. oli kuni 1878 Türgi oma.

Dobužinski, Mstislav, leedu graafik, raamatute kaunistaja, * 1875; esinenud näitusega Eestiski.

docendo discimus [*dotse'* - *di's*-], lad. kõnekäänd, 'õpetades õpime'.

dodekaeeder, kaksteisttahukas, kristallivorm, näit. 12-ne korrapärane viisnurga või rombiga.

Dodekancees, '12 saart'

Egeuse mere kaguosas (Rhodos, Patmos jt.), Väike-Aasia ranniku lähedal, 2531 km², 134 000 el. (1933), peam. kreeklasi; kuulusid Türgile, vallutati Itaalia poolt 1912.

Dodekaeeder.

do-diees *e. cis*, poole tooni võrra kõrgendatud *do*-heli.

do-diees-mažoor *e. cis-duur*, mažoorne helistik põhiheliga *do-diees*, seitsme ristiga noodi eel.

do-diees-minoor *e. cis-moll*, minoorne helistik põhiheliga *do-diees*, nelja ristiga noodi eel.

Dodoona, püha paik Vana-Kreekas, Epeirooses, kuulsa oraakliga.

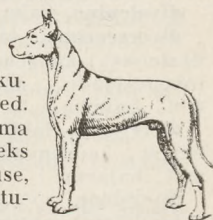
dofiin, dofääni abikaasa.

dofään, Prantsuse troonipärija aunimi kuni 1830.

Dogerbank, madalik Põhjameres keskel suure merealuse liivakünisega, üle 500 km pikk ja üle 60 km lai, mõnikümmend meetrit sügav, hea kalapüügi koht (heeringad). 1915 oli siin merelahing Inglise ja Saksa sõjalaevade vahel.

dogi, koeratõug, õieti mitu tõugu (saksa, taani jt.), kuni 80 sm kõrged.

dogma, ilma tõenduseta tõeks peetav õppelause, eriti kirikuõpetuses.

Saksa dcgi.

dogmaatik, dogmade-, usuõpetaja; dogmadest kinni pidaja, filosoof, kes oma põhimõtteid järele ei katsu, skeptiku ja kriitiku vastand.

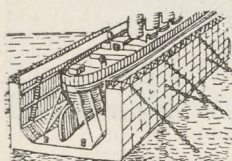
dogmaatika, süstemaatiline dog-

madeõpetus, (ristiusu) dogmade teaduslik kokkuvõte ja esitus.

dogmatiseerima, dogmasid esitama; väiteid esitama ilma neid põhjendamata.

dogmatism, dogmaatiline filosoferimine ilma kriitilise tunnetusest; dogmade või tunnetuse pimesi usaldamine; teaduses meetod, mis loobub proovimast õppealuseid, neid kõikumatuiks pidades.

dokk, laevaparanduskoht; kinnine sadamaosa, basseini. Kui v-dokk on värvatega suletav basseini, kust vesi pärast laeva sisse-

Ujuvdokk.

ujumist välja pumbatakse; seejärel osutub võimalikuks (tugele asetatud) laeva allveeosa parandada, remontida või üle vaadata. Ujuv dokk koosneb kahekordseist, õhuga täidetud külgseintest ja õhukindlate pontoonidega põhjast; pontoonide vett täis laskmisel vajub dokk niivõrd, et laeva saab seinte vahele tõmmata, nende tühjaks-pumpamisel aga tõstab ta laeva kuivale. Märg dokk kujutab enesest vesivärvatega suletavat sadamalahte suure tõusu ja mõõnaga merede ääres; sisse- ja väljasõit sinna toimub tõusu ajal, kuna mõõna ajal hoitakse suletud värvate abil vesi tarvilikul kõrgusel (laevade lastimiseks ja lossimiseks).

dokkima, dokkida, dokin, dokitakse, (laeva) dokki viima, dokis pidama.

doktor, lüh. *dr.*, 1) arst, tohter; 2) teaduslik kraad, mis omandatakse ülikoolide juures mingil teadusalal suurema teadusliku uurimuse koostamise ning selle (nn. väitekirja) eduka kaitsmisega ja doktorieksamiga. Vt. akadeemiline kraad.

doktorand, lüh. *drnd.*, doktori-kraadi taotleja, kellel vastav eksam

tehtud, kuid väitekirja veel kaitsemata.

doktoreerima, doktoriks tunnistama; doktorikraadi omandama, doktoriks saama.

doktriin, õpetus, teadus, õppeharu; (eluvõõras v. ühekülgne) õppealuse.

doktrinarism, mingile õpetusele toetuv ühekülgne mõtlemis- ja toimimisviis.

doktrinäär, ühekülgne, tõelisust ja tegelikke tulemusi mitte arvestav teoreetika.

dokument, ürik; kiritõend, „paper“; üldse mingit asjaolu või fakti tõendav ese, asitõend.

dokumentaalne, dokumendile rajanev, dokumentlik, kirjalik.

dokumenteerima = dokumentima.

dokumentima, dokumentida, dokumendin, dokumenditakse, dokumendiga tõendama.

Dokutsajev [-aa-], Vassili, vene kuulus ja teenekas mullateadlane, prof., * 1846, † 1903.

dolee [doltše] (it.), muus., õrnalt, armsalt, mahedalt.

doleissimo [-tši] (it.), üliõrnalt. **dolendo** (it.), muus., kaeblikult, nukralt, kurvameelselt.

Dolgoruki [-ruu-], Vene vana vürstisuguvõsa mitmes harus, andnud möödunud sajandil palju poliitilisi tegelasi.

dolihokefaalne, pikapeane (inimene). Vrd. brähühkefaalne.

doliin, langatuslehter, lehtritaoline lohk lubjakivi-maastikus, tekib vee uuristatud koopa sisselangemise teel.

dollar (märk \$), P.-Ameerika Ühendriikide ja Kanada rahaühik, 1938. a. märtsis = 3,67 Ekr.

Dollo [-loo], Louis [lui], belgia kuulus paleontoloog, * 1857.

dolman, ungari päritoluga vormikud ratsaväes (husarikuub), nööri-lustistega.

Dolmen.

dolmen, kiviaja hauakamber kivi-plaatidest, millest mõned on serviti püsti ja üks asetatud laeks.

Dolomiidid Tirolis Alpides.

Dolomiidid, Alpide osa Lõuna-Tirolis, Itaalias, koosnevad dolomiit-lubjakivist, kuni 3444 m kõrged.

dolomiit, rahkpaas, kõva, nii välimuselt ja kristallide kujult kui koostiselt lubjakivi-lähedane kivim ja mineraal, süsihapu kaltsium ja süsihapu magneesium (CaCO_3 , MgCO_3), moodustab suuri mägesid tard- või setekivimina, leidub ka Eestis, peam. siluri kihtides; dolomiiti kasutatakse ehitusmaterjalina ja mujal.

dolomiitjahu, dolomiidipulber, leidub looduses, Irboska kipsilademete alal *beljanka* nime all.

dolomiitkivi, dolomiidist tehtav tulekindel ehituskivi.

doloroso [-ooso] e. con dolore (it.), muus., valuliselt, kurvalt.

do-mažoor e. c-duur, mažoorne helistik põhiheliga do, noodis ilma ühegi eelmärgita, klaveril ainult valgeil klahvidel; on kõigi teiste helistikkude aluseks.

Dombrowski, Jan Henryk, Poola kindral, * 1755, † 1818; organiseeris Poola väeosi ning võttis osa vabadusvõitlustest, hiljem sõdis Napoleononi vägedes.

Dombrowski, August, läti kultuuritegevuse toetaja, asutas omal kullul koole ja seltse ning ehitas seltsimaju, * 1845, † 1927. Tema poeg August, * 1878, on viiulikunstnik.

domeen, kroonumõis, riigi maamand.

Domesnäs (liivi *Kuolka*, läti *Kolka* *rags*), Kuramaa põhjapoolseim nurk Liivi lahe suus, tuletorniga.

dominant, juhtiv tegur, määrav osa, valitsev joon (milleski); heliastmiku 5. aste, põhiheli kvint, põhiheli sobivaim kaaslane.

dominant-akord, kokkukõla, tavaliselt kolmkõla, mille põhiheliks on dominant.

dominantne, domineeriv.

domineerima, valitsema; esirinnas või ülekaalus olema, ülevõimima.

Dominicus [-mii-], pühak, hispaanlane, * 1170, † 1221; läks albilaste ümberpööramiseks Lõuna-Prantsusmaale, elas viimaks Itaalias, asutas dominiiklaste ordu.

dominiiklased e. dominikaanid, 1216 Toulouse'is asutatud mungaordu, jutlustajate organisatsioon lahkusliste ümberpööramiseks;

omasid sajandite jooksul suurt mõju ja kuulsust, andsid silmapaistvaid jutlustajaid, õpetlasi, kirikliku kunsti edendajaid ja — inkvisitsioonitegelasi. Olid hiljem usupuhastuse ägedad vastased. Välisvorm: valge kuub ja must mantel.

Dominikaani vabariik, Antillide saare Haiti idaosas, 48 711 km², 1,3 milj. el., peam. mulatte ja neegreid. Riigikeel hispaania. Äärmiselt viljakas maa suhkru, kakao, kohvi, tubaka, banaani jm. välja veoga. Pealinn Santo Domingo, 45 000 el. (1932), sadam lõunarannikul. Riik vabanes Hispaania alt 1821, lõi lahku Haiti vabariigist 1844. 20. saj-l Am. Ühendriikide mõju ja kaitse all.

dominioon, Briti riigi (←) autonoomsete osade nimetus; neil on oma parlament ja seadusandlus ning parlamendi ees vastutav valitsus, kusjuures nad ei allu Briti valitsusele, vaid ainult kuningale, kellel on igas dominioonis oma kindralkuberner.

do-minoor e. c-moll, minoorne helistik põhiheliga do, kolme bemoll-märgiga noodi eel.

dominus [doo-] (lad.), isand.

Dominus [doo-] (lad.), Issand.

Domitianus [-tsiaa-], Titus Flavius, Rooma keiser 81—96 p. Kr., * 51, † 96; esialgu jätkas riigi elu edendamist, hiljem sattus vastuollu senatiga ja muutus veriseks türanniks.

domitsiil, elukoht, (alaline) asupaik; *kaub.*, maksukoht.

Domostroi [-oi'], vene elujuhiste kogu, kirjutatud 16. saj.

domovoi [-voi'], slaavlaste rahvausundis majavaim.

domra, tatari päritoluga kolmekeelne vene keelpill, balalaika liik, pirkujulise kõlakehaga.

Don, jõgi Lõuna-Venes, ligi 1900 km pikk, teeb keskjooksul suure nurga itta, suubub Aasovi merre. Suurimad harud: läänes Donets, idas Hoper.

don (it., hisp.), härra, isand, Ita-

Donatello: Taavet.

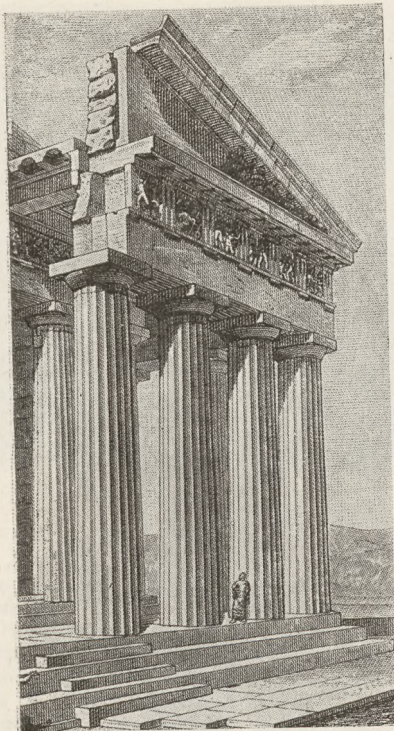
lias ja Hispaanias enne kõrgaadlike aunimi, hiljem hispaania üldine viisakusnimi esnime ees.

doña [donja] (hisp.), proua, preili (eesnime ees).

donaator, kinkija, annetaja.

Donalitiis [-liitsius], Kristjan, leedu rahvuslik kirjanik, peam. luuletaja, * 1714, † 1780; tema realistlike sugemetega teosed ilmusid trükkist pärast autori surma.

Donatello, itaalia viljakas kujur Firenzes, * 1386, † 1466; mitmekülgse realismilähedase loominguga, vararenessansi meister.

Dooria sambad.

donatsioon, annetus, kinkimine.

Donbass, vene lühendnimetus sõnadest *Donetski bassein*, tähistab suurt tööstusrajooni Donetsi jõe alamjooksul.

doneerima, annetama, kinkima.

Donets [-ne'-], Doni jõe lääneharu, 1100 km pikk; selle läänekaldal on suurim Vene kivisõela mitmesuguste kaevanduste ja metallitööndusega.

Dongen, Kees van, hollandi maalikunstnik Pariisis, * 1877.

Donimaa (vn. *Oblast Voiska Donskogo*), endise Vene haldusüksus Doni jõe kesk- ja alamjooksul sõjaliste teenete eest mõnesti eesõigustatud doni kasakate maana.

Don Juan [hua'n], hispaania algupära kirjanduslik tüüp: tavaliselt rikas, egoistlik elunautija, hoolimatu naistevõrgutaja. Esimene käsitleja hisp. draamatik Tirso de Molina (1634); edasi on teda käsitlenud prantsuse näitekirjanik Molière („Don Juan“, 1665) jt.

donkihhotism, eluvõõras toimine, seiklev tuuletallamine.

donna (it.), proua; aadlidaami aunimi Itaalias.

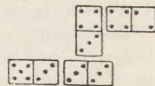
Donner, Otto, soome keeleteadlane, võrdleva keeleteaduse prof., * 1835, † 1909; kaalukate töödega. Tema poeg Kai, * 1888, † 1935, oli spetsialiseerunud samojeedi keelte uurimisele.

Don Quijote [hisp. *kihho'te*], Cervantese samanimelise pilkeroomaani sangar, karikatuurne rändrüütel, eluvõõra ning seikleva idealisti tüüp.

doodž, suure võimuga riigipea nimetus end. Veneetsia vabariigis (697—1797).

doom = toom (toomkirik).

doomino, 1) kat. vaimuliku pealismantel; 2) pikk ja lai (must) maskikostüüm (mantel); 3) lauamäng tavaliselt 28 doominokiviga (piklikud nelinurksed klotsid), millel igaühel on 2 ruutvälja ääri 0—6 punktiga.

Doomino.

Doonau (ung. *Duna*), Kesk- ja Kagu-Euroopa jõgi, Euroopas suuruselt teine, 2860 km pikk; ülemjooks Lõuna-Saksamaal ja Austrias, keskjooks Ungaris ja Jugoslaavias, alamjooks Bulgaaria ning Rumeenia piiril ja Rumeenias, suubub suure deltaga Musta merre. Tähtsaimad harud: vasakult poolt Tissa, Aluta, Seret ja Prut, paremalt Inn, Draava, Saava ja Moraava. Doonau on juba alates Saksa-maalt laevatav ning tema harudest on laevatavad üle 30. Äärmiselt tähtsa liiklemisteena on Doonau ühes oma laevatavate harudega tunnistanud rahvusvaheliseks, kõigile riikidele vabalt kasutatavaks veeteeks. — Pilti vt. Budapesti puh.

Doonaumaad, esijoones Doonau

kesk- ja alamjooksul asetsevad maad: Ungari, (osalt) Jugoslaavia, Bulgaaria, Rumeenia, laiemalt võttes ka Austria ning Slovakkia.

dooria murre, vana-kreeka keele murre, õieti üks läänemurrete rühm.

dooria stiil, vana-kreeka kunstistiil, avaldub peamiselt dooria sambas, mis on üheks Kreekas väljaarendatud kolmest sambatüübist. Dooria sammas on ilma baasita (sambajala e. -aluseta), ülalt peenem kui alt, kaetud madalate kannelüüridega (ülalt alla suunduvate ehisvaokestega), ülaots e. kapiteel nelinurkse abakusega ja selle all üleminekuna lihtsa ehhiinusega. — Joonist vt. eelm. lk.

doorlased, üks peamisi vana-kreeka suguharusid, asusid esialgu Põhja-Kreekas, tungisid u. 1104 e. Kr. Peloponnesosse ja asutasid seal Sparta riigi. Nende asundusi tekkis ka Väike-Aasias, Kreetal, Sitsiilias, Põhja-Aafrikas jm.

doos, annus, haigele korraga anda võidav arstimi osa.

doosima, doosi e. annust määrama; (arstimit) annusteks jaotama.

dopel-, dopelt = topel-, topelt.

Doppler, Christian, austria füüsik ja matemaatik, *1803, †1853; sai kuulsaks tema järgi nimetatud Doppleri printsibiiga.

Doppleri printsip, laineõpetuses seadus valgus- või helilainete võnkearvu suurenemisest ja vähenemisest olenevalt valgus- või heliallika ja vaatleja või kuulaja vahemaa vähenemisest või suurenemisest. Selle järgi lähenev heli tundub kõrgenevat, kuna kaugenev kuulaja kõrvas madaldub. Valguse alal läheneva allika kiired kalduvad sinaka, kaugeneva omad punaka varjundi poole (tähelepanekav spektris allikate suurte vahemaa muutumise puhul). Viimane asjaolu võimaldab arvutada taevakehade liikumist ja selle kiirust Maa suhtes.

Dordogne [-do'ni], Garonne'i jõe idapoolne haru Edela-Prantsusmaal, 472 km pikk.

Doré [-ree], Gustave [güstaav], prantsuse kuulus iseõppinud raamatuilustaja, *1833, †1883; tähtsamad illustratsioonid valmistanud Rabelais', Dante ja Cervantes'e peateostele ning piiblile.

Dorgelès [doržle's], Roland [-la'ŋ], prantsuse mõjukas kirjanik, sõjajärgse romaani „Puuristid“ (1919, eesti k. 1931) autor, *1886.

dorism, dooriapärase keelend, kunstilaad jne.

Dorpat, Tartu end. saksak. nimi.

dorsaalne, seljapoolne, seljasse puutuv; loomade puhul ventraalse e. kõhupoolse vastand.

Dortmund, suur tööstuslinn Ruhri piirkonnas Lääne-Saksamaal, söekaevanduste ja metallitööstusega, 540 500 el. (1933); rikas keskaegsest ehitismälestistest.

dos-à-dos [dozadoo] (pr.), 'sel selja vastu' (tantsul).

doseerima = doosima.

Dossi, Giovanni [džo-], itaalia maalikunstnik, *1479, †1542.

Dostojevski, Feodor, vene mõjukas kirjanik sügavalt psühholoogilise ja filosoofilise ilukirjandusliku loominguga, *1821, †1881; kirjeldas vaeste ja põlatud inimeste elu, võttis osa pahempoolsest poliitilisest ringist, sattus Siberisse sunnitööle ja sõduriks, vabanenud 1859, jätkas loomingut, elas hiljem kestvalt välismaal. Peateoseid: suured romaanid „Kuritegu ja karistus“ (1866, eesti k. 1929), „Idioot“ (1868) ja „Vennad Karamazovid“ (1879—80). D. looming on probleemiderikas ja ta tegelased vaevlevad otse haiglaseliste teotsimises. — Pilti vt. tahvli 11.

dotatsioon, varanduse annetus, annetis (kirikule, koolile vm. asutisele, riigi poolt tegelasele autasuna teenete eest riigi vastu); kaasavara.

doteerima, kaasavara või sisetulekuga varustama.

dots., lühend, = dotsent.

dotseerima, õpetama.

dotsent, laiemalt: ülikooli või mõne muu kõrgema õppeasutise

õpetaja; Eestis 1919—37 professorist üks aste madalam ülikooli määraline õppejõud, alates 1938 senine eradozent.

dotsentuur, dotsendiamet; dotsendi õppekoht.

double [dubl] (pr.) e. dubel-, muus., 'kahekordne' (diees, bemoll).

double [dabl] (ingl.), paarismäng tennis.

Doubs [duu], Saône'i jõe idapoolne haru Ida-Prantsusmaal, Šveitsi piiri lähedal, 430 km pikk.

Douglas [daglās], Šoti ajaloo tähtis šoti aadlisuguvõsa.

Doumer [dumee], Paul [pol], Prantsuse riigimees, * 1857, † 1932; a-st 1931 president, surmati atentadil.

Doumergue [dume'rg], Gaston [-to'ŋ], Prantsuse riigimees, * 1863, † 1937; korduvalt minister, 1924—1931 president.

Dover, sadamalinn ja kindlus Kagu-Inglismaal, Prantsuse Calais' vastas, pea-ülesõidukoht mandrile, 41 420 el. (1933).

doveri pulber, oopiumisisaldusega hall pulber ägeda kõha pehmemendamiseks.

Doveri väin (pr. *Pas de Calais*), Inglise Kanali kitsaim osa, 31 km lai.

Downing Street [daun- striit], tänav Londonis tähtsate valitsusasutiste, ms. välisministeeriumiga.

do-võti, muus., = c-võti.

Doyle [doil], Conan [konən], inglise kirjanik, * 1859, † 1930; kuulus kriminaaljuttude vabritseja (peategelaseks salapolitseinik Sherlock Holmes), ka paljude romaanide autor. Tema töödest on eesti keelses tõlkes ilmunud kümneid.

dr., lühend, = doktor.

Draakon.

draakon, muinaslooline loom, tavaliselt (mitmepäine) tiibadega lendmadu, kurjuse kehastis, hukkub sangari käe läbi; esineb ka aarete valitsejana.

Draakoni mäestik, Lõuna-Aafrika kõrglava järsk idanõlv mere lähedal (vt. Aafrika kaart).

draakonipuud, puukujulised troopilised liilitaimed nahksete lehtede

Draakonipuu.

dega, kuni 40 liiki; tähtsaim neist on Kanaari saartel laialt esinev puu, mis kasvab mitusada (harukordselt mitu tuhat) a. vanaks ja saavutab määratu

suurt tüvejämedust; selle viljust saadakse pruuni vaiku, nn. draakoniverd, mida tarvitatakse lakitöönduses.

draama, näidend, lavateos; kitsamalt: näidendi liik, tõsise sisu, kuid õnneliku lahendusega; ülekantult: tõsine sündmus, raske elamus. — Draama kujutab enesest kahekõnes ja monoloogis, miimikas ja žestis arendatud lugu, silmaga nähtavat tegevust, mida mängitakse vaatajaskonna ees. Draamateoses esitatakse tegevuse olulisi momente ning need on määratud ettekandmisele laval. Vaataja võtab neid ajutiselt olevikus toimuva tõelisusena. Selleks peab aga tegevuse (või peategelase karakteri) areng olema motiveeritud ning teose väline ülesehitus koondatud. Draama olemuseks on nimelt sihipüüdlik tegevus (teod ja tahted), mis on tõkendatud mitmesuguste (sageli teiste poolt etteveeretatavate) takistustega, seega siis kaaskiskuv võitlus. Tähtis on ka astmeline põnevuse tõusmine, selle hariaste ning tegevuskäigu lõpplahendus. Draama ülesehituses märgitakse üldse järgmisi osi: tegelasi ja olukordi tutvustav osa (ekspositsioon), lahkkelide ja võitlusemomentide sissetoomine (sõlm-punkt, dispositsioon), väljakujunev võitluse hariaste e. tipp (kollisatsioon), viimaks mingi pööre ühes õnneliku või hukutava lõpplahendusega. — Draama pealiigid: tragöödia (kurbmäng), mis lõpeb hävinguga, komöödia (naljamäng),

mis on ehitatud koomilistele vas-
tuoludele ja olukordadele, areneb
ning lõpeb lõbusalt, viimaks draa-
ma kitsamas mõttes (vaatemäng),
tõsielupilt soodsa lahendusega. —
Ajalugu: Euroopa draama on
tekkinud muistses Kreekas Diony-
sose auks korraldatavaist pidustu-
sist, kus kostümeeritud koor esitas
nimetatud jumalale ülistuslaule (di-
tümrambe). 6. saj-l e. Kr. Thespi-
s eraldas koorist esilaulja, ühe näitle-
ja, kes astus kooriga kõnelustesse.
Aischylos võttis tarvitusele juba 2
näitlejat ning Sophokles 3; viima-
ne nõudis draamalt ka juba tervi-
kulist ning lahendatud tegevust.
Aischylos, Sophokles ja Euripides
viisid õitsele nn. atika tragöö-
dia (←), kuna atika komöödia (←)
peamiseks väljaarendajaks sai Ari-
stophanes. Hiljem on draamakir-
jandus arenenud mitmes suunas
ning laadis, on aga sagedasti väga
sõltuv olnud vana-kreeka näitekir-
janduse eeskujudest.

„**Draamastuudio**“, 1920 Tallinnas
P. Sepa asutatud teatrikool, a-st
1924 sellest kujunenud sõnalavas-
tusteater, a-st 1937 „Eesti Draama-
teatri“ nime all.

„**Draamateater**“, sõnalavastuste-
ater Tallinnas 1919—25, Saksa teatri
ruumes, oli alates 1916 teotsenud
teiste nimede all; tekkinud „Vane-
muisest“, ühines sellega hiljem
uuesti.

Draava (sks. *Drau*, serbia *Drave*),
Doonau lõunapoolne haru Austria
lõuna- ning Jugoslaavia põhjaosas,
750 km pikk.

Drachmann [*drak-*], Holger, taa-
ni kirjanik, * 1846, † 1908.

Dragendorff, Johann Georg, ro-
huteadlane, * 1836, † 1898; Tartu
ülikoolis prof., dekaan ja prorek-
tor; tähtsate teaduslike uurimustega.

dragunid e. tragunid, kerge rat-
saväe liik.

drahm, 1) Vana-Kreeka hõbera-
ha, mitmesuguse väärtusega, jagu-
nes 6 obooliks; 100 drahmi = 1
miin, 6000 dr. = 1 talent; 2) prae-
guse Kreeka rahaühik (= 0,05

Ekr.), jaguneb 100 leptoniks; 3) ap-
teegimöödu-ühik (3,654 g).

Drake [*dreik*], Francis [*fraans-
sis*], inglise meresõitja, admiral, * u.
1540, † 1595; sõitis 1577—80 teise-
na ümber maailma, võitles His-
paaniaga tema võimu vähendami-
seks, levitas kartulit Euroopas.

Drakon, seadusandja Ateenas,
u. 621 e. Kr. pani kirja maksva
õiguse; tema seadused omandasid
vanasõnalise kuulsuse („drakooni-
lised seadused“) oma valjusega.

drakooniline, ülivali, ülikarm.

dramaatik, näitekirjanik.

dramaatika, näitekirjandus; elav
tegevus, põnevus, dramatism.

dramaatiline, draamapärane; elav,
põnev; traagiline, rask-elamuslik.

dramatiseerima, (kirjanduslikule
teosele või ainele) draama vormi
andma, näidendama.

dramaturg, lavastaja, teatri kir-
janduslik-kunstiline nõuandja.

dramaturgia, näidendiõpetus, la-
vastusõpetus, draamat ja selle eten-
damist käsitlev teadus.

drapeerima, (kangast, eesriiet)
kunstipäraseisse voltidesse seadma;
volditud riietega kaunistama.

drapeering, riide kunstipärane
voldistik.

draperii, kunstipäraselt voltides
olev riie.

drapp, kalevitaolise paksu riide
liik.

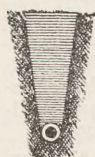
drastiline, järsk; käre, tugevasti
mõjuv; ägedalt kõhtu lahtistav.

draviidid, tumedanahksed eel-aar-
ialised ürgrahvad Ees-India lõuna-
osas ja Tseilonil, u. 60 milj. is.;
erinevad tugevasti hindudest.

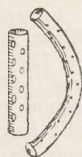
Dravniek, Jēkab, läti keelemees,
* 1858, † 1927; perioodiliste välja-
annete ja sõnastikkude toimetaja
ning kirjastaja, läti entsüklopeedia
koostamise juhataja 1906—1919.

dreadnought [*dré'dnoot*] (ingl. k.
'ära karda midagi'), eesti k. dred-
noot, 1905—06 ehitatud sellenime-
lise Inglise sõjalaeva järgi suurte,
üle 20 000 t lahingulaevade üldni-
metus.

drednoot, vt. dreadnought.

Toru-
dreen.

Haava-
dreen.

dreen, *med.*, äravoolutoru, tavaliselt kummi- või klaastoru haava põhjast, mädaniku asupaigast või kehaõonest mäda jm. vedeliku väljajuhtimiseks; *agr.*, pealt kin-

nine kraav, salakraav.

dreenima, dreenuitama, *med.*, toru abil ära juhtima, torutama; *agr.*, salakraavitama. Vt. dreanaž.

Dreileben, Burchard v., Liivimaa ordumeister 1340—45; tuli oma väega 1343 Harjumaale, lämmatas seal nn. „Jüriöö mässu“ ja mujagi vanade eestlaste viimased vabadusvõitlused.

Dreiser [*draizə*], Theodore [*oiə-də*], anglo-ameerika tähtis realistlik kirjanik, *1871.

drell, tugevakoeline toimne linane, kanep- või puuvill-riie madratsi- ja seelikuriideks, käterättideks, laudlinadeks jm.

dreanaž, *med.*, torutamine, dreenu ($\leftarrow$) abil väljajuhtimine; *agr.*, salakraavitamine (kinnikaetud veejuhtmetega) maa kuivendamiseks. Ottesed kuivendajad, peenimad salakraavid e. imeja-dreenid (kitsaste kraavikeste põhjas) asetsevad tavaliselt rööbiti ning juhivad vee koguja-dreeni, viimane jälle saadab selle emadreeni, kust vesi satub juba lahtisse äravoolukraavi; vee pääs lahtisse kraavi võib toimuda ka otsemini. Dreene moodustatakse väga mitmesugusest materjalist, mille järgi need kannavad nime-tusi nagu torudreen, latt-dreen, ki-vidreen, turvasdreen jne.

dreenerima = dreenuitama.

Drepanum [*-paa-*], Lääne-Sitsiilia linn, mille lähedal 249 e. Kr. Rooma laevastik hävitati Kartaago laevastiku poolt.

Dresden, (Saksa riigi osa) Saksi pealinn Elbe jõel, mis ta jaotab vana- ja uuslinnaks; tähtis liiklus-

sõlm ja tööstuskeskus, esijoones tubaka- ja šokolaadi-, optiliste riistade ja masinatööstusega; kunstiakadeemia ning tehnikaülikooliga, paljude teaduslike asutistega; omab hulga toredaid stiilseid ehitismälestisi, 649 000 el. (1933).

dresiin, esialgu sakslase Drais'i 1813 leiutatud puust sõiduk, mis liikus jalgadega maast äratõukamisel, jalgratta eelkäija; nüüd raudteel väike vanker, inimes- või mootorijõuga töötav kerge liiklusvahend rööbastel, peam. raudtee ülevaatuseks.

dress, (pidu-, spordi-) rõivastis.

dresseerima, välja õpetama (eriti loomi); (metsloomi) taltsutama.

dressuur, väljaõpetamine, -õpetus

dressöör, dresseerija.

Drewerk, Fr. J. = Reed Morn.

Dreyer, Max, saksa kirjanik, *1862; tema näidendeist on mitmed olnud eesti laval.

Dreyfus [*drefü's*], Alfred, juudi soost Prantsuse ohvitser, *1859, †1935; 1894 süüdistatud salakuulamise, mõisteti eluajaks sunnitööle, 1899 armustati, 1906 mõisteti õigeks. Tema protsessid kutsusid esile ägedaid poliitilisi võitlusi pahempoolsete ja tagurlaste vahel.

Dreyse, Joh. Nikolaus v., saksa relvameister, *1787, †1867; leiutas 1836 tagantlaetava süütenõel-püssi, peale selle tervikpadruni (laeng, sütik ja kuul koos).

dr. h. c., lühend, = audoktor.

Drina, Saava jõe lõunapoolne haru Jugoslaavias, ligi 350 km pikk.

drill, (esijoones sõjaväeliste) tegevuste ning võtete mehaaniline käteteharjutamine, automatiseerimine.

Drin, jõgi Põhja-Albaanias, 300 km pikk.

drend., lühend, = doktorand.

drogist, enamalt: droogidega kaupleja, nüüd: rohukaupmees.

dromedar, tavaline, ühe küüruka kaamel.

drontlased e. dodolased, kalkuni-taolised linnud tuviliste seltsist,

elaskid India ookeani saartel Madagaskarist idas kuni 18. saj.

droogid, taime- ja loomariigist saadavad (kuivatatud) toorained arstimeiks või arstimate valmistamiseks (arstimdroogid) ja tehniliseks otstarbeiks.

drops (ingl. k. 'tilgad'), puuvilja- ja suhkrukompvek.

Drottningholm, Rootsi kun. suviloss ühel Mälari järve saarel, pealinnast läänes, suurte kunstikogudega.

Droysen, Johann Gustav, saksa ajaloolane, poliitik, tähtis eriti vana ajaloo uurijana, * 1808, † 1884.

druiidid, vanade keltide preestri-seisus Gallias ja Britannias.

družiina, Vene ajaloos vürstide alaline kaitsevägi, eesotsas vürsti nõunike, bojaaridega (←).

Druus.

km², 65 000

druus, kobarkristall, kristallpesa mittekristsals kivimis; kivimi õõs, mille seinad on kaetud kristallidega.

Druusia, väike autonoomne maa-ala Süüria lõunaosas, 6800

el., peam. druuse.

druusid, sõjakas araabiakeelne segarahvas Liibanoni jm. mägedes Lõuna-Süürias, oma usundiga (juudi, ristiusu ja islami segu), kuni 100 000 is., alates 1922 pooled oma riigis Druusias.

drömlin e. dramlin (iiri k. *drumlin*), piklik lame kruusa- või moreeniseljak, mis kujuneb jääliustiku servaosis, voor (om. -e).

drüaadid, kreeka muinas-usundis puude kaitsevaimud, puunümfid, naisolendid, kes elavad puis.

Dryden [*draidn*], John [*džon*], inglise viljakas kirjanik, * 1631, † 1700; kirjutas tragöödiad, eriti aga vormikindlaid, selgeid ja kõlavaid luuletusi.

d. s., lühend, *muus.*, = dal segno.

Dsungaaria, madalam maa-ala (keskm. 1000 m ü. mp.) ning kõrvemaastik Sise-Aasias, Tienšani ja Altai mäestiku vahel, Hiina ja Turkestani vahelise vana karavanitee-

ga, rahvaste rändamise ajal mongolite läbikäigumaa.

dsungaariid, mongoli tõugu rahvas Dsungaaria idaosas, 18. saj-l alistatud hiinlaste poolt.

dz, lühend, = topeltsentner.

Dzeržinski, Felix, poolakas, Nõukogude-Vene juhtiv kommunist, poliitilise politsei Tšeka asutaja (dets. 1917) ning juht, * 1877, † 1926.

D-Zug, lühend saksa sõnast *Durchgangszug*, läbikäik-kiirrong, tähistab Saksamaal kiirrongi, mille vagunid on läbikäimiseks eriliselt üksteisega ühendatud.

džainad = džinistid.

Džamna (ingl. *Jumna*), Gangese jõe suurim lõunapoolne haru Ees-Indias, 1500 km pikk.

džaul (ingl. *joule*), inglise füüsiku J. P. Joule'i järgi nimetatud tööühik, = 10 milj. ergi, = $\frac{1}{9,81}$ kg/m, elektrilise töö puhul = 1 vattsekund.

Džehol e. Jehol [-o'ʃ], Põhja-Hiina maakond Mandžuuria piiril, 1933 okupeeritud Jaapani vägede poolt.

džemper (ingl. *jumper*) e. džamper, kootud või trikoost õmmeldud pluus, kampsun.

Džengis-khan, õige nimega Temutšin [-i'n], suure tatari riigi looja, * 1155, † 1227; alistas oma võimu alla tatari ja mongoli suguharud, vallutas kuni 1215 enamiku Põhja-Hiinast, 1218 Turkestani, 1221—23 Afganistani, Kaukaasia ja Lõuna-Venemaa.

džentelmen e. džentlmen (ingl. *gentleman*), aumees; peen ja viisakas seltskonnamees.

džent[el]menlik, aumehelik.

Džibuuti (pr. *Djibouti*), Prantsuse Somaalimaa pealinn Ida-Aafrikas, Adeni lahe ääres, 11 400 el. (1931); siit läheb raudtee Abessiinia pealinna Addis-Abebase.

džigiteerima, kiirelt ratsutama ning seejuures hobuse juhtimise ja relva kasutamise osavust näitama.

džihaad, muhameedlaste ususõda muu-usuliste vastu.

džiiri (it. *giro*) = žiiri.

džinism, budhismitaoline usund India idaosas, valju askeesiga, tekkinud 8. saj. e. Kr., üle miljoni pooldajaga.

džinistid, džinismiusulised.

džoki (ingl. *jockey*), elukutseline võiduratsur.

džonki e. džunke, hiina purjekas.

džungel, om. džungli, os. džunglit, võsa-, bambusroo- ja kõrkjatihnik Indias Gangese madalikul; üldse palavvööde ja lähistroopiline niiske ürgmets, tihedalt läbi põimunud väänkasvude ja ronitaimedega, eriti aga Indias.

džuudžitsu (ingl. *ju-jitsu*), jaa-pani enesekaitsesüsteem, koosneb hulgast kiireist ja osavaist võttest, mille abil on ilma relvadeta võimalik kallaletungijat võitlusvõime tuks, kahjutuks teha. On levinud peamiselt spordina.

džuut (ingl. *jute*), om. džuudi, india linna; palavmaade põõsastaime (pärnaliste suguk-st) varrekiud; tähtsuselt puuvilla järgmine kiudaine, millest tehakse kotte (odav pakkimismat, massikaupadele nagu jahu, tsement), köisi, matte, vaipu, kangaid.

Džuut.

džäss (*jazz*), kiirrerütmiline moodne neegritantsu-muusika.

džässbänd (ingl. *jazzband*), džäss-orkester, koosneb väga mitmesuguseist muusikariistust, eriti löök-mänguriistadest; neid mängitakse tihti vahelduvalt ja sinna juurde kuulub sageli ka laul.

džörsi (ingl. *jersey*), peen villaliik ja sellest tehtud kedrus; sellest kedrustest kootud jakk; džörsi veis.

džörsi kari, teatavat tõugu piimakari, lühisarvine, lehmad suure udaraga.

duaalne, kaksik-olune.

dualism, kahe- ja kaksikjagunvus; poliitikas kahe võimu võistlus või tasakaal; *filos.*, kahe- ja kolme-õpetus, õpetus kahekordsest, kak-

sik-olusest ja vastuolulisest maailma põhiolemusest, mille järgi seatakse teineteise vastu ise-, oma-seaduslikkude põhiprintsiipidena näit. headus ja kurjus või vaim ja aine, hing ja ihu; selle vastand: monism.

dualistlik, kahene, kaksik-olune; dualismil põhinev.

Dubarry [*dübarii*], Marie Jeanne [*-rii žann*], Prantsuse kun. Louis XV armuke, * 1743, giljotiinit 1793.

dubel, *muus.*, vt. double (pr.).

dublant, teatris või filmis teine näitleja mingile osale, teislane.

dublee, tagasipörkelöö (näit. ko-ronamängus).

dublee-kaup, pealt kullatud odavast metallist esemed.

dublee-kuld, kuldplaatidega kaetud odavam metall.

dubleerima, kahekordistama, liitma; kokku valtsima; kallismetall-plaadiga (teist metalli) katma; üksiklõngu (korrutamiseks) rööbiti kerima; tagasipörkelööga tabama; teatris või filmis mingi osa tavalist kandjat asendama.

dublett, teisik, eriti teine eksemplar mingist asjast mõnes kogus; kahest osast kokkupandud ilukivi (pealmine pool kalliskivist).

dublikaat = duplikaat.

Dublin, Iiri vabariigi pealinn Iirimaa idarannikul, elava kaubanduse ja tööndusega (eriti masina- ja laevaehitus), kahe ülikooli, akadeemia jm. teaduslike asutistega, rikas toredaist hooneist, ühes eeslinnadega 419 000 el. (1931). Vana kelti linn, sattus 9. saj. taanlaste, 1171 inglaste kätte, sai 1921 Iiri omaks.

Du Bois-Reymond [*dübud'remo'ŋ*], Emile [*-i'l*], saksa füsioloog, lihaste ja erkude tegevuse eriuurija, * 1818, † 1896.

Dubraani e. Tubrani (end. Do-beran), öieti Valgeranna, ranna-väljasõidukoht Pärnust 6 km läänes.

Dubrovnik (it. *Ragusa*), sadam ja kosukoht Dalmaatsias (←).

duc [*dük*] (pr., lad. sõnast *dux*,

'juht'), hertsog, prantsuse aadlititel, printsist astme võrra allpool.

duce [dutše] (it., lad. sõnast *dux*, 'juht'), pealik, Itaalias diktaator Mussolini aunimi (*Il duce*).

Duden, Konrad, saksa keelemees, * 1829, † 1911; koostas ametlikult maksva saksa keele õigekeelsussõnaraamatu, mis on, alates 1880, ilmunud paljudes trükkides.

dukka e. duda, vilepill (slaavi rahvastel).

duell, kahevõitlus.

duellant, kahevõitleja.

duelleerima = duellima.

duellima, kahevõitlust pidama.

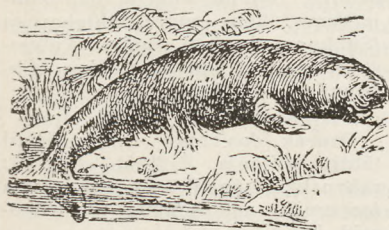
Duero [-eero] (port. *Douro*), jõgi Pürenee poolsaare läänepool, 780 km pikk.

duett, kahe isiku poolt ettekantav kahehääleline laul.

„Du gamla, du fria, du fjällhöga nord“ [fjällhööga nuurd] (rts.), Rootsi rahvuslaulu algussõnad, 'Sa vana, sa vaba, sa tundrukõrge põhjamaa'.

Du Gard [dügaar], Roger Martin [rožee -tä'n], prantsuse romaania kirjanik, * 1881. Nobeli laureaati 1937.

dugong e. merineitsi, imetaja loom meriveiseliste seltsist, elab India ookeani rannikuil.

Dugong.

Duhamel [düame'l], Georges [žorž], prantsuse psühholoogiline kirjanik, * 1884; sügavalt idealistliku loomingu, on kirjutanud luuletusi, novelle, romaane, esseid jm.

Duisburg [düüs-], tööstus- ja kaubalinn Lääne-Saksamaal, Reinist paremal, selle haru Ruhri suudmel,

suurim sisevete-sadam Euroopas, tugeva metallitööstusega, 440 000 el. (1933).

Dukas [dükaa], Paul [pol], prantsuse helilooja, * 1865, † 1935; meisterlike klaveri- ja sümfooniliste teostega.

dukas = tukat (rahaühik).

duke [djuuk] (ingl.), hertsog, Inglise kõrgeim aadlititel.

dulce et decorum est pro patria mori [dekoo-] (lad.), 'magus ja auväärne on isamaa eest surra' (Horatiuse sõnad).

Dulcinea [-ïne'a], külanaine, rüütel Don Quijote (←) idealiseeritud kallike; üldse koomiline sümbol naisest, kellesse ollakse armunud.

dultsiin, eriline magus aine, valge pulber.

Dumas [dümaa], Alexandre, van., prantsuse kirjanik, * 1803, † 1870; koostas näidendeid ja paljukoitelisi põnevusromaane; peateosed: rom. „Kolm musketeri“ (1844, eesti k. esiosa 1923–24) ja „Krahv Monte-Cristo“ (1841–45, e. k. 1899).

Dumas [dümaa], Alexandre, noor., eelmise poeg, prantsuse kirjanik, * 1824, † 1895; kirjutas peam. abieluprobleeme käsitlevaid näidendeid ja romaane; kuulsaimad teosed: jutust. „Kameeliadaam“ (1849, näid. 1852, Eestis mängitud) ja näid. „Poolmaailm“ (1855).

dumdum-kuul, lõhkev püssikuul, tekitab raskeid haavu, sõjas rahvusvaheliselt keelatud.

dumping, kauba müük välisturgudel odavamalt hinnaga kui kodumaal, isegi alla tootmiskulude; sellega taotletakse ettevõtte töötamist suurema koormusega ning seega odavamaid tootmiskulusid, sageli ka kauba väljaveo maal vastava tööstuse tekkimise või arenemise takistamist jms.

Dunajets [-naa-], Visla ülemjooksu parempoolne haru Lõuna-Poolas, 208 km pikk.

Duncan [dankən], kaks Šoti kuuningat 11. saj-l.

Duncan [dankən], Isadora, Ameerika päritoluga tantsijanna Euroo-

pas, tantsukunsti uuendaja, * 1878, † 1927.

Dundee [da'ndii], linn Šoti idarannikul, 3,2 km pika sillaga, ülikooliga, vaalapüügi ja linatöönduse keskus, laevaehitusega, 176 000 el. (1931).

dungaanid, hiinakeelne türgi-tartari rahvas Dsungaarias ja Loode-Hiinas, mõni milj. is.

Duns Scotus, Johannes, kuulus skolastik, * u. 1270, † 1308; äge skolastika arvustaja. Tema pooldajad: skotistid.

duo, helitöö kahele muusikariistale (vrd. duett).

duodeets, raamatu kaheteistkümnendik-kaust; paberipooogen on siin murtud 12 leheks (24 lk.).

duodetsimaalsüsteem, *mat.*, kahe-teistkümnend-süsteem; selle aluseks on arv 12 (nii 12 = tosin, 12 tosinat = gross).

duodraama, näidend kahe tege-lasega.

dupleerima = dubleerima.

dupleks-, topel-, topel-.

dupliik, vastus.

dupliikaat e. dubliikaat, teisik-dokument, mingi dokumendi, näit. kauba saatikirja teine eksemplar.

dupliikaator, joonestiste ja kirjutiste paljundaja.

duplitseerima, kahekordseks te-gema, kahekordistama.

duraanametall, metallisulam peamiselt vasest (ligi $\frac{2}{3}$) ja tsingist (ligi $\frac{1}{3}$), keemilistele toimetele vastupidav laeva- ja masinametall.

duralumiin, metallisulam alumiiniumist peam. vase lisandiga, kerge, kuid kõva lennuki- ja auto-metall.

Durance [dūra'ŋss], Rooni (Rhône'i) idapoolne haru Kagu-Prantsusmaal, üle 300 km pikk.

duratsioon, kõvastumine, kõve-nemine.

Durban e. Port-Natal, tähtis kaubasadam Lõuna-Aafrikas, India ookeani rannikul, 259 000 el., neist 95 000 valget.

durianipuu, puu Malai saaresti-kus, peasuurse, pealt lühiogalise

viljaga, mis sisaldab seemnete ümber haisvat, kuid maitsvat vilja-liha.

Durkheim [dūrkeem], Émile [-i'l], prantsuse moodne ühiskonnatead-lane, * 1858, † 1917.

durra e. sorgo, neegrihirss, kõrs-vili, tähtis põrismaalaste toidutaim Hiinas, Kesk-Aasias ja Aafrikas.

Duse, Eleonora, itaalia kuulsa näitlejanna, * 1859, † 1924; eriala: traagilised sangariosad.

dušš, duši, dušši, vihmand, vih-mandkümbel, vee langemine ke-hale jugadena; on väga mitut liiki.

duuma, rahvaesinduskogu, voli-kogu end. Venes; liik ukraina (väikevene) rahvalaule.

duumarahad, 250- ja 1000-rubla-lised Vene pärrahad pärast 1917. a. revolutsiooni.

duumviraat, kahemehe-valitsus (Vana-Roomas).

duumvirid, kahemehelise kõrge-ma ametkonna liikmed.

duur, *muus.*, = mažoor.

dux (lad.), juht, väejuht, pealik; keskajal: hertsog.

„Dvigatel“, 1897 asutatud a/s, va-guni- ja masinavabrik Tallinnas; selle asemele asutati 1932 a/s „Eesti Dvigatel“.

Dvinaa (vn.) e. Dviina, os. Dvi-naad e. Dviinat, suurim jõgi Põh-ja-Venes, kahe suure lähteharuga (Suhhoona ja Jug), suubub Valges-se merre, 755 km pikk, ühes Suhhoonaga 1780 km.

Dvinsk (vn.) = Daugavpils.

Dvořák [dvó'ržak], Anton, tšehhi tähtis helilooja, * 1841, † 1904; rahvusliku kunstikõrge loominguga (ooperid, sümfooniaid, kooriteo-seid jpm.).

Dvořák [dvó'ržak], Max, austria kunstiloolane, * 1874, † 1921; kunstiloo kui vaimse elu arengu, kui vaimuloo käsitleja.

dändi (ingl. *dandy*), mõõtuandev mees rõivastuse alal; moenarr.

Däubler [doi-], Theodor, saksa sügavatundeline luuletaja, * 1876, † 1934.

Döblin, Alfred, saksa kirjanik,

fantastiliste ja ajalooliste romaanide autor, * 1878.

Döllinger, Ignaz v., saksa kuulus usuteadlane, vabameelne katoliiklane, * 1799, † 1890.

Dücker, Eugen Gustav, baltisaksa maalikunstnik peam. Saksa maal, * 1841, † 1916; eriala: rannikumaastikud.

dünaamika, mehaanika osa, õpetus jõududest e. tungidest ja nende varal tekitatud liikumistest (gaaside dün. = aerodünaamika, vedelikkude dün. = hüdrodünaamika) *muus.*, õpetus helijõu muutustest; üldtäh.: liikuvus, jõulisus, vaimne sisejõud.

dünaamiline, dünaamikasse puutuv; jõuline, võimas, hoogus, liikuv.

dünaamiline keeleuurimine = diakrooniline (arengulooline) keeleuurimine.

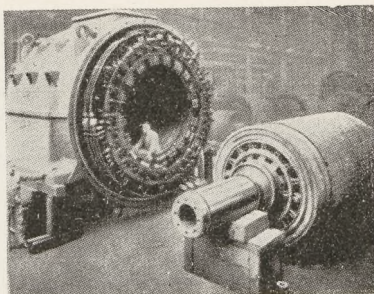
Dünaburg (sks.) = Daugavpils.

dünamiit, 1867 rootsi inseneri A. Nobel'i leiutatud lõhkeaine, koosneb peamiselt nitroglütseriinist, mis väga ohtliku õlina segatakse seda endasse imevate ainetega; sel teel saadud sitkest, vähem ohtlikust massist vormitakse pulgakujulised padrunid, mis plahvatavad soojas seistes või äkilisel kuumendamisel. Pealiigid: 1) želatiindünamiidid, mis koosnevad kuni 92% nitroglütseriinist ja segatakse nitrotselluloosiga; need on kõige tugevama lõhkejõuga ained; 2) ammoniumsalpeeter-dünamiidid, kus nitroglütseriin moodustab massist väiksema osa.

dünamis (kr.), jõud, võime.

dünamism, filosoofiline vaade, mille järgi kõik materiaalne maailmas kujutab enesest ainult toimivate jõudude avaldusi.

dünamo e. dünamomasin, elektrimasin, mis mootorist, auru- või veejõu-masinast saadavat mehaanilist energiat muundab elektrienegiaks. Koosneb paigalseisvast osast (staatorist) — väliskerest magnetiga, mis annab magnetivälja, ja keskel pöörlevast ankrust, millele on erilisel viisil keri-

Suurejõuline dünamo (ankur välja tõstetud).

tud traatmähis, ning lõpuks elektrivoolu võtvast seadisest. Ankur pannakse pöörlema oma telje ümber diiselmootori, auru- vm. masinaga. Ankru pöörlemisel tema traatmähised lõikavad magneti tungivälja ning viimase toimeel kutsutakse neis esile elektriline jõud, nn. induktioonivool. See vool juhitakse läbi magnetipooluste mähiste, millega suurendatakse pooluste magnetismi. Seeläbi omakorda tekitatakse jälle pöörleva ankru mähistes tugevam vool, mis uuesti suurendab magnetismi. Selline vastastikune toime kestab kuni (antud masina juures) maksimaalse võimaliku elektromotoorse jõu saavutamiseni, et saada tarvitamiseks võimalikult tugevat voolu. Selle äsjakirjeldatud, nn. dünamoprintsiibi rakendamine (1867 W. Siemens'i poolt) võimaldas alles töövõimelise dünamomasina ehitamise. — Ankrumähise traadid ei lõika alati ühepalju tungjooni, vaid ühel momendil paljusid, teisel väheseid, millest ka sõltub voolutugevus. Elektrijõud seetõttu tõuseb ja langeb reeglipäraselt vahelduses. Ankru pöörde ühe poolringi ajal pealegi lõigatakse tungjooni ühes, teise poolringi ajal teises suunas, mistõttu ka elektrivool liigub kummagi poolringi ajal eri suunas. Vool vaheldub seega siis kokkuvõttes nii tugevust kui suunda ja kannab ka vahelduvvoolu nime. Selle voolu väljajuhtimi-

A. Dürer : Nürnbergi linnanõuniku portree.

seks ühendatakse mähisetraadi otsad kahe metallrõngaga, millede vastu hõõrduvad kaks metallharja. Alalisvoolu saamiseks lastakse aga harju hõõruda kahest teineteisest lahutatud poolrõnga, nn. kommutaatori vastu. Voolu suuna vaheldumise aegadel vahelduvad ka teljel pöörlevad, harju puudutavad poolringid (teiste sõnadega, vahelduvad ka harjad), mistõttu vool liigub püsivalt ühes ning samas suunas.

dünamomeeter, jõumõõtja, mitut liiki seadis kehalise jõu, füüsilise tungi, masinate töö ja võimsuse mõõtmiseks.

Dünamünde (sks.) = Daugavgrīva.

dünastia, valitsejasugu.

dünastiline, dünastiasse puutuv või kuuluv, selle kohta käiv.

Dürer, Albrecht, saksa kuulus maalikunstnik ja graafik, * 1471, † 1528; elas ja teotses peam. Nürnbergis, omandas itaalia renessanss-kunsti põhimõtted ning rakendas

neid omapärase kunstilaadi väljaarendamiseks kodumaal. Tema mitmekülgne looming on silmapaistev oma moraalse tõsiduse ja tehnilise viimistluse poolest; laialdase loomingu kõrval portreede, piibli- ja mütolooligiliste maalide alal on ta eriti viljakas-mõjukas olnud graafikuna, nii puu- kui vaselõikes ja joonistuses; on kirjutanud ka raamatuid perspektiivist, proportsioonist, sõjakindlustuskunstist jm. — Pilti vt. tahvlil 11.

düs-, kreeka eessilp, tähistab ebaolu, puudust, riket, halbust jne.

düsenteeria, kõhutõbi (←), verine kõhutõbi.

düslaalia, kõnehäire, kogelemine.

düspepsia, seedehäire, -korrasus.

Düsseldorf, tööstus- ja kunstilinn Lääne-Saksamaal, Reini paremal kaldal, hea sadama, metalli-, klaasi- ja kudumistööstusega, kuulus kunstiakadeemia ning -muuseumiga, teaduslike uurimisasutistega, 499 000 el. (1933).

düü, turbamuda (järvedes).

düün, *füüs.*, jõu- e. tungiühik, tung, mis 1-grammilisele massile annab kiirenduse 1 sm sekundis (matemaatiliselt: sekund-ruudu kohta); on väga väike ühik, vastab $\frac{1}{981}$ g (1,02 mg) raskuse keha rõhumisele tema alusele; *geogr.*, luide.

Düüna jõgi = Väina jõgi.

düüs e. tüüs, *tehn.*, toru kitsenev osa vedelikkude või gaaside liikumise reguleerimiseks.

Dyck [*deik*], Anthonis van, madalmaade maalikunstnik, * 1599, † 1641; töötas Genuas, Antwerpenis, Londonis jm. peam. kõrgemate kihtide portreemaalijana suursuguses, esinduslikus stiilis; on loonud häid maale ka piibliteemadel. — Vt. tahvlit 12.

Dygasiński [*dõgassinjski*], Adolf, poola naturalistlik kirjanik, looduse ja loomade kirjeldaja, * 1839, † 1902.

Dyk [*dik*], Viktor, tšehhi mitmekülgne kirjanik, * 1877, † 1931.

E

E, e, häälik ja ladina alfabeedi viies, eesti tähestiku neljas (võrre tähed ühes arvatult kuues) täht. — Muusikas on *e* (= mi) do-ma-zoor-astmiku (e. -heliredeli) 3. heli.

E, lühend sõnast ingl. *East*, pr. *Est*, 'ida'; tarvit. kaartidel ja ilma-teateis.

E., lühend sõnast *Eesti*.

e., lühend sõnast *ehk*.

eakas, om. eaka, os. eakat, elatunud, vanema-ealine.

earl [õöl] (ingl.), krahv.

east [iist] (ingl.), lüh. *E*, *ida*.

eastama (kedagi), täisealiseks arvama, (kellelegi) täisealise õigusi andma.

Eastlake [iistleik], Elizabeth, inglise kirjanik, * 1809, † 1893; viibis Tallinnas, avaldas kirjavahetust ja novellikogu eestlaste elust „Liivimaa jutud“ (1846, eesti k. 1930).

eau [oo] (pr.), vesi.

eau de Cologne (pr.) = odekolonn.

EBA, lühend, = Eesti Bibliograafia Asutis.

eba-, mitte-; väär, ekslik, näiv.

ebajumal, väärjumal, mingiusuliste juures iga muu usu, paganausu jumal; (kellelegi) jumaluseks saanud asi (näit. raha) või isik.

ebak e. aberratsioon, elavas looduses mingi liigi normaalkujust tugevasti kõrvale kalduv taime- või loomavorm; seejuures tugevasti haiglast iseloomu kõrvalekaldega ebakut nimetatakse väärarendiks e. deformatsiooniks.

ebaklassitsism e. pseudoklassitsism, klassitsistliku voolu teine nimetus peam. prantsuse 18. saj. kirjanduses, kus antiikkirjandusest vankumatuid eeskujusid võttes mindi liialdustesse, esijoones draama ülesehituse kolme (aja, ruumi ja tegevuse) ühtsuse nõudes, arvestamata antiikaja kunsti-ideaale põhjustanud asjaolusid ja tingimusi, tabades seega rohkem välist vormi kui vaimu.

ebakõla, sobimatu heliühend, lahkõla, lahkeli, sobimatus.

ebalema, ebalda, ebalen, ebale-sin, ebaldakse, ebalnud jne., kahtlema.

ebanormis, om. -normsa, mittetavaline, ebanormaalne.

ebanormus, ebanormaalsus.

ebaproduktiivne, mitte- e. vähetootlik.

ebarotlased, väliselt rotitaoliste, taimtoiduliste loomade sugukond näriliste seltsist, näit. kobrasrott e. nutria (Lõuna-Ameerika parasvöövete ääres).

ebastama (dokumenti) võltsima.

ebausk, väljaspool maksvat usundit olevad uskumused üleloomulikesse jõududesse ja mitmesuguste nähtuste saatustmääravasse tähendusse.

Ebavere mägi, mäekink Lääne-Virumaal, Kilti raudteejaama ja Väike-Maarja aleviku vahel kohal, 146 m ü. mp., eesti rahvaluules seotud muistendiga maa alla kadunud toredast linnast.

ebavili, taimevili, mis kasvab mitte ainult õie sigimikust, vaid ka muist õieosadest, näit. õun, pirn.

ebavoorus, paheline omadus.

ebe, om. ebeme, os. ebet, kübe, helve (om. helbe); (sule-)judemeke.

ebel, om. -a, edev.

ebelema, ebelda, ebelen, ebelesin, ebeldakse, ebelnud jne., edvis-tama.

Ebers, Georg, saksa romaanikirjanik, * 1837, † 1898; egiptoloogina professorina kujunes eriti muinas-teaduslike romaanide viljelejaks.

Ebert, Friedrich, Saksa riigimees, * 1871, † 1925; sadulsepp, ajakirjanik, a-st 1913 sotsiaaldemokraatliku partei juht, nov-st 1918 riigikantsler, 1919—1925 esimene Saksa vabariigi president.

Ebert, Max, balti-saksa muinas-teadlane, * 1875, † 1929; tähtsate uurimustega üld- ja Baltimaade arheoloogia alalt.

ebesulg, udusulg.

eboniit, kõvakummi, tumepruun või must sarvjas aine, mis saa-

dakse kautšukist keskm. 30% väävli lisandamisel ja kuumutamisel: tarvit. iluasjadeks, kammitöönduses, elektrinduses isoleerainena ja mujal.

Ebro, jõgi Kirde-Hispaanias, voolab Kantaabria mägedest läbi Aragónia Vahemerre, 927 km pikk, ainult kohati laevatav.

ebur, elevandiluu.

eece homo [ektse] (lad.), „ennäe inimest“, Pilaatuse sõnad rahva ette viidud, kibuvitsakroonis ja purpurmantlis Jeesuse kohta; maalikunstis: selliselt kannatava Kristuse kujutis.

Echegaray [etšegarai], José [hosee], hispaania näitekirjanik, * 1832, † 1916; Nobeli pool-laureaat 1904.

echinos [ehhiu-] (kr. k. 'siil'), ehhiinos e. ehhiinus, kreeka ehituskunstis dooria samba (vt. joonist lk. 256) pea osa samba tüve ja abakuse e. kateplaadi vahel.

echo (kr.), kaja.

Eckener, Hugo, saksa õhulaevnik, * 1868; õhulaevade ehitaja ning „Graf Zeppelin“ juht selle esimesel reisel Ameerikasse 1928, ümber maailma 1929, põhjanabale 1931.

écôle [eko'l] (pr.), kool; üldse õppeasutis.

écrasez l'infâme! [ekrazee lāŋfa'm] (pr.), 'hävitage see alatu!', Voltaire'i juhtlause võitluses katkiriku vastu.

écu [eküü] (pr. k. 'kilp') e. eküü, mitme endise Prantsuse metallraha nimetus.

Ecuador = Ekuador (riik).

ed., lühend lad. sõnast *editio*, 'trükk', või *editid*, 'on välja andnud'.

edami juust, hollandi juustuliik, peakujuline kera, tavaliselt pealt punaseks värvitud.

„Edasi“, eesti kommunistide ajaleht Leningradis 1917—37; varemalt ja samaaegselt mitme pahempoolse perioodilise väljaande nimi Tallinnas, ka Peterburis ja Tartus.

edasiande-pealdis e. siirmispealdis, (veksli) edasiande-pealiskiri, indossament e. žiir.

edasikaebus kohtuotsuse peale taotleb asja uut läbiarutamist ning õiglasemat otsust; edasikaebust on mitut liiki, näit. apellatsioon-, kassatsioon-, erakaebus, kaja jne.

edasikindlustus, kindlustusseltsides vastuvõetud kindlustuste teiskordne kindlustus nende poolt (teises vastavas asutises), riisiko vähendamiseks.

edastama, edasi kaebama.

edastuskaebus e. edastus, apellatsioonikaebus, apellatsioon (←).

Edda, muinasgermaani kirjanduse peateos: kaks muinas-skandinaavia käsikirja: 1) vanem Edda, sisaldab 9.—12. saj-st pärinevaid, u. 1250. a. kogutud jumalate- ja sangarilaule, vanasõnu ja elutarkust; 2) noorem Edda, proosateos, poeetika õpperaamat, mille koostanud u. 1225 islandlane Snorri Sturluson; sisaldab rohkesti näiteid jumalatelugudest jm. luulest.

ede, om. -me, ettemaks, avanss.

Ede, naisenimi.

edeeprima, välja andma, kirjas-tama (trükiteost).

edel, om. -a, rahvusvah. lühend. SW, ilmakaar: lõunalääs.

Edela-Aafrika (ingl. *South West Africa*), end. Saksa asumaa Angoola lõunapiiri ja Oranje jõe vahel, nüüd Lõuna-Aafrika Uniooni mandatmaa, 836 000 km², u. 273 000 el. (1933). Pealinn Windhuk.

Edelfelt, Albert, soome realistlik maalikunstnik, * 1854, † 1905; viljaka loominguga soome rahvaelu aladelt, piiblist ja ajaloost. — Vt. tahvlit 13.

Eden [iidən], Anthony, Inglise riigimees, * 1897; 1934—35 Rahvasteliidu minister, 1935—38 välisasjade riigisekretär; Inglise välispoliitika juhtiv tegelane, Rahvasteliidu ja rahu eest võitleja.

Eder, Weseri jõe ladvaharu Fulda lääneharu Lääne-Saksamaal, 135 km pikk.

Ederberg, Friedrich, eesti usu-teadlane, * 1859; kauaaegne kirikuõpetaja, praost, ärkamisaegne rahvuslik tegelane, vaimulik kirjanik.

Ederberg, Paul, eelmise poeg, arvuteadlane, gümn. õpetaja ning õpperaamatute autor, * 1889.

Ederberg, Ernst, eelmise vend, arhitekt, * 1891.

edetama, edet, avanssi andma.

ediil, kõrgemate riigiametnikkude liik Vana-Roomas.

edikt, Vana-Roomas kõrgem ametlik teadaanne või korraldus, (valitsuse) määrus, käskkiri.

Edinburgh [*edinburg*], Šotimaa pealinn Forth'i lahe lõunarannikul, vana Šoti kuningate lossiga linna keskel kaljumäel, toredate uutegi hoonetega tööstuslinn, ülikooli ja tähetorniga, 457 000 el. (1934).

edis, kautsjon.

Edison [*edison*], Thomas Alva, ameerika geniaalne leiutaja, elektrotehnik, * 1847, † 1931; andekas ja töökas iseõppija, kujunes maailmakuulsaks töösturiks, leiutas rea aparaate, näit. fonograafi (1877), eriti rakendades teiste teoreetilisi ideid, ehitas näit. elektripirni (1879), esimese elektrijaama, juhtmetega voolu tarvitajate juurde (1882), filmimisaparaadi (1889), telefoni, elektriraudtee jpm. — Pilti vt. tahvilil 11.

editor [*e'd-*] (lad.), väljaandja, kirjastaja; ka peatoimetaja.

editsioon, (raamatu) väljaandmine, kirjastamine; väljaanne, trükk.

Edschmid, Kasimir, ps., saksa ekspressionistlik kirjanik, * 1890.

edukatsioon, kasvatus.

eduma, edasi liikuma, edasi jõudma, kõrgemale kohale tõusma, avansseeruma.

Edur, om. -i, mehenimi.

edus, om. -a, jõudus (jõudsa).

eduskund (sm. *eduskunta*), Soome rahvaesindus, parlament.

edustama, jõutama, edendama.

edustus, edendamine.

edutama, liikuma panema, soodustama, edasi viima, ametis kõrgendama, avansseerima.

edutseerima, kasvatama.

e-duur, *muus.*, = mi-mažoor.

Edward [*eduəd*], kaheksa Inglise kuninga nimi. Neist E. VII valit-

ses 1901—10, olles väga edukas välispoliitikas. E. VIII, * 1894, sai troonile 1936, kuid loobus sellest valitsusele ja kõrgemalele seisustele vastuvõtmatu abielu ja valitsusvõimu küsimuste pärast.

edvik, edev inimene.

eebenipuu, raske ja kõva, harilikult tumepruun või must väärispuit, saadakse paljudest troopilistest ja lähistroopilistest puudest peam. eebeniliste suguk-st, näit. must eeben Aafrikast, Indiast ja Malai saarestikust, punane Lääne-Indiast ja Aafrikast, roheline Kesk- ja Lõuna-Ameerikast. Tarvitatakse kunstiesemete nikerdamiseks, kepikeks, käsiraudadeks, lauanõudeks jm.

Eeden, paradiisiaia nimi, esineb ka üldsõnana *eeden*, 'paradiis'.

Eeden, Frederik van, hollandi romantiline kirjanik, * 1860, † 1932.

eedomlased e. edomiidid, Eesavi (←) e. Eedomi järglased, elasid Surnumerest kagus.

eedulased (lad. *Aedui*), vana-ajal suur kelti suguharu Kesk-Gallias.

eefei, taim: luuderohi.

eekvid (lad. *Aequi*), suguharu vana-ajal Kesk-Itaalias, alistati roomlaste poolt 304 e. Kr.

Eela, naisenimi.

eel-ajalugu e. esiajalugu, ajaloolise aja eelne, vanim ajajärk inimkonna ajaloos, samuti teadus inimese elust ja olukorrast sel ajajärgul, mille kohta pole olemas kirjalikke, ajaloolisi andmeid. Egiptuses, Ees-Aasias ja Hiinas ulatuvad ajaloolised teated tagasi kuni 4000 a. e. Kr., Euroopas aga kestis eel-ajalooline aeg üldiselt kuni 1000 a., kohati isegi kuni 250 a. e. Kr. Ajaline jaotus: vanem kiviaeg (u. kuni 10 000 e. Kr.), noorem kiviaeg (u. kuni 2000 e. Kr.), pronksiaeg (keskm. kuni 1000 e. Kr.), raua-aeg (Lõuna-Euroopas alates u. 1000, Skandinaavias u. a-st 400 e. Kr.). Eel-ajalugu kasutab esiaja uurimiseks mitmete muude teaduste abi ning jaguneb ise erialadeks

nagu muinasteadus, antropoloogia jt.

Eelar, om. -i, mehenimi.

eelarve, mingi asutise, organisatsiooni või ettevõtte tulude ja kulude ettearvestus, tavaliselt eelolevaks aastaks; koosneb tulude- ja kuludepoolest; on tarvilik esijoones üksikuil erialadel võimalike kulumuste ülemmäära teadmiseks.

eelarveaasta, kalendriaasta või muu tegevusaasta, mille kohta koostatakse eelarve, näit. Eesti riigil ühe aasta 1. aprillist kuni järgneva aasta 31. märtsini.

eeldama, eelkäivaks oletama.

eeldus, eel-oletus, asjaolu, mille kehtivusel on maksvad järgnevad otsustused või tõed; eeldusteks nimetatakse ka mingiks ülesandeks tarvilikke omadusi, oskusi ja võimalusi.

eel-idandamine, seemnete idandamine laskmine vastavais tingimustes enne külvi, et taimede mullast tarkamist kiirendada.

eelik, eelkäru (adral, suurtükil jne.); *jur.*, talitusviis, mis järgnevaile seda laadi juhtudele on eeskujuks, pretsedent.

eelis, paremus.

eel-isasus, kahesugulises õies tolmukate valmimine enne emakaid (eel-emasuse puhul aga valmivad emakad enne tolmukaid); mõn. putukail isaste ettejäõudmine arenemises emastest, näit. varasem väljumine nukust.

eelisostu-õigus, ostu-eesõigus, tavaliselt kinnisvara võõrandamise puhul, kuulub näit. linnas maaomanikule tema krundil oleva võõra maja müügi korral, päruskinnisvara müügi puhul senise omaniku lähemaile sugulastele, jne.

eelispärija, (talu) ainuüksi pärima õigustatud isik pärijate seast.

eelistama (midagi millelegi, kedagi kellelegi), paremaks pidama.

eelisõigus, (kellegi) eesõigus.

Eeljas, om. Eelja, mehenimi.

eeljääaeg, enne-jääaegne ajajärk maakera ajaloos.

eelkalkulatsioon, äriline arvutus

enne mingi tehingu teostamist või enne töö tegemist ja saaduse valmistamist.

eelkõige, enne kõike, kõigepealt.

eellased, sugulased ülenevas jões, näit. vanemad, vanavanemad; järglaste vastsandid.

eellaskmine, sõj., proovilaskmine õige sihtimisviisi leidmiseks.

eelleping, ajutine leping, mille põhjal (olulistes joontes) sõlmitakse hiljem üksikasjalisem lõplik leping.

eellõikus, arstlik operatsioon, mis tuleb teha enne pärislõikust selle võimaldamiseks.

eelmed, haigusnähud, mis ennustavad mingi pärishaiguse tekkimist kehas, eelnähud.

eelmuu, enne muud.

eelmäestik e. eesmäestik, mäestiku madalam ääreosa.

eelmäng e. preludium, muusikaline avateos ooperi, draama vm. ettekande sissejuhatuseks.

eelmärgistus, diies- või bemollmärgid noodi ees (noodivõtme järel) helistiku (do-, re- vm. mažoor, do-, re- vm. minoor) äramärgimiseks.

eelnema (kellelegi, millelegi), eelkäima, varem toimuma.

eelnõu, seaduse, määruse jms. kava, projekt, eenis; eelkäiv nõupidamine.

eelnõulema, eelnõu pidama.

eelpositsioon, sõj., kaitsepositsioonist eespool korraldatav maa-ala mingi tähtsa punkti kaitseks ning vaenlase eemalhoidmiseks.

eelpost, vahipost sõjas väeosade julgustuseks.

eelreformatsioon, enne usupuhasust toimunud katsed kirikuelu uuendamiseks, näit. Wicliffi ja Husi tegevus.

eelsadam, sadamaeelne, muulidega lainetuse eest kaitstud mereosa.

eelsoodumus e. dispositioon, eelkalduvus mingile haigusele või haigustele, haiguse-vastuvõtlikkus.

eeltakt, eelsilp värsirea algul, väljaspool meetrumit; poolik takt helindi või selle osa algul.

eeltsensuur, trükitööde, avalikkude kõnede jms. ametlik läbivaatamine enne nende paljundamist, levitamist või ettekandmist.

eeltäide e. eeltäitmine, esimese astme tsiviilkohtu otsuse täitmine enne selle seadusjäostumist edasikaabe tähtaja möödumisega; seda võib kohus lubada ainult seaduses ettenähtud juhtudel.

eluurimine, kriminaalprotsessis algenetluse (←) teine, juurdlusele järgnev osa; toimub kohtu-uurija poolt raskemate süütegude puhul ning juhtudel, kui juurdlusel pole asjaolud küllaldaselt selgunud; sellele järgneb süüdistusakti koostamine prokuröri poolt ning kohtu alla andmine või süütoendite puudusel vm. põhjusel asja lõpetamine.

elvangistus, süüalusele enne kohtuotsust tõkkeabinõuks määratud vangistus.

elvvõistlused, spordivõistlusil rohke osavõtjaskonna korral peetavad rühmitvõistlused paremate väljavalmistamiseks — ühisele lõppvõistlusele lubamise otstarbel.

elvägi, pealetungil rinde peajõude julgustuseks mõni km nende ees liikuv väeosa.

eemus, kasu, paremus.

eend, om. -i, hoone üldpinnast väljapoole ulatuv osa, näit. palakon, ärkel, simss jms.

eendama, kavastama, projektima

eenis, kava, projekt.

Eenpalu (kuni 1935 Einbund), Kaarel, Eesti riigimees, *1888; õigusteadlane, vabaharidustegelane, ohvitser, üks Eesti väeosaorganisatsioonide Vabadussõjaks, erakonnategelane, rahvaesinduskogude liige, korduvalt siseminister, 1926—1932 Riigikogu esimees, alates 1934 siseminister ning peaministri asetäitja, 1938 peaminister.

Eenpalu, Linda, eelmise naine, sind. Koplus, üks Eesti naisliikumise ja naisorgide juhtivaid tegelasi, *1890.

eepik, eepose autor; eepiline kirjandus.

eepika, eepiline, jutustav luule, kirjanduslik, mis võib esineda nii värsis kui proosas (näit. selle eriliigid on romaan, novell, jutustus, eepos, ballaad jms.) ning mida iseloomustab ülevaatlik, teatavast ajakaugusest sündmuste ja olukordade rahulik (nii sisemine kui väline) vaatlus ja nende näilikut erapooletu kirjeldamine, kusjuures silmatorkavaks omaduseks on veel tung avardada, täielikkuse, totaalsuse taotlemine nii ajas kui ruumis, nii mineviku kui oleviku lah-tirullimise teel, millega pöördutakse lugeja mõttekujutuse poole. Eepiline kirjandus on aga, eriti uuemal ajal, huvi äratamiseks ja tegevuse elustamiseks sagedasti varustatud lüüriliste ja dramaatiliste vahepaladega.

eepiline, jutustav (kirjandus).

eepos, om. -e, os. -t, m. om. -te, m. os. -i, suurem värsimõõduline jutustav luuleteos, kangelaslugu; esineb rahva- või kunsteeeposena, kusjuures esimene on tundmatu või paljude tundmatute autorite loomine, viimane aga ühe teatud luuletaja koostatud; mõlemad käsitlevad rahvusliku sangari või paljude kangelaste vägitegusid ja võitlusi. Tähtsamaid rahvaeepose: kreeka „Ilias“ ja „Odüsseia“, prantsuse „Rolandi laul“, saksa „Nibelungi-de laul“, soome „Kalevala“. Kunsteepestest on õige tuntud Miltoni „Kaotatud paradisi“; siia kuulub ka eesti (Kreutzwaldi) „Kalevipoeg“.

era, *geol.*, = aegkond.

Eerik, paljude Rootsi ja mitmete Taani kuningate nimi.

Eerik XIV, Rootsi kun. 1560—68, *1533, †1577; võimuahne valitseja, alistas Rootsile 1561 Eestimaa, võttis oma vennalt Johanilt Soome hertsogkonna, sõdis õnnelt Taaniga, kannatas vaimliste häirete all, hukkas aadlikke, tõugati vendade poolt troonilt.

Eero, mehenimi.

Eeru, mehenimi.

eerus, kala, = hörnas.

Ees-Aasia, Aasia edelaosa: Väi-

Ees-India. Rannikumaastik Tseilonil.

ke-Aasia, Süüria, Palestiina, Araabia, Mesopotaamia, Pärsia, Kaukaasia (kui viimane arvata Aasiasse kuuluvaks), laiemalt veel Turkestani, Afganistani, Belutšistani.

Eesav e. Eedom, piiblis Iisaku poeg. Jaakobi kaksikvend, iisraeli rahva vihatud vennasrahva eedomlaste e. edomiitide esiisa.

eesel, suurte kõrvadega imetaja loom hobuslaste suguk-st, hobuse perek-st, rohtla ja kõrve metsloomana Kirde- ja Ida-Aafrikas enamasti hall, Aasias kollakad kuni pruunid liigid (nii onager Ees-Aasias, kulan e. džigetai laialt Kesk-Aasias, kiang Tiibetis jm.). Kodueesel põlvneb ühest Aafrika liigist, on toidult vähenõudlik, kuid vastupidav kande- ja veoloom, on eriti kasutamisel Ees-Aasias, Ida- ja Põhja-Aafrikas (Egiptuses juba aastatuhandeid) ja Lõuna-Euroopas. Hobuse ja eesli ristamisel saadakse kas hobueesel (hobusetäkuga) või muul (eeslitäkuga).

Muulad on tähtsad kandeloomad Ameerikas ja Hiinas (vt. pilti Colorado puhul).

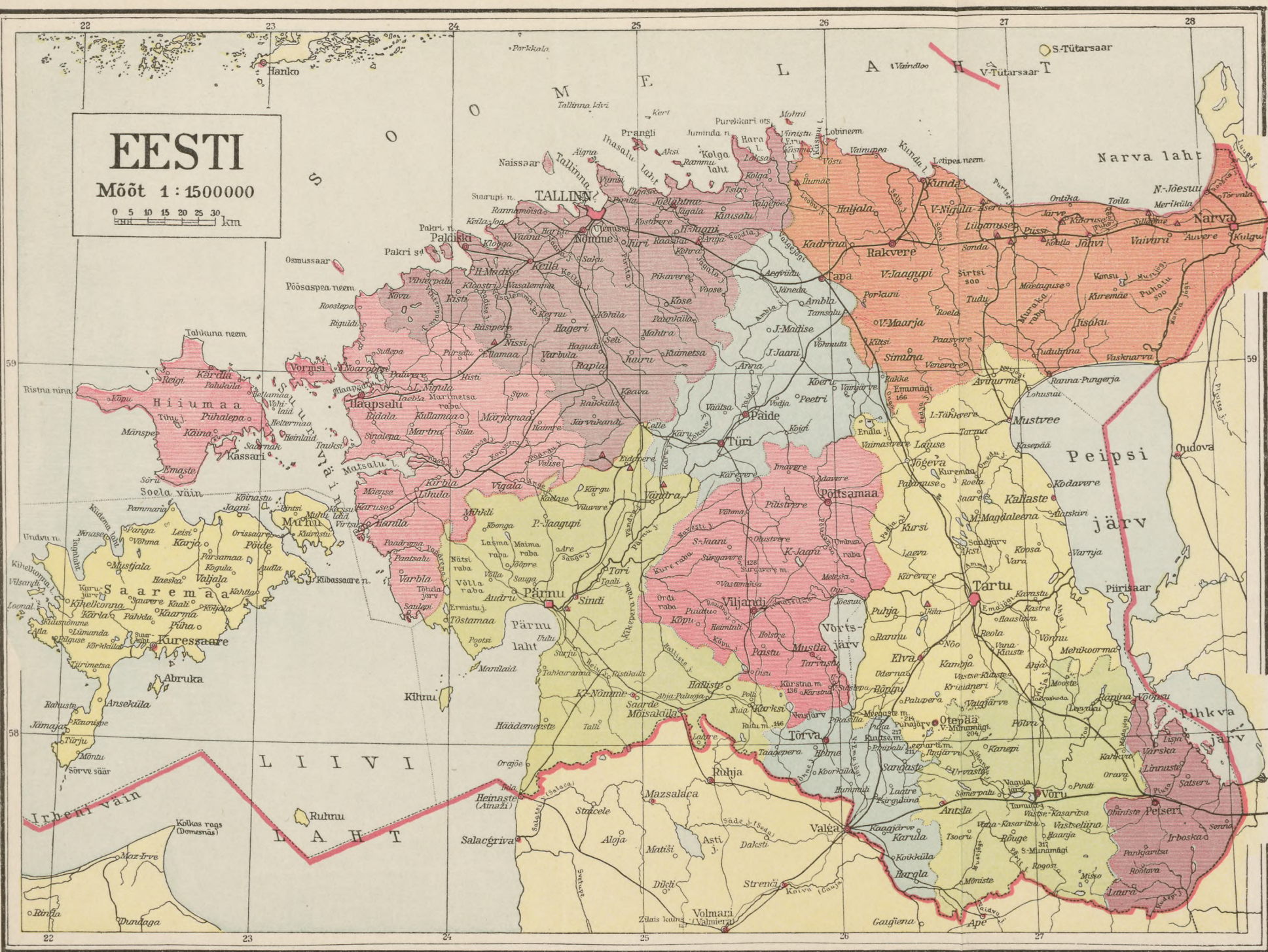
Eesi, naisenimi.

Ees-India, Aasia suur poolsaar vastu India ookeani, Araabia mere ja Bengaali lahe vahel, põhjas ühes tagamaaga vastu Himaalaja mägesid, Belutšistanist läänes kuni Birmani idas, u. 3,7 milj. km², u. 320 milj. el. Pinnavormilt jaguneb kaheks erinevaks osaks: 1) jõgedemadalik Hindustan põhja pool, Himaalaja mäestiku ees, ja 2) mägismaa Dekkan, kolmnurkne poolsaar lõunas ühes Tseiloni saarega. Esimene on idas väga viljakas tasandik Gangese ja selle harude ümbruses, eriti Gangese ja Brahmaputra ühisel suudmealal Bengaalias; läänes, Induse ümbruses aga, välja arvatud kunstlikult niisutatav põhjaosa Pandžab, viljatu maa, isegi kõrb. Teine, Dekkan on läänepoolse kõrge servaga (rannikumäestik Lääne-Ghatid), keskel

EESTI

Mõõt 1 : 1500000

0 5 10 15 20 25 30
km

500—800 m kõrge lavamaa, kalla-ku ja jõgedega itta, enamasti kuiv rohtlamaastik, erandina väga vihmariikas Malabari rannariba läänes. Ilmastu on põhjas ja loodes lähistroopiline, lõunas ja kagus troopiline, suviste suurte monsuunvihmadega Malabaris ja Gangese mail. Vihma-aladel esinevad lopsakad vihmametsad, džunglid, troopiliste taimede ja viljapuudega, kuna mujal on ülekaalus rohtlataimestik ja kõrb. Loodes elavad kõrveloomad, Gangese alal ahvid, tiigrid, metssead, elefandid, maod, krokodillid, troopilised linnud. Rahvastik koosneb peam. aaria tõugu hindudest (ligi 250 milj.) ja ürgrahvast draviididest (u. 70 milj.) poolsaare lõunaosas ja Tseilonil; Himaalaja jalal leidub mongoli tõugu tiibetlasi, linnades eurooplasi (kuni $\frac{1}{3}$ milj.). Üle $\frac{2}{3}$ rahvastikust on hinduismi usku, üle $\frac{1}{5}$ muhameedlased (läänes); budhismi on säilinud ainult ligi 4% juures. Rahvastik elatub peam. põllumajandusest, kasvatades riisi, nisu, otra, džuuti, puuvilla, suhkruroogu, kohvi, teed jm., saades siit ka väljaveo-aineid. Suure rahvastikutiheduse tõttu valitseb maa-puudus, viljaikalduste puhul näljahäda. Eriti arenenud on kodukäsitöö (siidikudumine, vaibad, luu-, puu- jm. asjad), mis on aga raskustesse sattunud seal uuemal ajal arenenud vabrikutööstuse tõttu. Viimase vastu võitleb rahvuslaste juht Gandhi. Sisse veetakse puuvillriideid, masinaid ja metalle. Riiklikult moodustab Ees-India peaosalt Briti Indiast e. India keisririigist, kuhu kuuluvad veel naabermaad Belutšistan Iraanis ja Birma Taga-Indias. Suurimad linnad (üle 1 milj. el.): Bombay ja Kalkuta. — A j a l u g u: Teisel aastatuhandel e. Kr. aarialaste sissetungimine kirdest, algelanike alistamine ja paljude riikide asutamine. Aleksander Suure sissetungist peale 326 e. Kr. suhted Kreekaga. Sisetülid ja võitlused

kuni 11. saj. 1398 vallutas mongoli valitseja Timur e. Tamerlan suure osa maast. 1526 üks tema järglasist lõi siin juba suurmoguli riigi (praegusegi) pealinnaga Delhi. 16. saj. valitsevad siinset kaubandust portugallased, 17. saj. hollandlased ja inglased. Hiljem inglaste mõju alaline suurenemine. 1858 ühendamine Inglise kuningriigiga, 1877 Inglise kuninganna Viktoria kuulutamine Delhis India keisrinnaks. Uuemal ajal pärismaalaste võitlused üheõigustluse eest inglastega, 1931 sai riigivormilt dominiooniks.

eesistuja, kohtuistungi juhataja, esikohtunik.

eeskava, lava- jm. seda laadi etenduste järjestatud ettekannete ja tegelaste loend.

eeskiri, ettekirjutis, juhised, juhtnõu, määrang, määrus.

eeslaulja, soololaule eesti rahvalaulude ettekandel, keda kordab koor.

eeslava, näitelava esiosa eesriide ees (saali pool).

eesliide, *keelet.*, tuletus-osa, mis sõnade algusse liidetult muudab nende tähendust (näit. sõnas *ebateadlik*), prefiks, afiksi (←) liik.

eesliin, rinde esijoon.

eesmärk, tahtelise tegevusega saavutatav lõppsiht. Vrd. otstarve.

eesnahk, *anat.*, suguti pead ümbritsev liikuv nahk.

eesnimi, inimese nime liik, ristinime praegune nimetus; antakse lapsele tema sünni registreerimisel lisaks isalt päritud perekonnanimetusele.

eesriie, rippuv vaheriie, esijoon. Näitelava varjamiseks vaatajaskonna eest.

eesõna e. prepositsioon, kaasõna, mis esineb peasõna ees, määrates viimase suhet lausega, näit.: *Piki jõge ujusid palgid.*

eestaja, (kellegi eest) väljaastuja, kaitsja (ilma volituseta).

eesutama, (kellegi eest) välja astuma, (kedagi) kaitsma.

eesti = eesti keel.

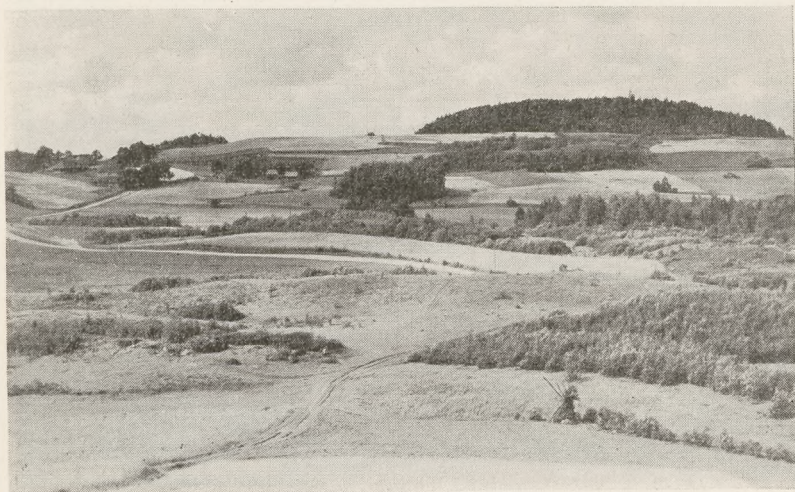

Kõrge paekallas Viru rannikul.

Eesti (pr. *Estonie*, ingl. *Estonia*, sks. *Estland*, sm. *Eesti* ehk *Viro*, läti *Igaunija*), vabariik Soome lahest lõunas, Läänemerest ja Liivi lahest idas, omab ühispiiri idas Venemaa ja lõunas Lätiga; pindala 47 549 km², millest 2321 km² on järvede all, 1 131 125 el. (1. I 1938). Oma maa-ala poolest on Eesti Lätist ja Leedust väiksem, suurem aga siiski mitmest muust Euroopa riigist (Taanist, Hollandist, Belgiast, Šveitsist). Eesti maa-ala kuulub ms. enam kui 800 saart, pindalaga kokku 4180 km², enamasti väikesi; suurimad neist: Saaremaa ja Hiiumaa, suuruselt järgmised: Muhu ja Vormsi. Eesti piiri üldpikkus on 4037 km, sellest merepiiri (ühes saartega) 3404 km, maismaa-piiri (ühes Peipsi ja Pihkva järvel oleva piirijoonega) 633 km. Merepiirist on mandri randjoont u. 1160 km. Maismaapiir kulgeb Narva lahest Peipsi järveni keskm. 10 km Narva jõest ida pool, läheb siis üle Peipsi ja Pihkva järve, suundudes viimase kaudu uuesti itta; lõikub Setu- ja Võrumaa kohal sügavalt lõunasse, lääne-

osas teeb aga kõrge kaare põhja poole. Merel on Eesti lõunapoolseimaks alaks Ruhnu, põhjapoolseimaks Vaindloo saar.

Pinnaehituselt on Eesti enamasti tasane madalmaa, keskm. 50 m ü. mp., kusjuures aga laialdased alad, peam. Lääne-Eestis ja Saare- ning Hiiumaal on koguni alla 20 m ü. mp. Suurem kõrgustik Põhja-Eestis on Lääne-Viru- ja Ida-Järvemaal, 100—150 m kõrgusega (Emumägi 166 m, Kellavere m. 156 m, Ebavere m. 146 m), õige laialdase, Lõuna-Harjumaadki haarava, vähehaaval alaneva ümberkaudse 50—100 m kõrguse maaalaga. Teine kõrgustik asetseb Viljandimaa keskosas (Sürgavere mägi 128 m) ning peamiselt sellest lõunas (Karksi Rutumägi 146 m, Kärstna m. 136 m). Kõrgeimaks Eesti alaks on aga Kagu-Eesti kõrgustik, mis jaguneb Otepää ning Haanja kõrgustikuks. Esimene asetseb Tartumaa lõuna- ning Võrumaa loodeosas (Kuutse m. 217 m, Väike-Munamägi 205 m), teine Võru- ja Setumaa lõunaosas (Suur-Munamägi 317 m ü. mp., ühtlasi

Suur-Munamägi Võrumaal.

kõrgeim koht Eestis, Tsälbamägi 292 m, Vällamägi 282 m). Lõuna-Eesti kõrgustikkude ala on õige künklik vahelduvate kõrgustega kuppelmaastik. Suuremad madalikud laialdaste soode ja rabadega asetsevad Lääne-Eestis, eriti Lääne- ja Pärnumaal; viimase rabad on Navesti jõe orundi kaudu ühenduses suure madalikuga Võrtsjärve põhjaosa ümbruses, eriti järvest põhja pool; see jälle on Emajõe orundi kaudu ühenduses Peipsi ja Pihkva järve äärsel madalikuga. Suured sood ja rabad leiduvad ka Ida-Virumaa madalikul. Aluspõhja-kihtidena esinevad Põhja-Eestis peamiselt paekihid, Lõuna-Eestis enamasti punase liivakivi kihid, Võru- ja Setumaal jälle paed ja saued.

Suuremad jõed: (Soome lahte suubuvad) Narva jõgi, Purtse jõgi, Kunda e. Sämi, Selja, Loobu, Valgejõgi, Jägala, Pirita, Keila ja Vasalemma, (Matsalu lahte) Kasari jõgi paljude harudega, (Pärnu lahte) Pärnu jõgi suurte harudega, (lõunast Võrtsjärve suubuv) Väike-Emajõgi, (Võrtsjärvest Peipsisse

voolav) Emajõgi, (Võrtsjärve lähedal üheskoos Emajõkke suubuvad) Põltsamaa ja Pedja jõgi, (Tamula järvest Pihkva järve kaela jõudev) Voo jõgi, (Haanja kõrgustikust Pihkva järve voolav) Piusa jõgi. Suurimad järved: Peipsi, Pihkva ja Võrtsjärv; teistest kuuluvad suuremate hulka: Suurlaht (Saaremaal), Ülemiste järv (Tallinna kõrval), Saadjärv (Tartumaal), Vagula ja Tamula (Võru külje all läänes), Veisjärv (Lõuna-Viljandimaal) ja Ermistu järv (Pärnumaa lääneosas). Üldse on Eestis üle 1500, kuni 1600 järve.

Ilmaistu poolest kuulub Eesti ülemineku-alasse niiske mereilmaistu maadest Ida-Euroopa maismaakliima piirkonda. Eesti enesegi piirkonnas on seda üleminekut märgata. Nii on temperatuuri kõikumine Eesti lääneosas tunduvalt väiksem kui idaosas; näit. jaanuari keskm. temp. on Kuressaares -3° , Jõhvis, Põltsamaal ja Otepääl -6° C, teiselt poolt aga juuli keskm. temp. on Vilsandi—Tallinna joonel $+16,5^{\circ}$, Võru—Võõpsu joonel $+17,5^{\circ}$ C; nii on siis suvel

Purtse jõgi Virumaal.

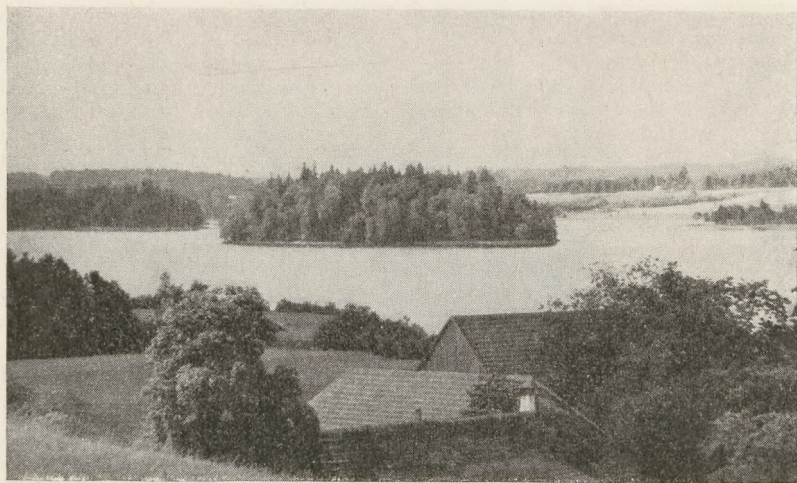
temp. loodes madalam ja tõuseb kagu suunas, talvel aga läänes kõrgem ja langeb ida suunas, Põhja-Eestis kagu suunas. Kõige soojem kuu on juuli, kõige külmem veebruar. Sademeid tuleb kõige rohkem augustis, kõige vähem veebruaris; sajuilmu ja niiskust on kõige enam nov., dets., vähim juunis, mis on ka väikseima pilvituse ja suurima päikesepaistega kuu. Kõige vähem sademeid tuleb Muhus (alla 400 mm aastas), edasi (alla 500 mm) Saaremaal ja Lääne-Harjumaal, samuti Edela-Tartumaal, Võrtsjärvest idas; suuremate sademete (üle 600 mm) aladeks on kõrgustikud Lääne-Virus ja Lõuna-Eestis, edasi Narva ümbrus, Lõuna-Pärnumaa, peale selle Harju-, Järva-, Pärnu- ja Viljandimaa kokkupuutekohtade ümbrus.

Taimestiku poolest moodustab metsade, soode ja rabade ala Eesti üldisest pindalast kuni 40%, millest veidi üle poole kannab kasutuskõlblikku metsa. Suuremad metsad esinevad Ida- ja Kesk-Eestis ning edelas, eriti Alutaguses ja Peipsi lähikonnas, kohati ülemine-

kutega suurteks soodeks ja rabadeks. Üle $\frac{2}{3}$ metsa-alast on okasmetsade, alla $\frac{1}{3}$ lehtmetsade all. Okaspuudest esineb kõige enam mände, siis kuuski, tunduvalt vähem lehtpuid: kaski, haabu ja eriti vähe muid. Suuremad põllualad esinevad Põhja-Eesti keskosas (Lääne-Viru- ning Ida-Järvamaal) ja Lõuna-Eestis, eriti selle idanings kaguosas.

Loomastiku rikkust on soodustanud suurte metsade ja rabade säilimine, eriti aga randjoone ja sisevete rohkus. Nii on meil, kui kõrvale jätta tuhanded selgrootute liigid, kõige liigirikkam linnustik (210 liiki pesitajaid, peale selle 69 liiki ajutisi külalisi) ja kalariik (72 liiki), kusjuures ka imetajate arv pole väike (54 liiki). Linnurikas on eriti Lääne-Saaremaa rannik.

Rahvastik koosnes 1. I 1938 1 131 125 isikust, kuna 1. III 1934. a. rahvaloendusel selle moodustas 1 126 413 inimest. Viimastest elas linnades 323 007 in. (28,9%), alevites 26 819 in. (2,4%) ja valdades 767 535 in. (68,7%),

Pühajärv Kloostriisaarega.

peale selle eraldi arvestatuid mitmel pool 9052. Elanikke tuli üldiselt ühe km² peale keskmiselt 23,7, valdades eraldi aga ainult 16,3. Maakondadest ilma linnade ja aleviteta osutasid suurimat rahvatihedust Setu- (36,2), Tartu- (20,1) ja Võrumaa (19,3), vähimat Pärnu- (13,2) ja Läänemaa (14,5), ühes linnadega suurimat Harju- (43,0), Setu- (38,7), Tartu- (32,2) ja Valgamaa (26,2), vähimat Lääne- (15,7) ja Pärnumaa (18,2). Rahvastikust oli mehi 528 888, naisi 597 525. Linnades osutus naiste ülekaal tunduvalt suuremaks kui maal. Rahvastiku juurdekasv on Eestis madala sündimuse ja kõrge suremuse tõttu väike. Linnade rahvastiku arv küll kasvab, kuid valdade arvel, kuna sündimuse ja suremuse vahekind seal rahvaarvu kahandab. Valdades rahvaarv pidevalt väheneb, eriti jõukama põllumajandusega maakonnis nagu Viljandi-, Tartu- ja Valgamaa, välja arvatud Võru- ja Setumaa, kus rahvaarv tublisti kasvab. Rahvuse poolest oli Eestis 1. III 34 eestlasi 992 520 (88,1% rahvas-

kust), venelasi 92 656 (8,2%), sakslasi 16 346 (1,5%), rootslasi 7641 (0,7%), lätlasi 5435 (0,5%), juute 4434 (0,4%), poolakaid 1608 (0,1%), soomlasi 1088 (0,1%), muid rahvusi alla tuhande isiku. Eestis on seega rahvastik õige ühtlane, riigirahvuse protsendiga 88,1, kuna näit. Leedus leedulasi on ainult 80,6 ja Lätis lätlast ainult 73,4%. Venelased elavad Eestis peam. Setumaal, Peipsi ääres ja Narva jõe tagusel alal, moodustades kohati enamusrahvuse. Rootslased esinevad enamusrahvusena kohati Lääne-Eestis. Muud rahvused elavad kõikjal vähemustena teiste seas.

Usuelu: Riigikirikut Eestis ei ole. Usundi valik ja kiriklikesse orgidesse kuulumine on igauhe eraasi. Viimase rahvaloenduse ajal oli Eestis evangeeliumi-luteriusulisi 78,2%, apostlik-õigeusulisi 19%, lahkusulisi ja kõiki muid kokku 2,8% kogu rahvastikust.

Haridusolud: Koolisüsteem on Eestis rajatud ühtluskooli põhimõttele, mille järgi ühele kooliastmele vahetult järgneb teine, teisele kolmas jne. pideva reana. Alg-

Põllutöö. Kesaküündmine.

kool (←) on Eestis 6 õppeaastaga, emakeelne, maksuta ja 8.—14. eluaasta piires, kui pole varem lõpetatud 6-aastane kursus, kõigile kohuslik. Algkooli jätkuks on maksuline keskkool, kas progümnaasiumi või reaalkoolina; neist esimene järgneb algkooli IV klassile ja on 5 õppeaastaga, kuna teine järgneb algkooli VI klassile ja on 3 õppeaastaga. Keskkoolile järgneb 3-klassiline gümnaasium humanitaar- ja reaalharuga. Keskkooli mitteastuvate algkooli lõpetanute tarvis on olemas 1- ja 2-aastalisi täienduskooli. Algkoolikohustuse tõttu on üldine kirjaoskamatus E-s pidevalt vähenenud. 1934. a. rahvaloenduse ajal oli meil üle 10 a. vanuseist isikuist kirjaoskamatuid 3,9%, peale nende ainult lugeda oskajaid 2,1%. Väljaspool ühtluskooli süsteemi asetsevad mõningad erilise iseloomuga õppeasutised ja mitmesugused kutsekoolid. Kõrgemaiks teaduslikeks õppeasutisteks on Tartu Ülikool ja Tallinna Teh-

nikaülikool. Helikunsti alal on kõrgemaiks koolideks Tallinna Konservatoorium ja Tartu Kõrgem Muusikakool, kujutavate kunstide alal kunstikool „Pallas“ Tartus ja tarbekunsti ning kujutavate kunstide alal 1938. a. seadusega asutatud Riigi Kõrgem Kunstikool Tallinnas. Kuueklassilisele algkoolile järgnevad keskastme kutsekoolid põllumajanduslikul, tehnilisel ja töönduslikul (merekoolid ühes arvatud), majanduslikul ja kodumajanduslikul alal õppeajaga 1, 2, 3 ja 4 aastat. Keskastme kutsekoolid 4-aastase, põllumajanduse alal 3-aastase (aianduskoolid 4-aastase) ja maal asuvad kodumajanduskoolid 3-aastase õppeajaga on kutsekeskkoolid. Keskkoolile (progüm. ja reaalkool) ja kutsekeskkoolile järgneb kõrgema astme kutsekool üldnimetatud aladel 1- kuni 3-aastase õppeajaga, samuti üldnimetatud gümnaasium ja 4-aastase õppeajaga õpetajate-seminar. Kõrgema astme kutsekoolil põhinevad

erilised kõrgema astme koolid (õppejõudude ettevalmistamiseks jm.). Gümnaasiumile ja kõrgema astme koolile järgneb Kodumajandusinstituut Tallinnas (1 eelklass ja 2 eriklassi). Tööstusõpilaste õpetamine tööstusettevõtetes (kaudselt ühes tööstusõpilaste koolis käimise kohustusega) toimub Meistrite, õppinud tööliste ja tööstusõpilaste seaduse alusel Tööstusliku Kutseoskuse Nõukogu üldjuhtimisel ja kohalikkude tööoskusametite korraldusel.

Majanduselu aluseks on Eestis esijoones põllumajandus ja karjandus, millest ühes naaberaladega (aiandus, mesindus, metsandus, kalandus) 1934. a. andmeil elatus 58,8% rahvastikust. Oluliseks ning hoogsalt arenevaks majandusteguriks on meil olnud ka mitmesugune tööndus (eriti tõusvalt viimastel aastatel), millest 1934 elatus 17,4% elanikkonnast, kuna näit. kaubandusest sai ülalpidamist ainult 4,9, samuti mitmelt muult alalt väike protsent rahvastikust. Kaubandus on aga meie majanduselus tähtsaks teguriks väljaveetavate ainete ja esemete poolest, mille seas põllumajandustooted ühes metsasaadustega moodustavad u. 5/8 ja tööstussaadused ligi 3/8 väljaveokaupade koguväärtusest, luues pin-da meie põllumajanduse ja töönduse arengule. Sisseveokaupade väärtusest moodustavad aga tööstussaadused üle 3/4 osa. Maapõuevaradest on lubjakivi, dolomiidi, kipsi, saue jms. kõrval erilise tähtsuse omandanud Kirde-Eestis avastatud põlevkivi, mis annab odavat kütteainet ning on saanud aluseks meil hoogsalt arenevale õlitööstusele. Liiklemise alal on Eestis raudteid 1434 km; viimastel aastatel pannakse suuremat rõhku ka maanteed kordaseadmisele. Eesti rahahülikuks on kroon, mis jaguneb 100 sendiks.

Administratiivne jaotus. Halduslikult oli Eesti kuni

1. V 1938 jaotatud 11 maakonnaks ja 19 linnaks (1934. a. rahvaloenduse ajal 18 linnaks). Maakonnad koosnesid 1938. a. esimestel kuudel kokku 365 vallast ja 15 alevist. Maakonnade nimestik (on jäänd endiseks): Viru-, Järva-, Harju-, Lääne-, Saare-, Pärnu-, Viljandi-, Tartu-, Valga-, Võru- ja Setumaa (viimane ametlikult Petserimaa). Seniste linnade nimestik (maakondade kaupa eeltoodud järjekorras): Narva (ühes Narva-Jõesuuga), Rakvere; Tapa, Paide, Türi; Tallinn (pealinn), Nõmme, Paldiski; Haapsalu; Kuressaare; Pärnu; Viljandi, Põltsamaa; Tartu, Otepää; Valga, Tõrva; Võru; Petseri. Seniste alevite nimestik (samas korras): Jõhvi, Kunda; —; Keila; Kärdla; —; Sindi, Kilingi-Nõmme, Möisaküla; Suure-Jaani, Mustla; Jõgeva, Mustvee, Kallaste, Elva; —; Antsla, Võõpsu; —. Alates 1. V 1938 on eelnimetatud alevid muudetud linnadeks, välja arvatud Võõpsu alev, mis ühendati Räpina vallaga. Pärast 1. V 1938 on Eestis seega 33 linna, kuna alevid puuduvad. Linnad on, välja arvatud väljaspool liike olev pealinn, liigitatud suuruse järgi kolme astmesse: esimese astme linnad, elanikkude arvuga üle 50 000 (neid on ainult 1 — Tartu), teise astme linnad 10 000—50 000 elanikuga (neid on 6: Narva, Pärnu, Nõmme, Viljandi, Valga ja Rakvere) ja kolmanda astme linnad alla 10 000 elanikuga (neid on 25, nimelt 5 väikest maakonnalinna, 6 muud endist ja 14 uut väikest linna). Valdade arv maakondade kaupa: Virus 40, Järvas 20, Harjus 44, Läänes 33, Saaremaal 18, Pärnumaal 41, Viljandimaal 34, Tartumaal 64, Valgamaal 19, Võrumaal 41, Setumaal 11. Linnades ja maakondades toimub kohaliku elu korraldus omavalitsuslikult, seejuures maakondades maa-avalitsuste juhtimisel ja järelevalvel tegelikult valdade ja väiksemate linnade omavalitsuste kaudu.

Kiriklikult ja kultuuriliselt on Eesti maakonnad, välja arvatud Narva jõe tagune ala Virus ja Setumaa, jagunenud luteri usu kihelkondadeks, mis koosnevad harilikult 2—3, vahel ka mitmest või ainult 1 vallast. Praegu on maal kihelkondid järgmiselt: Virus 11: Vaivara, Jõhvi, Iisaku, Lüganuse, Viru-Nigula, Viru-Jaagupi, Simuna (väike osa Järvas), Väike-Maarja, Rakvere, Haljala, Kadrina; Järvas 8: Ambla, Järva-Madise, Järva-Jaani, Koeru, Peetri, Paide, Anna, Türi; Harjus 13: Kuusalu, Jõelähtme, (Tallinna) Jaani (Tall. ümbr. ja linnas), Jüri, Harju-Jaani, Kose, Juuru, Rapla, Hageri, Keila, Nissi (väike osa Läänes), Harju-Madise, Risti; Läänes 19: Vormsi, Noarootsi, Lääne-Nigula, Ridala, Martina, Kullamaa, Märjamaa, Vigala, Kirbla, Lihula, Karuse, Hanila, Varbla, Mikhkli (suurem osa Pärnumaal), (Hiius:) Kärddla, Pühalepa, Käina, Emmaste, Reigi; Saaremaal 13: Muhu, Põide, Jaani, Karja, Valjala, Püha, Kaarma, Mustjala, Kärla, Kihelkonna, Anseküla, Jämaja, Ruhnu; Pärnumaal 10: Tõstamaa, Audru, Pärnu-Jaagupi, Vändra (osa Järvas), Tori, Pärnu (ühes linnaga), Häädemeeste, Saarde, Halliste (väike osa Vilj.), Karksi; Viljandimaal 8: Suure-Jaani, Pilistvere, Põltsamaa, Kolga-Jaani, Viljandi, Kõpu, Paistu, Tarvastu; Tartumaal 16: Laiuse, Palamuse, Torma, Avinurme, Kodavere, Maarja-Magdaleena, Äksi, Kursi, Tartu-Maarja, Võnnu, Kambja, Nõo, Puhja, Rannu, Rõngu (väike osa Valg.), Otepää (väike osa Vör.); Valgamaal 4: Helme (osa Vilj.), Sangaste, Karula (osa Vör.), Hargla (pool Vör.); Võrumaal 6: Räpina (osa Tart.), Põlva, Kanepi, Antsla, Rõuge, Vastseliina. Kokku on väljaspool linnu olevate maa-aladega kihelkondi seega 108.

Riigikord. Viimane Põhiseadus hakkas maksma 1. I 1938. Selle järgi on Eesti demokraatlik va-

bariik presidendi ja parlamendiga. President valitakse 6 aastaks. Parlament on kahekojaline ning kannab nime Riigikogu. Esimene koda, Riigivolikogu, koosneb 80-st üldiselt rahva poolt valitud saadikust. Teine koda, Riiginõukogu, koosneb 40-st peam. kutseliste kodade poolt valitud ja osalt ka ülemalt poolt määratud liikmest. Õigus rahvaesindust valida algab kodanikel alates 22., õigus ennast valida lasta alates 25. eluaastast. Mõlemate kodade volitused kestavad 5 aastat. Vabariigi Valitsus määratakse ametisse presidendi poolt ja koosneb peaning 9-st muust ministrist (haridus-, sotsiaal-, kohtu-, sise-, välis-, põllutöö-, majandus-, teede- ja sõjaminister); viimastele allub iga ühele vastav ministeerium, kokku seega 9 ministeeriumi, mis jagunevad üksikuiks talitusteks ja osakondadeks.

Ajalugu. Soome-ugri rahvad elasid praeguse Eesti aladel juba ammu enne Kr. Esimesil sajandil pärast Kr. elasid siin igatahes juba eestlased, kellel arenes kaubandus esialgu balti rahvastega, hiljem, sajanditel 1000. a. ümber aga koos viikingitega laiemas ulatuses lääne- ja idapoolsete maadega, mis soodustas jõukuse ja kultuuri tõusu. Põllundus, peam. maa kõrge mail kohtadel, oli esimesel aastatuhandel p. Kr. juba rahva peamiseks elatusalaks. Eestlaste maa jagunes halduslikult maakonniks, need jälle kihelkonniks. Iga sellist omavalitsusüksust organiseeris ja juhtis vastav vanem. Kaitse välisvaenlaste vastu ehitati kuni 150 muinaslinna. Kaitse õnnestus hästi kuni 1208 alustatud sakslaste valitusretkeni piiskop Alberti juhatusel, kes kauaaegse võitluse järel, alates 1219 Taani kun. Valdemar II abiga, suutis vallutada E. mandri a-ks 1224 ja Saaremaa a-ks 1227. Maa jaotati taanlaste (Harju ja Viru) ning sakslaste vahel. Eestlasi koormati maksude ja teokohustustega, mis sajandite jooksul

ikka suurenesid, kuni hakati eestlaste maidki mõisadeks võtma. Tekkinud rahulolematuste tõttu jüri-ööl 1343 Harjumaal alanud vastu-hakk levis üle maa, kuid lämmatati paari aasta jooksul. Selle järel müüs Taani oma alad sakslastele. Eestlaste olukord läks aina raske-maks, arenedes vähehaaval sunnis-maisuseks ja täielikuks sõltumu-seks mõisnikust. 1558—61 Vene-Liivi sõja tulemusena lõppes Liivi-maal sakslaste orduriik, kusjuures Liivimaa sattus Poola, Harju- ja Virumaa Rootsi alla, kuna Saare-maa läks ostu teel Taanile. Hil-jem Gustav II Adolf alistas Root-sile ka Liivimaa (a-ks 1629) ning selle järel ühendati Rootsiiga veel Saaremaa (1645). Rootsi ülemvõi-mu ajal kujunes siin välja kohalik aadlivalitsus, kuid 17. saj. lõpu-poolel taotles Rootsi valitsus ka suuremaid uuendusi mõisade taga-sivõtmisega riigile, talupoegade omandi kindlustamisega, samuti maksude jm. kohustuste kindlaks-määramisega vakuraamatuis. Kul-tuurieluigi edendamiseks astuti mõ-juvaid samme koolide ja 1632 Tar-tu Ülikooli asutamisega. Põhjasõja esimesel järgul 1700—1710 alistas keiser Peeter I Eesti- ja Liivimaa Vene võimule, kuhu nad jäid ka 1721. a. rahulepingu põhjal. Vene valitsuse ajal kaotati rootsiaegsed uuendused ning talupoeg langes raskelt mõisniku pärisorjusse. Esi-mesed venepoolsed talurahva sei-sundit kergendavad reformid tulid alles 19. saj. algul, millele järgnes talurahva pärisorjusest vabastami-ne Eestimaa 1816 ja Liivimaal 1819. Viimasega ühenduses sai aga maa mõisniku pärisomandiks ja talupoeg langes piiramata kohus-tustega teoorjusse. Suuremad muu-datused tulid alles 19. saj. keskel ja järgneval aastakümnel avalda-tud unte talurahvaseadustega. Varsti sai võimalikuks raharent ja talu-de päriseksostmine, mis võimaldas eestlaste jõukuse ja rahvusliku ise-teadvuse tõusu. Viimast aitasid

oluliselt tõsta mitmed kultuurili-sed ja majanduslikud üritused (näit. I üldlaulupidu 1869), rahvus-lik romantiline ilukirjandus ja esi-joones J. V. Jannseni ja C. R. Ja-kobsoni toimetatud ajakirjandus. Keiser Aleksander III (←) vene-tamispoliitikale sajandi viimaseil aastakümneil järgnes uus rahvuslik tõus sajandite vahetusel, mille pea-miseks ohutajaks oli Jaan Tõnis-son oma „Postimehega“, hiljem, 20. saj. algul ka K. Päts oma pa-hempoolse ajalehe „Teatajaga“ Tal-linnas. 1905. a. revolutsiooniline liikumine haaras ka Eestit, kuid lõppes õnnetult. Hoogsalt jätkus aga eestlaste majanduslik ja kul-tuuriline tõus. Maailmasõja põh-justatud 1917. a. veebruarirevolutsioon Venes võimaldas meil Ajuti-se Maanõukogu (←) kokkuastumi-se (14. VII 17), eesti rahvuslikku-de väeasade asutamise, 1917. a. Vene enamliku oktoobrerevolutsiooni järel siinse kohaliku kõrgei-ma võimu (28. XI 17) ning viimaks, 24. II 1918 Eesti riikliku iseseisvu-se väljakuulutamise. Selle järel langes aga Eesti pealetungivate Saksa vägede okupatsiooni alla, mis kestis kuni Saksa revolutsioo-nini nov. 1918. Sakslaste lahkumi-se ajal algas kohe Vene poolt enamlike vägede pealetung, kelle vastu alustatud Eesti Vaba-dussõda lõppes võidukalt rahulepin-guga 2. II 1920. Juba okupatsiooni ajal organiseerisid Eesti esindajad liitriikide juures Eesti iseseisvuse tunnustamist ning Vabadussõja ajal võitluse toetust. Siseelus lõi riigile põhialused Eesti Asutav Kogu (vt. asutav kogu) 1919—20, kuna Eesti iseseisvuse *de jure* tun-nustus liitriikide poolt toimus jaanuaris 1921. Eesti majanduslik ja kultuuriline elu on iseseisvuse ajal arenenud kiiresti ja tulemus-rikkalt, ajutiste raskustega paaril majanduskriisi ajajärgul. Poliiti-line meelsus on liikunud riigi loo-mise ajale eriti iseloomulikust pa-hempoolsest vaimust kogu aeg pa-

rempoolsuse suunas. Kommunism kaotas E-s tähtsuse pärast 1. XII 1924 ebaõnnestunud mässu. Pettumust töid poliitiliste erakondade omavaheline tülitsemine ja parlamendi ning valitsuse vahekorda korraldava kõrgema võimuga riigipea puudumine. Sellel pinnal tekkinud nn. vabadussõjalaste e. vapside poliitiline liikumine võimaldas okst. 1933 rahvahääletusel teise Põhiseaduse läbimineku, mille järgi riigipea võim oli ette nähtud õige suur. Selle põhiseaduse täiemääralist rakendamist ei toimunud. Veebr. 1936 rahvahääletuse põhjal valiti hiljem Rahvuskogu, kus veebr. — juulini 1937 töötati välja uus, seega kolmas Põhiseadus, mis hakkas maksma 1. I 1938. Esimese Riigikogu esimese koja (Riigivolikogu) valimised selle põhiseaduse alusel toimusid 24. ja 25. II 1938 ning see Riigikogu astus kokku esmakordselt 21. IV 1938. Esimene president valiti 24. IV 1938.

„Eesti“, 1907 Tartus eestlaste asutatud kindlustusseltsi praegune (neljas) nimi.

Eesti Agronoomide Selts on asut. 1919, teotsenud ka rahvusvahelises ulatuses; üks „Agronoomia“ (←) väljaandjaist.

eesti ajakirjandus, vt. a j a l e h t, II lõige, ja a j a k i r i.

Eesti Ajakirjanikkude Liit on asut. 1919, praeguse nime võtnud 1925; koondab ajakirjanikke isikliikmetena, annab ms. välja aastaalbumi „Õitsituled“.

Eesti Ajutine Maanõukogu e. Eesti Maanõukogu (Eesti Maapäev), vt. Ajutine Maanõukogu.

Eesti Ajutine Valitsus, vt. ajutine valitsus.

Eesti Akadeemiliste Naiste Ühing on asut. 1926 ülikooli haridusega naiste koondamiseks, nende teadusliku töö soodustamiseks jne.

Eesti Aleksandri-kool, eesti ärkamisajal kavatsatud esimene eesti õppekeelega, u. kreiskoolile vastav õppeasutis. Selle asutamise mõte

tekkis 1860 Lõuna-Viljandimaal, ettevõtte kasuks hakati raha koguma 1863, 1870 loodi korjanduseks peakomitee, eesotsas osava juhi J. Hurdaga. Kohtadel kutsuti ellu u. 130 abikomiteed. Raha tuli kuni 1885 kokku u. 72 000 rubla. Korjandusega tehti üle maa tähtsat rahvuslikku äratustööd. Ettevõttele said saatuslikuks eesti tegelaste omavahelised tülid, mistõttu korjanduse organisatsioon 1885 ametivõimude poolt likvideeriti. Kogutud rahaga asutasid viimased Põltsamaa ligidal sellenimelise venekeelse linnakooli (avati 1888), kus eesti keel oli üheks õppeaineks. Kool suleti 1906.

„Eesti Arst“, arstiteaduslik ajakiri, asut. 1922, ilmub Tartus 12 nr-t aastas.

Eesti Arstideseltside Liit on asut. 1921, koosneb üksikorg-idest, annab välja kuukirja „Eesti Arst“, peab E. Tervishoiu Muuseumi (←).

eesti asundused välismaal esinevad esijoonel Venemaal ja Põhja-Ameerikas, väiksemal määral Austrias jms.

Eesti Asutav Kogu, vt. a s u t a v k o g u.

Eesti Autoklubi on asut. 1924 Tallinnas peam. võidusõitude korraldamiseks; annab tunnistusi autode takistamata sõiduks üle piiri.

Eesti Bibliograafia Asutis, lüh. *EBA*, on asut. 1921, teotseb Tartus E. Rahva Muuseumi osakonnana eesti ajakirjanduse sisu registreerimiseks (sedeleile). Kuni 1938 on kirjutatud u. 730 000 sedelit.

Eesti Biograafiline Leksikon, elulooline sõnaraamat Eesti mineviku ja oleviku tegelastest, ilmus 4 vihkus 1926—29 Akad. Ajaloo Seltsi toimetusel.

„Eesti Draamateater“, sõnalavastusteater Tallinnas, kuni 1937. a. „Draamastudio“ (←) nime all.

„Eesti Dvigatel“, a/s., vaguni- ja masinavabrik Tallinnas, asut. 1932 „Dvigateli“ (←) asemele, ühendatakse riikliku ettevõttega.

Eesti Entsüklopeedia ilmus 1931

kuni 1937 Tartus „Looduse“ kirjastusel 56 vihus, mis moodustavad 8 köidet.

„Eesti Fosforiit“, 1920 Tallinnas asut. osaühingu järglasena 1923 asut. peamiselt riiklik a/s., peab fosforiidikaevandust ja vabrikut Harjumaal, Jõelähtme vallas.

Eesti Haridusliit on asut. 1923 Tallinnas, teotseb vabaharidustöö juhtimise alal Eestis; temasse kuul- sus 1937 ligi 600 haridusorg-i.

eesti helikunst kunstmuusikana hakkas kujunema 19. saj. keskel, esialgu peam. koorilauluna, olles algtul mõjustatud saksa lauluviisi- dest, mis olid laialt kasutusel neile kohandatud eesti sõnadega. Tihe- nema hakkas algupärane ilmlik heli- looming alles sajandite vahetusel ning võttis suuremat omapära 20. saj. esimesil aastakümnel enam kui kümne silmapaistva helilooja toimetel. Iseseisvusaeg on neile va- nemaile lisandanud ligi sama pal- ju noori andekaid loovaid jõudu- sid. Heliloomingu rakendamiselgi on teotsenud häid lauljaid ning instrumentaalkunstnikke. Laiemas ulatuses on eriline tähtsus olnud eesti üldlaulupidudel, millest I kor- raldati 1869, X — 1933.

eesti hobune, üks Eestis aretata- vaist hobusetõugudest, väike sam- muhobune, u. 140 sm kõrge.

eesti hollandi-friisi kari, üks Ees- tis aretatavaist veisetõugudest, pea- miselt Loode- ning Põhja-Eestis, musta-valge kirju karvaga, suure kasvu ja suure piimatoodanguga, piim keskmise rasvasisaldusega.

„**Eesti Hõim**“, hõimutöö ajakiri, ilmus Tartus 1928—33 4 nr. aastas; 1937 samanimeline hõimutöö aas- taraamat.

Eesti Hüpooteegipank on asut. 1884 Tartus, praeguse nime saanud 1920, annab kinnisvaradele pika- ajalisi laenusid pantlehtedele.

eesti kari, Eestis aretatavad vei- setõud: eesti maakari, eesti punane tõukari ja eesti hollandi-friisi kari.

Eesti Karskusliit on asut. 1906, praeguse nime saanud 1922, koos-

neb peam. vastavaist liigeorg-idest (1938. a. algul 130), juhib alkoho- lismivastast võitlust Eestis. Lai- maid üritusi: ülemaalsed karskus- päevad ja -nädalad, -kursused, ko- haliku keeluõiguse edendamine, karskuskirjanduse soetamine jne. Liidu juures teotseb erialalise osa- konnana Koduse Kasvatuse Insti- tuut ja autonoomselt E. Noorsoo Karskusliit.

eesti keel kuulub läänemere- soome keelte hulka, olles õige lä- hedases suguluses liivi, vadja ja soome keelega. Eestis elas 1934 992 520 isikut, kellele eesti keel oli emakeeleks. Selle kõnelejad asusid praegusel maa-alal tõenäoliselt ju- ba Kr. sünd. ajal. Eesti keelt ise- loomustavad: sõnade pearõhk esi- mesel silbil, *g*, *b*, *d* ja mitme kon- sonandi ühendite puudumine sõna- de algul, häälikute esinemine mit- mes vâltes, astmevaheldus (←), sõ- nade grammatilise soo puudumine, suur käänete arv (kirjakeeles 14), käändelõppude rohkus (ainsusel ja mitm. ühised), tuletuslõppude pal- jus, kaunis vaba sõnade järjekord lauses jm. Eesti r a h v a k e e l jaguneb kaheks peamurdeks, põh- ja-eesti ja lõuna-eesti murdeks, kusjuures nende piir läbib Kesk- Tartumaad (veidi põhja pool Tar- tut), Viljandimaad Viljandi linna kohalt, pöördub siis lõunasse ja jõuab Kagu-Pärnumaal Mõisaküla kohal Läti piirile. Lõuna-eesti murde ala moodustab seega vae- valt poole halduslikult kujunenud Lõuna-Eestist (end. Liivimaa põh- jaosast). Kumbki peamurre jagu- neb veel alamurdeiks, millest kan- navad tugevaid erijooni näit. Viru ranniku murre kirdes ja saarte murre läänes, lääne-eesti murre Lääne- ja Pärnumaal, peale selle lõuna-eesti läänemurded (Lõuna- Viljandim. ning selle ümbr.) ja võru-setu murre kagus. Murrete vahed on laiemais kihtides üha levineva üld- ja kirjakeele mõjul kiiresti kahanemas. Eesti kirja- keele loojaist omavad erilist

tähtsust J. Hornung kui nn. vana kirjaviisi korraldaja 17. saj. II poolel ja Ed. Ahrens uue, eestipärase kirjaviisi loojana 19. saj. keskkel. Nemad ning kirjakeele suuremad rakendajad nagu A. Thor Helle piibli esimese tõlkega (1739) jt. rajasid kirjakeele põhja-eesti murdele. 19. saj. viimaseil aastakümneil oli teotsemine kirjakeele korraldamisel õige elav. Käesoleval saj-l omavad silmapaistvat tähtsust keeleuuendajate või -korraldajatena Joh. V. Veski, Joh. Aavik ja E. Muuk, kusjuures sellest tööst on osa võtnud ka rida teadlasi eesti keele uurimise alal.

„Eesti Keel“, Akad. Emakeele Seltsi keeleteaduslik ja õigekeelsuslik ajakiri, asut. 1922, ilmub Tartus 8 nr-t aastas.

Eesti Keele Arhiiv on asut. 1931 Tartu Ülikooli juures teadusliku uurimisasutisena, kuhu on kasutamiseks koondatud Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogud, ülikoolis tehtud vastavad käsikirjalised uurimused ning Arhiivi enese kogutud keeleline aineistik.

Eesti Keemikute Selts on asut. 1919 Tallinnas, teotseb ülemaalse org-ina.

Eesti Kerge-, Raske- ja Veespordi Liit, lühend. nimega *Ekraveliit*, on asut. 1920 Tallinnas ülemaalse liiduna, koosneb üksikorg-idest, omab mitmeid erialalisi osakondi.

„**Eesti Kirik**“, Eesti Evangeeliumi-Luteriusu Konsistooriumi nädalaleht, ilmub Tallinnas alates 1923.

Eesti Kirjameeste Selts teotses Tartus esimese ülemaalse eesti kirjanduslik-kultuurilise org-ina 1872—93, oli rahvuslike ürituste keskuseks, korraldas eesti kirja-keelt, samuti rahvaluule ja vana-vara kogumist, edendas eesti kirjanduse ilmumist ja levingut, pidas suuri ettekandekoosolekuid. Teot-ses kuni 1881 J. Hurda juhatusel, mille järel Selts läks käremeelsete — C. R. Jakobsoni ja tema pool-

dajate kätte. Tülide tagajärjel lõpetati Seltsi tegevus 1893.

eesti kirjandus hakkas pidevalt arenema alates 17. saj. algusest (G. Müller, H. Stahl), kuigi selle esimesed alged langevad juba 16. sajandisse (Wanradt-Köll). Selle vaimuliku ajajärgu edukamaks kirjandusliku keele ja stiili arendajaks sai J. Hornung (17. saj. lõpul) ning kõrgeimaks saavutiseks A. Thor Helle toimetatud eesti-keelne piibel (1739). 18. saj. viimaseil ja 19. saj. esimesil aastakümneil ulatusid Eestisse Lääne-Euroopa valgustusajastu lained, mille mõjustusel siin saj. vahetusel tekkis õpetlik ja moraliseeriv ilmlik rahvakirjandus (Arwelius, Willmann, Luce, Holtz). Selle kirjanduse viis silmapaistvale tasemele nii keelelt kui sisult O. W. Masing 19. saj. teisel ja kolmandal aastakümnel. Luulekirjanduse alal tõi värsked tuuli 19. saj. algul oma ajajärgust ette küündiv Kr. J. Peterson. 19. saj. keskel, u. 1830—1860, ühelt poolt jätkus ja süvenes õpetlik rahvakirjandus (Manteuffel, Faehlmann, Kreutzwald), teiselt poolt tekkis rohke sentimentaal-romantiline rahvakirjandus (peam. otseste tõlgetena saksa keelest), mida viljelesid enamasti köstrid ja koolmeistrid. Selle viimase laadi kirjameestest ulatub kõrgemale Suve Jaan (Sommer) ja eriti J. V. Jannsen hea rahvapärase stilistina ning realismilähedase maitsekalduvusega. Nimetatud ajajärgul alguse saanud rahvusromantiline vaimsus põhjustab 1860. a. paiku ärkamisaegse kõrgromantilise loomingu alguse, mida tähistavad eriti Fr. R. Kreutzwaldi eepos „Kalevipoeg“ (1857—61) ja Lydia Koidula rahvusromantiline tundu-le. Nendega seltsis terve rida vastavalt meelestatud isamaalaulikuid nagu F. Kuhlbars, M. Veske jt., kusjuures 1875. a. paiku oli saavutatud haripunkt ning järgnes järlelkäijate laskumine rahulikuma ja šabloonsema järlelromantilise

stiililaadi juurde. Viimase ajajärgu luulet rikastasid eepilise loomingu ja värsivormi arendamisega esijoones J. Bergmann, J. Tamm ja Jakob Liiv, kuna isikulist tunde luulet viljeles silmapaistvalt Anna Haava ja isamaalist koduluulet värskendas K. E. Sööt. Proosa alal tekkis rahvuslikult äratav, romantiline jutustus (Pärn, Suurburg, Aspe jt.) ning minevikus ilutsev ajalooline romaan (Bornhöfe, Järv, Saal jt.). Ajajärk 1895—1905 tõi jätkuva järelromantilise luule sekka pöördeliselt realistliku jutukirjanduse, mille peamiseks kandjaiks said Ed. Vilde ja E. Peterson (nüüd Särgava), kaldudes kohati naturalismigi. 1905. aasta tõi aga juba pikemaks ajaks esile (Lääne-Euroopa kirj. mõjustatud) uusromantilise suuna („Noor-Eesti“ kirjanikud), mille tähtsamaiks esindajaiks said vormirikkas lüürikas G. Suits ja V. Ridala, novelli ja jutustuse alal Fr. Tuglas ning A. H. Tammsaare. Väljaspool nimetatud „Noor-Eesti“ kirjanikkude rühma esinesid ajajärgu silmapaistvad lüürikud Juhan Liiv ja E. Enno. 1917 loodud kirjanikerühm „Siuru“, eesotsas Marie Underi ja H. Visnapuuga, viis (pärast sõjaaegset seisakut) uuesti õitsele viljaka loomingu lüürilise luule alal, kuna romantilis-fantastilise jutustava kirjanduse peamiseks viljelejaks sai A. Gailit. Sealkõrval tekkis aga uus arenguhoog ka realistliku jutukirjanduse alal ning jättis peagi muu varju, mistõttu ajajärku alates 1920 on nimetatudki uusrealistlikuks ajastuks. Selle rajajaks kujunes eeskätt A. Kivikas oma külaromaanidega, kuna hiljem on silmapaistvate uusrealistlike või uusrealismile lähedaste romaanide ja jutustustega esinenud esijoones A. H. Tammsaare („Tõde ja õigus“ I—V), Mait Metsanurk, O. Luts, A. Jakobson, A. Mälk jt. Ajajärk on toonud esile ka rea häid novelliste, näit. peale eelnimetatud A. Gailiti ja A.

Kivika J. Semper, P. Vallak, M. Jürna, K. A. Hindrey jpt. Näitekirjandus, mille peamiseks arendajaks enne Eesti riiklikku iseseisvust oli olnud A. Kitzberg, leidis hiljem erilist harrastust H. Raudsepa poolt. Lüürika, mis proosa vallutuskäigu tõttu kauemat aega on olnud lugejaskonna ebasoosinus, on sellest hoolimata osutanud silmapaistvat arengut ning toonud esile uusi jõulisi luuletajaid nagu J. Sütiste jt. Ilukirjanduse piirimail asetsevad alad nagu essee-, memuaar- ja reisikirjandus on saanud alguse ja leidnud rohket ning ühtlasi edukat viljelemist eeskätt riikliku iseseisvuse ajal.

„Eesti Kirjandus“, Eesti Kirjanduse Seltsi humanitaarteaduslik ajakiri (erialad: kirjandus, keel, ajalugu, rahvaluule), ilmub 12 nr-t aastas, asut. 1906 J. Jõgeveri poolt.

Eesti Kirjanduse Selts, lühend. EKS, on asut. Tartus 1907 ülemaalse liikmeskonnaga kultuurilise org-ina kirjanduse, kunsti ja rahvuslike teaduste edendamiseks ning populariseerimiseks. On teotsenud viljakalt ilukirjanduse, eriti eesti vanemate autorite tööde ja väärtuslike tõlketööst kirjastamisel, populaarteadusliku kirjanduse soetamisel, kodumaa ja selle ajaloo uurimisel, eesti õigekeelsuse määramisel oma Keeletoimkonna ja õigekeelsussõnaraamatute kaudu, jne.

Eesti Kirjanikkude Liit, kirjanikkude ülemaaline kutseorganisatsioon, on asut. 1922, alates 1923 annab välja ajakirja „Looming“, kirjastab peamiselt ilukirjanduslike töid.

„Eesti Kiviõli“, a/s., on asut. 1922 põlevkivi kaevamiseks Sonda ja Küttejõu jaama vahel oleval alal, a-st 1928 utab põlevkivist toorõli, mis on vedureile kütteaineks, ning valmistab sellest bensiini.

Eesti Kodutööstuse Edendamise Keskseits, Tallinnas, on asut. 1928 kodutööstuse arendamiseks; peab

ülal kodutöönduse muuseumi, liikmena esindab Eestit Põhjamaade Kodutööndusliidus, annab välja tarbekunsti ja kodukultuuri ajakirja „Kodutööstus“.

Eesti Koolinoorsoo Kesklüüti, endiste keskkoolide juures teotsenud õpilasorg-ide ja nendevaheliste liitude keskkorraldus, teotses 1920—1927, korraldas üleriiklikke koolinoorsoo kongresse, andis välja ajakirja „Uudismaa“ jm.

Eesti Korporatsioonide Liit, lüh. *EKL*, eesti vanemate meeskorporatsioonide liit, on asut. 1915 Tartus, praeguse nime võtnud 1922.

Eesti Kujutatavate Kunstnikkude Keskühing, lüh. *EKKKÜ*, üks kujutatavate kunstnike org-idest Eestis, on asut. 1922, korraldab kunstinäitusi jm.

„Eesti Kultuurfilm“, sihtasutus eesti kultuurfilmide valmistamiseks ja levitamiseks, on asut. 1931 Tallinnas.

Eesti Kultuurilooline Arhiiv, lüh. *EKLA* või *EKIA*, on loodud 1929 Tartus, teotseb a-st 1932 Eesti Rahva Muuseumi osakonnana, kogub, hoiab ning korraldab (kasutamiseks) mitmesugust kultuurilooliselt väärtuslikku aineistlikku, eriti erakogudest.

Eesti Kultuurkapital, 1925 vastava seadusega loodud riiklik kapital kunstilise ja teadusliku loomingu, sellekohaste asutiste ning haridusettevõtete järjekindlaks toetamiseks. Pool sellest kapitalist kuulub jaotamisele üksikute erialade (kirjanduse, helikunsti, kujutava kunsti, näitekunsti, keha-kultuuri ja ajakirjanduse) sihtkapitalide valitsuste vahel, kuna teine pool kuulus Vabariigi Valitsuse ja kuulub aastast 1938 presidendi käsutusse (peam. teaduslike ja üldhariduslike asutiste toetamiseks). Summade jaotamine toimub kaks korda aastas.

eesti kunst, mida kuni Eesti riikliku iseseisvuseni haril. vaadeldakse lahus Eesti pinnal muulaste poolt loodud balti kunstist (←),

on avaldunud kuni 20. saj. esimeste aastakümneteni peamiselt kujutatavate kunstide (vähem arhitektuuri) alal. Tüsedala aluse panid eesti kunstile 19. saj. II poolel maalikunstis J. Köler ja raidkunstis A. Weizenberg ning A. Adamson, kes kõik oma loomingulaadis kuulusid akadeemilisse kooli. Köleri realismilähedast loomingut iseloomustab üksikasjade suur viimistlus ja hilisemas eas rohke eesti aineistiku harrastus. Weizenberg on silmapaistev antiikse kreeka kunsti mõjulises klassitsistlikus vormilaadis, sisuliselt rohkes eesti mütolooilise aineistiku käsitluses. Adamsoni prantsuse realistlik-estetiilise kunstilaadi juures on tähelepanndav peen väljatöötus, rohke naiskujude käsitlus ja sümbolistliku väljendumise tung. Sajandite vahetusel süvenes eesti rahvusliku aineistiku realistlik käsitlusviis, mida eriti ilmekalt tähistab O. Hoffmanni rohkete talupojatüüpide ja rahvaelupiltidega looming. 20. saj. alguse kunstielu tõi silmapaistvat elavust oma kunstikooliga A. Laikmaa. Eesti kunsti rahvusliku suuna peamiseks edustajaks kujunes Kr. Raud oma primitiivset lihtsust taotleva rahvaluuleainelise sümbolistliku loominguga. Meie üldine kunstisuund aga „Noor-Eesti“ ajast peale kujunes Lääne-Euroopa, eriti Pariisi moodsate kunstivoolude mõjustusel, tuues esile üldise vormivabaduse ja värvirikkuse kõrval rea isikupäraselt arenenud talente. Moodsa värvikäsitluse suurmeisteriks kujunes maastikumaalis K. Mägi, portreemaalis N. Triik, osutades ühtlasi graafikuna suuri kompositsioonilisi võimeid oma sümbolistlikku laadi loomingus. Neid täiendavad mitugi sama ajajärgu silmapaistvalt omapäranenud maalija-isiksust, raidkunsti alal aga uuena ja moodsana vaid J. Koort. Uut pööret kunstielu tõi riikliku iseseisvuse algus, mis vaimse ja majandusliku tõusu ajana soodustas kunstnikkonna massilist juur-

„Pallase“ 20. aasta juubelinäitus Tartus 1938.

dekasvu. Olulist osa etendas siin kunstikool „Pallase“ asutamine Vabariigi algul, kunstnike org-id, kunstinäitused ja muuseumid ühes riiklike toetustega, alates 1925 eriti E. Kultuurkapitali kaudu. Iseseisvuse ajal näeme õige mitmekesisist eesti kunsti arengut realistliku laadi kõrval moodsaimate kunstivoolude pinnal, näeme impressionismi, ekspressionismi, kubismi, konstruktivismi jne. Sisuliselt on erilist viljelemist leidnud maastik ja kunsti-tehnilistest erialadest mitmesuguse värvikäsitlusega omapära taotlev maal, kuid samuti silmapaistvale tasemele on tõstetud mitmete andekate kunstnikkude poolt graafiline kunst ühes raamatute illustreerimisega, ning samuti kõrgetasemelist loomingut on andnud mitmed viljakad kujurid kõige uuemast ajast. Uusi teid on sammu nud ka dekoratsioonikunst, eriti suuremais teatreis Tallinnas ja Tartus. Kunstikäsitöö ja tarbekunst on erilist viljelemist leidnud käsiku-

dumistöönduses (eriti vaipade valmist.), keraamikas ja nahavoolimises. Eesti arhitektuur e. ehituskunst hakkas silmapaistvamalt arenema eeskätt soome eeskujudel 20. saj. esimesil aastakümneil, andes huvitavamaid tulemusi esijoonest teatrimajade alal („Vane muine“ Tartus 1906, Saksa teater Tallinnas 1910, „Endla“ Pärnus 1911, „Estoonia“ Tallinnas 1913, peale nende näit. Krediidpan-ga maja Tallinnas 1912 ja Pauluse kirik Tartus 1919). Suuremat mitmekesisust on toonud riikliku iseseisvuse aeg, mis klassitsismist või uuemaist Lääne-Euroopa ehitusstiilidest mõjustatuna on toonud esile rea isikupärase stiilikalduvusega ehituskunstnikke, kes on andnud ühtlast ilmet terveile uutele linnaosadele. — Eesti kunsti löid vt. üksikute autorite puhul.

Eesti Kunstimuuseum on asut. 1919 Tallinnas, säilitab rohkearvulisi kogusid kujutatavate kunstide

aladelt eesti, balti ja välismaade kunstist.

Eesti Kunstnikkude Liit, üks eesti kunstnike org-idest, on asut. Tallinnas 1922 akadeemilise kooli ning alalhoidliku kalduvusega kunstnikkude poolt.

Eesti Kunstnikkude Rühm, üks eesti kunstnike org-idest, on asut. 1923 Tallinnas kubismi jms. harastavate kunstnikkude poolt.

„Eesti Lastekaitse“, sihtasutis laste- ja emadekaitse arendamiseks Eestis, on asut. 1932.

Eesti Lastekaitse Ühing asutati 1919 kehvale laste abistamiseks, eriti neile Ameerikast saadud kingituste (toiduainete jm.) jagamiseks, org-ina, millel olid üle maa osakonnad ja viimastel alaosakonnad. Hiljem enamik alaorg-e likvideerus, kuna mõned osakonnad hakkasid töötama iseseisvate ühingutena, näit. Virumaa Lastekaitse Ühing ja Tartu Lastekaitse Ühing, samuti peaühing ise Tallinnas kohapealse org-ina, korraldades kehvale ja nõrgatervislike laste tarvis suvi-asundusi, lastekodusid ja toitlus-punkte.

Eesti Lauljate Liit, laulu- ja muusikakooridega org-ide ülemaa-line liit, on asut. Tallinnas 1921 koorilaulu ning muusikakultuuri edendamiseks Eestis, omab 1938 ligi 750 liigeorg-i, korraldab üld- ja maakondlikke laulupidusid jm.

eesti lavakunst sai alguse esimeste eesti näidendite ettekandmisega Tartus („Vanemuises“) 1870 ja Tallinnas („Estoonias“) 1871. Eestikeelne näitlemine levis siit kiiresti ka mujale. Alalise teatri ilme omandas „Vanemuine“ A. Wiera juhatusel alates 1878, kuna kutselise teatri väljaarenemine toimus alles 20. saj. algul, esialgu Tartus. Suurimat pööret tähistab 1906. a., mil-lal „Vanemuine“ alustas tegevust uues majas kutselise ning realistliku teatrina K. Menningu juhatusel, samuti „Estoonia“ kutselisena Tallinnas P. Pinna juhtimisel. Hiljem on silmapaistvat arengut osutanud

Tallinna teatrid, kusjuures „Estoonia“ on sõnalavastuse ja opereti kõrval välja arendanud ooperi, kuna „Draamateater“, „Draamastuudio“ jt. on erialaliselt tõstnud sõnalavastuste tasapinda. Teatrid mujal Eestis: „Endla“ Pärnus, „Koit“ Viljandis, „Säde“ Valgas, „Kannel“ Võrus, „Võitleja“ Narvas.

„Eesti Lihaeksport“, organisatsioon endiste iseseisvate eksportapamajade tegevuse üldjuhtimiseks ja valitsemiseks, asut. 1937.

Eesti Linnade Liit on asut. Tallinnas 1920; sinna kuuluvad liikmetena kõik Eesti linnad, kusjuures esindajate arv oleneb iga linna elanikkude arvust.

Eesti Linnukasvatajate Selts on asut. Tallinnas 1919, praeguse nime võtnud 1925.

Eesti lipp, ülalt alla lugedes sinine-must-valge, on saanud alguse nimetatud värviühendi valimisest Eesti Üliõpilaste Seltsi lipuks 1881, mis pühitseti 1884 Otepääl. 19. saj. lõpul ja 20. algul said need värvid üldrahvusliku tähenduse. Ametlikuks Eesti riigilipuks kinnitati sinine-must-valge 1922. Selle normaalsuuruseks on määratud 105×165 sm ning lipu tarvitamiseks on ette nähtud kindel kord.

„Eesti Lloyd“, kindlustusaktsiaselts Tallinnas, asut. 1919.

„Eesti Loodus“, Tartu Ülikooli juures oleva Loodusuurijate Seltsi teaduslik ajakiri, ilmub alates 1933.

Eesti Loomaarstide Ühing on asut. 1920 Tallinnas.

„Eesti Loomaarstlik Ringvaade“, eelmise ajakiri, ilmub a-st 1925, alates 1929 Tartus.

Eesti Loomakaitse Liit, Eesti loomakaitseorg-ide liit, on asut. Tallinnas 1929 loomakaitse üldiseks juhtimiseks ja organiseerimiseks.

Eestimaa, Põhja-Eesti, end. Eesti kubermangu, laiemalt ka kogu Eesti nimetus.

eesti maakari, üks Eestis aretatavaist veisetõugudest, kollakas-punase karvaga, väikesevõitu kasvuga, rasvarikka piimaga, peetakse

